

62047

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ

ULÛM GAZETESİ'NİN TEMATİK İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yöneten:
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK

Hazırlayan:
Seyit Battal UĞURLU

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

VAN - 1997

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından YENİ TÜRK EDEBİYATI

.....
Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin GELİK

Üye (Danışman): Yrd. Doç. Dr. Hüseyin GELİK

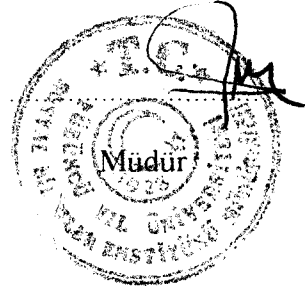
Üye: Yrd. Doç. Dr. Yasar FENLİER

Üye:

Üye: Yrd. Doç. Dr. Yılmaz ÖNAY

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 1997

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ-----	V
KISALTMALAR-----	VII

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ-----	1
1. DÖNEMİN PANORAMASI -----	1
2. YENİ OSMANLILAR-----	11
3. ALİ SUÂVÎ'NİN HAYATI -----	21
4. KİŞİLİĞİ -----	30
5. ESERLERİ -----	33
5.1. Kitap ve Risâleleri -----	33
5.1.1. Te'lif Eserler -----	33
5.1.2. İlavelerle Yayınladığı Eserler -----	34
5.1.3. Tercümeleri -----	34
5.1.4. Suâvî veya Başka Kaynaklar Tarafından Sözü Edildiği Halde Bulunamayanlar-----	35
5.2. Suâvî'nin Telif Veya Tercümeyle Başlayıp Yarım Bıraktığı Eserleri -----	36
5.3. Süreli Yayınlar-----	36

İKİNCİ BÖLÜM

ULÛM GAZETESİ -----	38
6. KİMLİK BİLGİLERİ-----	38
6.1. Ulûm ve Muvakkaten'in Kimlik Bilgileri-----	38
6.2. Gazetenin Teknik Özellikleri-----	40
7. ULÛM'DA ELE ALINAN SİYASÎ KONULAR -----	42
7.1. İttihâd-ı İslâm-----	42
7.2. Türkçülük -----	45

7.3. Demokrasi - Halk Hükümeti	48
7.4. Hilâfet	51
7.5. Devlet Adamlığı ve Devlet İdaresi	53
8. DİNİ KONULAR	56
8.1. Din İle Dünya İşleri	56
8.2. Ulemâ ve İlme Teşvik	59
8.3. Faiz	60
9. EĞİTİM	62
9.1. Medreseler	62
9.2. Ermeni Okulları	65
10. DİL	68
10.1. Üslûb	68
10.2. Lisân-ı Osmanî	69
10.3. Dilde Kelime Alışverişi	70
10.4. Alfabe Islâhı	71
10.5. Terimler	73
10.6. Türk Dilinin Zenginliği	74
10.7. Müslümanların Ortak Dili: Arapça	75
10.8. Şinâsi'nin Sözlüğü	76
11. EDEBİYAT	78
12. FELSEFE	82
12.1. Yunan Felsefesi	83
12.2. İtalya Felsefesi	85
12.3. Atomistler (Ehl-i Halâ' -Abdera Felsefesi)	87
12.4. Elea Okulu	88
12.5. Sofistâiyye	91
12.6. Materyalizm	93
12.7. Avrupa'da Mevcut Felsefe	95
12.8. İslâm Bilim ve Felsefesi: Gazali Örneği	96
13. BİLİM VE TEKNİK	100
13.1. Astronomi	100

13.2. Anatomi -----	101
13.3. Arkeoloji -----	101
13.4. Teknik Gelişmeler -----	102
13.5. Matematik -----	103
13.6. Ulûm Gazetesi'nde Yer Alan Fen Bilimleri İle İlgili Yazılar-----	104
14. TARİH-----	106
15. GAZETE -----	108
16. MATBA'A -----	111
17. TÜRKLERDE İLİM -----	113
18. MALİYE -----	118
19. SANAYİ, TİCARET VE KAYNAKLAR -----	120
20. DIŞ POLİTİKA -----	122
20.1. Rusya ve Karadeniz Meselesi-----	122
20.2. Prusya-Fransa Savaşı-----	126
21. İÇ POLİTİKA-----	128
21.1. Mısır -----	128
21.2. Girit Meselesi-----	132
21.3. Tunus -----	133
22. ULÛM'DA KONU OLAN ŞAHISLAR-----	134
22.1. Namık Kemâl-----	134
22.2. Ali Paşa -----	136
22.3. Aleksiyen Sarrafyan-----	138
22.4. Fuad Paşa -----	138
22.5. Münif Paşa-----	139
22.6. Mustafa Fazıl Paşa -----	139
22.7. Reşat Bey-----	140
22.8. Âgâh Efendi -----	141
22.9. Lord Stanley-----	141
22.10. Ziya Paşa-----	142
22.11. Kanipaşazâde Rif'at Bey-----	142
22.12. Yorgi Stefanos -----	142

22.13. Mösyö Fanton-----	142
22.14. Hüsnü Paşa-----	143
23. ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI-----	144
23.1. Kamûsu'l-Ulûm ve'l Maârif -----	144
23.2. Arapça'dan, Portekizce ve İspanyolca'ya Geçen kelimeler Sözlüğü	146
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
24. DİĞER KONULAR-----	148
24.1. Encümen-i Dâniş-----	148
24.2. Asiatic Society'ler (İlk Oryantalist Oluşumlar) -----	148
24.3. Teşrifât -----	149
24.4. İstanbul Yangınları-----	150
24.5. Misyonerlik -----	150
24.6. Cemiyet-i İslâmiyye -----	151
24.7. Listesini Verdiği Kitaplar-----	152
25. SONUÇ-----	153
26. EKLER * -----	158
Ek - 1 -----	158
“Er-Redd Ala Min Redd-i Ale'l-Gazâli”den -----	158
Ek - 2 -----	166
“Yayalar” Adlı Piyes'in Taslağı ve Yeni Osmanlılar Tarihi İçin İlan -	166
Ek - 3 -----	169
Hidiv Aleyhinde Risâleler-----	169
Ek - 4 -----	170
Fazıl Paşa Takımı-----	170
Ek - 5 -----	171
Yarım Fâkîh Din Yıkar-----	171
Ek - 6 -----	173
Zamane Hutbesi -----	173
Ek - 7 -----	175
Salâman ve Absâl-----	175
27. ULÛM VE MUVAKKATEN'DE YER ALAN YAZILARIN LİSTESİ	185
BİBLİYOGRAFYA-----	194

ÖNSÖZ

Çok yönlü bir gazeteci olan Suâvî, özellikle Ulûm'da birbirinden çok değişik konularda kalem oynatmıştır. Onun tutumundaki en belirgin özellik, dönemin aydınlarında da bâriz şekilde kendisini hissettiren ansiklopedizmdir. Onda bilime karşı önüne geçilmez bir iştah vardır.

Suâvî Batı medeniyeti karşısında telaşlı bir haldedir. O Batı'nın sahip olduğu her teknik üstünlüğün, bilimsel ilerlemenin Osmanlı Devleti'ne de transferi yolunda çok gayret sarfetmiştir. Suâvî bu iştahına rağmen Batı karşısında seçmeci olmayı ihmal etmemiştir. O gerektiğinde Batı'ya ait olan ama bize uymayan değer yargılarını reddetmesini bilmiştir. Aynı Suâvî Bâbîâli'yi memleket menfaati için kıyasıya eleştirmekten de geri kalmamıştır.

Bu çalışma, Ali Suâvî'nin tek başına yazarlık ve editörlüğünü üstlendiği Ulûm Gazetesi ve onun devamı olan Muvakkâten Ulûm Gazetesi Müşterilerine isimli dergi üzerinde yapılmış tematik bir incelemedir. Haliyle Suâvî'nin diğer eserlerine ve bu iki periyodik dışında kalan faaliyetlerinin ayrıntılarına çalışmamızda yer vermedik. Fakat gerek Giriş'teki Yeni Osmanlılar Tarihi'nde, gerekse Suâvî'nin hayatı kısmında asıl kaynak olarak Ulûm ve Muvakkâten'deki bilgileri temel alırken, araştırmacıların gün yüzüne çıkardığı bilgilere yer yer müracaat ettik. Aynı şekilde incelememizin ana gövdesini oluşturan kısımda da gözümüze çarpan çelişik yorum ve değerlendirmelere de dikkat çekmeye çalıştık.

Suâvî'ye ait bu iki yayını inceleyerek belli başlıklar altında bölümlere ayırdık ve konuları ağırlıklarına göre bir sıraya tabi tuttuk. Ortaya ağırlıklı olarak politika, din, eğitim, bilim-teknik ve tarihten oluşan bir şema çıktı.

Kolaylık sağladığı için metinde ve dipnotlarda Muvakkâten Ulûm Gazetesi Müşterilerine'den kısaca Muvakkâten diye bahsettik.

Yeni Osmanlılar üzerinde yapılan birkaç değerli araştırma olmakla beraber, özellikle Suâvî konulu araştırma sayısı azdır. Suâvî'nin yayınladığı gazetelerden İstanbul ve Londra Muhibir'leri üzerinde birer yüksek lisans tezi Yüzüncü Yıl

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Zeki Taştan (1994) ve Abdülmecit Canatak (1995) tarafından yapılmıştır. Ulûm Gazetesi üzerinde şimdiye kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Çelik'in "Ali Suâvî ve Dönemi" adlı doktora tezi bu konuda yapılmış çalışmalardan dökümanter yönü ağır basan en yetkinidir. Çelik'in tezi, bütünlüğü içinde Suâvî'nin üç gazetesinin münderecâtını kapsamaktadır.

İncelememizin sonuna, yeni harflere aktardığımız yedi adet metin ekledik. Ulûm ve Muvakkâten'de yer alan ve çok önemli olan bazı metinlere; Mehmet Kaplan, İnci Enginün ve Birol Emil tarafından hazırlanan "Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi"nin II. cildinde (iki metin), Hüseyin Çelik'in Kültür Bakanlığı Yayınları arasında çıkan "Ali Suâvî" monografisinde (altı metin) ve Mümtez'er Türköne'nin hazırladığı "Bir Siyasal İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu" (iki metin) adlı eserlerde daha önce yayınlandığı için yer vermedik. Çalışmamız Giriş ile beraber üç bölüm ve Ekler'den oluşmaktadır. Çalışmamızda Ulûm ve Muvakkâten'de yer alan tüm yazıları, başlık, sayı ve sayfa numaralarını belirterek ekledik.

Çalışmalarım boyunca hocam Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK'in ufuk açıcı yönlendirmeleri oldu. Asıl materyali kendileri temin ettiler. Kendilerine müteşekkirim. Ekler kısmında geçen bazı Arapça ibareleri tercüme etmeme yardımcı olan Mahmut DüNDAR Bey'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Seyit Battal UĞURLU

1997 - VAN

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.y.	: Aynı yer.
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
krş.	: Karşılaştırınız
Nr	: Numara
s.	: Sayfa
T.C.T.A.	: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Devamı

Birinci Bölüm

GİRİŞ

1. DÖNEMİN PANORAMASI

1699 Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu için Batı'ya karşı geriye adım atmanın ilk belgesidir. Savaş meydanlarında başgösteren yenilgiler, yapılan antlaşmalar da devlet aleyhinde sonuçlar vermeye başlayınca idarecilerin Batı'ya bakış açısında bir kırılma zamanının ilk belirtileri başgösterdi. İmparatorluk içi yeniden yapılanma gayretlerinin ilk adımı olarak el atılan askerî saha, sonu gelmeyecek reformlar zincirinin birinci halkasını teşkil ediyordu. Batı'dan getirilen subaylar, teknik uzmanlar, askerî alanda Batı ordularının düzeyine çıkmak için girişilen çabalar idi.

Paris'e 1721'de gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin döndükten sonra gözlemlerini yayınlaması Avrupa karşısındaki geriliğe dikkat çekti. Sefaretnâme; bilim teknik eğitim, zenginlikler, çalışma gibi bahislerde Batı'dan hayret ve takdirle sözediyordu. Sadık Rifat Paşa'nın İtalya Sefaretnamesi, Avrupa Ahvaline Dair Risâle'si, Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa Risâlesi ve diğerleri "farklı ve cazip bir dünyadan çizgiler taşımış, çok basit ve yetersiz de olsa Batı medeniyet, siyâset ve düşünce atmosferinin ipuçlarından bahsetmişlerdir."¹ Sadık Rifat Paşa ile beraber Osmanlı kamuoyu "hürriyet" kavramı ile tanışır. Mustafa Sami Efendi "hubb-ı vatan ve millet" kavramını gündeme getirir ve Namık Kemâl'ın yıllar sonra

¹ M. Fatih Andı, Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risâlesi, İst. 1996, s.42.

Londra'yı anlatacağı "Terâkki" makalesine bir ön hazırlık yapar.² Kemâl'de de Sami Efendi gibi bir hayranlık vardır.

Sefaretnâmelerin ülke gündemine henüz keşfedilmemiş ve cazip bir dünyaya ait ip uçlarını sokması bir ilgi ve merak duygusunu uyandırdı. Bununla beraber dışarda kopmalar, içerde önüne geçilmez huzursuzluklar baş gösteriyordu. Bu huzursuzlukların temelinde değişik nedenler yatıyordu.

İsmail Kara'ya göre genelde İslâm dünyasının özelde Osmanlı Devleti'nin modernleşme tarihi birbirine bağlı olarak birinci derecede askerî mağlubiyetler ve sömürgecilik, ikinci derecede de oryantalizm ve misyonerlik vakıalarıyla yakından ilgilidir. O, ordunun modernizasyonundan başlayarak devlet düzenine, müesseselere nihayet zihniyete, kültüre ve gündelik hayata sirâyet eden Batılılaşma hareketlerinin her bir aşamasının bir sonrakini zarurî kılacağına devlet idarecileri veya aydınlar tarafından yeterince kavranmadığını ya da kestirilemediğini söyler. Ona göre modernleşmeci idareci ve aydınlar medeniyet, kültür ve teknik arasında kesin ayrımlar yaparak Batı'ya bütünlükçü yaklaşma şanslarını kaybetmişlerdir. "Avrupa Medeniyeti" merkezli ıslâhat teşebbüsleri sonuç itibarıyla gayri memnun bir kitlenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yönetici ve aydınların, baskısından kurtulamadıkları önemli bir durum da geri kalmışlık realitesi ve duygusudur.³

Açılan Batı modeli okullara taşradan akın edenler, sonradan ıslâhât hareketine destek verecek, bürokrasinin üst tabakasındakileri sorgulayacaklardır.⁴ Ortaya çıkan bu bürokratlar, Avrupa'yı bilmeleri ve Tanzimat idaresinde ayrıcalıklı

² A. Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İst. 1988, s.126, Terakki makalesi için bkz: Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, (Haz: Mehmet Kaplan, Birol Emil, İnci Enginün), c.II, İstanbul, 1993, s.193-202.

³ İsmail Kara, İslamcılarının Siyâsi Görüşleri, s.17-18.

⁴ Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyâset, s.92-93.

bir konuma sahip olmalarıyla ulemânın önüne geçmişler ve Tanzimat idaresinin dışında kalan ulemâda çöküş başlamıştır.⁵

Tanzimat Fermanı'nın gayri müslimlere yansması şöyle olmuştur:

a) Ruhânî örgütlerle reislerin devlet karşısında konumlarındaki farklılaşmalar, bütün Hristiyan cemaatlerin yönetiminde ruhânî elitin eski nüfuzunun yerine, lâik unsurların güçlenmesine neden oldu.

b) Osmanlı Devleti'ndeki laik eğitimin güçlenmesi ile Hristiyan gençler kilise eğitimi yerine bu okullardaki eğitimi tercih etti.

c) Kilise ve gayri müslim okulların sayısının artması, yeni yetimhane ve okullar inşasına izin verilmesi,

d) Özellikle vilayet yönetiminde gayri müslim temsilcilerin idareye katılması.⁶

Osmanlı Devleti içindeki çekirdek sınıflar olan tüccar ve esnaf kapitülasyonların sonucu olarak Avrupa endüstri ve ticaretinin rekabetiyle çökünce, onlarda otoriteye karşı hoşnutsuzluk ortaya çıktı.⁷

Taşradaki toprakların hazine açığı nedeniyle mülk olarak satışa çıkarılması ve mültezimlere tanınan geniş yetkiler, yeni bir toprak sahibi sınıfını ortaya çıkardı. Bu da Anadolu'daki ağa tipini doğurdu. Balkanlarda ise, bu ülkeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra sert toplumsal çatışmalara neden oldu. Yerel eşrâfın artık kayıtları tutulmayan devlet topraklarını temellük etmesi bile köylünün hincinin, hükümete yönelmesine neden olmuştur.⁸

⁵ Mardin, a.g.e., s.89.

⁶ İlber Ortaylı, "Tanzimat Dönemi'nde Tanassur ve Din Değişirme Olayları", Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu içinde, s.481.

⁷ Mardin, a.g.e., s.89.

⁸ Mardin, a.g.e., s.91.

Öte yandan II. Mahmut'la beraber başlayan reformlar, imparatorlukta, okumuş, idealist, tutkulu idareci ve elite yeni fırsat ve arzular vermişti. Avrupalı yazarların çevirisi ve taklidi, onların zihinlerini yeni inançlar ve fikirlerle doldurmuştu. Böylece 19. asrın ikinci yarısında, sultan ve nazırların gittikçe artan tedbirlerine karşı onlar mücadele için gerekli bilgiden yoksun değillerdi.⁹

1856'dan sonra Eflak Boğdan ve Sırbistan'ın özerklik kazanması, Mısır'da Şûrâu'n-Nüvvâb Meclisi'nin açılması memlekette bir meşrûtiyet idaresinin kabulü için atılmış bir adım olarak telakki edilmişti.¹⁰

Reşit Paşa'nın ölümünden sonra birbirini takip eden Cidde, Lübnan meseleleri (1860-1861), Eflâk-Boğdan'ın prenslik oluşu (1861) ve hemen arkasından çok kuvvetli bir özerkliğe doğru gidişi, malî bunalımlar doğuran israflar vs. kamuoyundaki hoşnutsuzluğu arttırdı. Müsrif bir padişah olarak bilinen Sultan Abdülaziz döneminde içte ve dışta devletin itibarı sarsılıyordu. Olumsuzluklar birbirini zincirleme takip ediyordu.

Dışarıda Romanya 1830'larda kaybedilmişti. Girit bir çıban başıydı. Gayri müslimler Islahat Fermanı'yla bir eğitim seferberliğine kavuşmuşlardı. Karadağ patlamaya hazırды. Hersek, Bulgaristan ve Sırbistan Slav cemaatlerin etkisine girmişti ve devletin müdahalesi etkisiz kalıyordu.

İçeride sık sık yapılan uzaklaştırmalar, Sultan Abdülaziz'in donanma merakı, büyük paralara mal olan asker kıyafeti değişiklikleri, saray ve Bâbüâli'de gizli açık rüşvetlerle verilen tavizler, devletin malî ve siyâsî iflasla karşı karşıya kalması, Mısır'ın kaybedilmek üzere olması vs. bu olumsuzluklar zincirinin birer halkasıydı.¹¹

⁹ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu. s.150.

¹⁰ Tanpınar, a.g.e., s.217.

¹¹ Tanpınar, a.g.e., s.217-218.

Kırım Savaşı ve Islahat Fermanı'ndan sonra Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliği dost ve müttefik maskesi altında daha da artar. Osmanlı Hristiyanlarını himayelerine alan Avrupalı güçler ve Rusya hiç bitmeyecek bir "Şark Meselesi" çıkardılar ve her vesile ile Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale ettiler.¹² Bu dönemde İngiltere'de Türkiye ile ilgili üç temel görüş oluşmuştur:

Muhafazakâr Parti'nin görüşü: İngiliz muhafazakârlara göre Osmanlı'nın toprak bütünlüğü mutlaka korunmalıydı. Çünkü imparatorluğun dağılması ile global ölçekte önüne geçilemez bir din ırk çatışması ortaya çıkacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti Rusya karşısındaki frenleyici güçtü. Osmanlı dengesinin yok olması ile Rusya, Avrupa'yı istila edebileceği gibi Hindistan'a kadar uzanan yolları, belki de Hindistan'ı alabilecekti. Balkanlardaki Slavların Rusya'ya katılması da son derece kolaylaşacaktı. Bu görüşün temsilcisi Benjamin Disraeli'dir. Disraeli, Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın sunacağı, gayri müslimlere imtiyazlar tanıyan ve devleti her geçen gün kendi nizamından uzaklaştıran, reform paketleriyle yaşamasını istiyordu.

Liberal görüşü William Ewart Gladstone temsil ediyordu. Fanatik bir Hristiyan, koyu bir Müslüman ve Türk düşmanı olan Gladstone, Bulgaristan, Girit, Hersek ve Karadağ isyanlarını Osmanlı Devleti aleyhinde kullanmıştır. O, bütün Batı'nın Rusya ile birleşerek Türklerin Avrupa'dan atılması gerektiği görüşünü savunur.

Son görüş David Urquhart ekolüne aittir. Urquhart'ın öncüsü olduğu Foreign Affairs Committes (Dış İşler Komiteleri), yayınlarıyla, etkinlikleriyle Osmanlı'nın kendisi olarak kalmasını istemiştir. Urquhart ekolünün görüşleri özetle şu şekildedir:

Sürekli bir Rus tehlikesi vardır. Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalı devletlerin Osmanlı Sultanı'na yayınlattıkları Islahat Fermanı, haksızca bir baskının

¹² Hüseyin Çelik, Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşler Komiteleri, s.13.

sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu ferman Hristiyanları Müslümanlardan daha ayrıcalıklı hale getirmiştir. Osmanlı Devleti “Ne zulmetmeli ne de kendisine zulmettirmeli”dir. Şark meselesi, Rusya tarafından ortaya atılmış yapay bir iddiadır ve Rusya’nın emellerine hizmet etmektedir. Tek çözüm bütün dış müdahaleleri reddederek kendisine güvenmek ve şer’i yönetimden ayrılmamaktır. Osmanlı Devleti’nin selameti, Kur’ân-ı Kerim’de indirilen hükümlere tam olarak bağlılıktadır. Türkler, Gladstone’un iddia ettiğinin tersine dürüst, temiz, faziletli merhametli, hoşgörü gibi üstün meziyetlere sahiptir. Eski Osmanlı sistemi anayasal ve meşrûti idi, hiçbir zaman despot idare olmamıştır. Avrupalıların müdahaleleriyle bu sistem rayından çıkmıştır. Kurtuluş eskiye dönüş iledir. Rusya ve Batı’ya karşı taviz verilmemelidir.¹³

Türk basın tarihi, 1831’de yayınlanan Takvim-i Vekayi ile başlar. Devletin finanse ettiği bu gazetede devlet memurları yazıyorlardı. Takvim-i Vekayi’nin yaptığı iş; hükümet çizgisini pekiştirici, tek hedefli bir kamuoyu oluşturmak ve Avrupa’daki teknolojik oluşumları aktarmak idi.¹⁴

Yarı resmî bir gazete olan Ceride-i Havadis resmî sınırların dışında ve Takvim-i Vekâyi’den farklı bir şey yapmamıştır. Uzun süre rakipsiz kalmış ve sürekli devlet desteği ile yaşamış olmasına rağmen ilgi uyandıramamıştır.¹⁵

1860’da Tercüman-ı Ahval’in yayın hayatına başlaması ile basın hareketlenir; Ceride-i Havadis başka nüshalar çıkarmaya başlar ve Tercümân-ı Ahvâl ile aralarında rekabet oluşur.¹⁶ Tercümân-ı Ahvâl ile gazeteye fikir girer. İki yıl sonra Tasvir-i Efkâr’ın da yayına başlaması ile basında ciddi fikirlerin tartışma

¹³ Çelik, a.g.e., s.13-32.

¹⁴ Orhan Koloğlu, “Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.6??, s.153.

¹⁵ Nesimi Yazıcı, “Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme”, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu içinde, s.59 vd.

¹⁶ Yazıcı, a.g.m., s.66-67.

zemini oluşur. Courier d'Orient, memleketteki siyâsal yenilik fikirlerini zaten öteden beri beslemektedir.¹⁷ Vatan, millet, insanlık, istibdad, meşrûtiyet, hakimiyet-i halk, hürriyet, hak adalet, kanun vb. gibi kavramlar hatırı sayılır bir kitlenin gündemine girer. 1860'lı yılları geride bırakırken gazete, tefrikalarla kitabı da içine almış, halka okuma zevkini aşlamış ve fikir ile edebiyatı umumun malı yapmıştır.¹⁸

Tercümân-ı Ahvâl'in ilk nüshasındaki yazı şöyle başlar: "Madem ki bir hey'et-i ictimâiyyede yaşayan halk bunca vezâif-i kanuniyye ile mükellefdir; elbetde kâlen ve kalemen kendi vatanının menafine dair beyân-ı efkâr etmeği cümle-i hukuk-ı muktesebinden addeyleyler."¹⁹

Gazete, Batı'daki gibi ekonomiye değil toplumun eğitime yönelmesiyle ön plana çıkmıştır.²⁰ Gazeteci-aydın tipi ise yöneticilere karşı halkın temsilciliğini üstlenmiştir. Gazete dilinin sadeleşmesiyle aydınlar ve avam arasındaki iletişim engeli kalkmıştır. Böylece avama, aydınların seslendirdiği kavramlara eşlik etme imkanı doğmuştur.²¹

Başkentte doğup kök salan basın, 1865'te Tuna Gazetesi'yle başkent dışına, Türkiye'de inkılâp fikirlerini neşreden ilk gazete olan Muhbir'le de yurt dışına çıkmıştır. Sonraları Londra, Paris, Cenevre, Napoli, Marsilya Lyon, Brüksel gibi Avrupa şehirlerinde muhalif Türk gazetelerinin sesi yükselir.

1860 ve sonrası Türk basını için şunları söylemek mümkündür:

¹⁷ Tanpınar, a.g.e., s.220-221.

¹⁸ Tanpınar, a.g.e., s.250-251; Mümtaz'er Türköne, Siyasal Bir İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, s.55.

¹⁹ Tanpınar, a.g.e., s.221.

²⁰ Orhan Koloğlu, "Basının Lüzumu", Osmanlı Ansiklopedisi, c.VII, s.110.

²¹ Türköne, a.g.e., s.54-55.

- Basın çok kısa sürede haberden yoruma, yorumdan tenkide, tenkitten muhalefete ve muhalefetten direnmeye geçme oluşumunu tamamlamıştır.²²

- Batı hakkında bilgi artışı olmuştur.

- Aydınlar arasında siyâsî bilinç artmıştır.

- Yeni Osmanlılar ile basın yurt dışına taşınmıştır.

- İmparatorlukta bir fikrî gelişme devri olmuştur. Avam da dünya politikasını izleme imkanı bulabilmiştir.

Resmî basın kategorisinde yer alan Takvim-i Vekâyi ve Ceride-i Havadis iki alanda kararlı davranmıştır: İttihâd-ı anasır ve saygı düzeyinde dine bağlılık. Basından beklenen görev de; iyi niyetli aydın ve mutlakiyetçi yönetimin sunduğu çözümleri aktarma aracı olması idi. Resmî basın bunu iyi yapıyordu. Fakat özel basın ile beraber Bâbîâlî'nin karşısına yeni bir muhalefet belirmiştir. Bunu göğüsleyecek esneklikte olmayan hükûmet, baskı yoluna gitmişse de bu, muhalif fikir odaklarını güçlendirmiştir.²³

1864'te çıkarılan ve 1852 Fransız basın yasasından uyarlanmış 35 maddelik Matbuat Nizamnamesi, ön sansürü tamamiyle kaldırarak Osmanlı basın rejimini uygar ülkelerin düzeyine getiren bir girişimdir. Basın suçlarının yargılanması için Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye adında özel bir mahkeme ve bunun işleyişini kontrol için de Matbuat Dairesi kuruldu. Nizamname'deki üçüncü madde ile Türk basını yabancı basın ile aynı haklara da sahip oluyordu. Fakat kısa bir süre sonra bunun işe yaramadığı ortaya çıktı.²⁴

²² Lewis, a.g.e., s.149.

²³ Türkönc. a.g.e., s.58.

²⁴ Koloğlu, "Osmanlı Basını: Rejimi ve İçeriği". TCTA. c.II, s.79; Koloğlu, "Osmanlı'da Basın ve Kamuoyu", Osmanlı Ansiklopedisi, c.VI, s.185.

Muhbir'in, Mısır Valisi'nin yeni isteklerini haber veren yazısı onun "tatil" edilmesine neden olmuştu. Bunun üzerine Filip Efendi'nin yayınladığı itirazımsı bir beyannameyi oldukça ihtiyatlı bir dille tasvip eden Tasvir-i Efkâr'da aynı günde Namık Kemal'in "Reşit Paşa lisânını takliden" yazdığı "Mesele-i Şarkıyye" çıkıyor. Bunu da Kararnâme-i Âlî (8 Zilka'de 1283) takip ediyor.²⁵ Kararnâme'de, gazetelerin ahlakî düzeltme özelliğinden uzaklaşıp ülkenin çıkarlarına aykırı hareket ettikleri, devletin temeline bile dil uzattıkları, düşmanların fesat aracı birtakım zararlı fikirler ve yalan haber yayınladıkları belirtilmekteydi. Sonunda ise bu durumun tamamen geçici olduğu ve şartlar ortadan kalkar kalkmaz yürürlükten kaldırılacağı belirtilmişti.²⁶ Basın üzerindeki baskı on sene kadar sürdü.

Kararnâme-i Âlî'nin sonucu olarak Suavi Kastamonu'ya, Ziya Bey Kıbrıs'a, Namık Kemal Erzurum'a sürülürler. Sürülenlerden biri de Âgâh Efendi'dir. Bir süre sonra Courier d'Orient'in sahibi Giampietri'nin yardımı ile Paris'e kaçarlar.²⁷

Yaş ortalamaları 25 civarında olan Yeni Osmanlılar yabancı bir ülkede hürriyet için olsa bile kendi devletlerini tenkid edecekler, muhalefet yürüteceklerdir. Maceraperest, hain ilan edileceklerdir.²⁸ Bunların hemen hepsi Tercüme Odası, Mühimme Kalemi, Mabeyn-i Humâyun gibi devlet işleri ile yakından alakalı mekanlarda yetişmiş ve birbirlerini tanımışlardı. Siyâsî ihtiras ve erişme hırsı kendilerinde adeta aile mirası ve terbiyesi idi.²⁹ En büyük öfkeleri, Ali Paşa'nın özgürlüklerini daraltıcı uygulamalarıdır.³⁰ Tunaya'ya göre onlar yapıcılıktan ziyade yıkıcılıkta birleşiyorlardı ve Ali Paşa'yı istemiyorlardı.³¹ Seslerini yükseltmek için

²⁵ Tanpınar, a.g.e., s.24.

²⁶ Koloğlu, "Osmanlı Basını.. Rejimi ve İçeriği" TCTA, c.II, s.81.

²⁷ Tanpınar, a.g.e., s.24-25.

²⁸ Türköne, a.g.e., s.78.

²⁹ Tanpınar, a.g.e., s.224.

³⁰ Mardin, Türk Modernleşmesi, s.15

³¹ Tunaya, a.g.e., s.94.

dinden muhalefet aracı olarak yararlanmışlardır.³² Ama “Engelhardt’ın ifadesi ile bir gözü Şark’ta bir gözü Garb’ta... şaşî” bir teşekkül olmaktan kurtulamamışlardır.³³ Kemal Bey ve Suavi’nin meşrûfî yönetim için yazılanlara, karşı çıkışlara verdikleri cevaplar ikinci meşrûtiyet sonrası İslâmcılarında büyük ölçüde aynıdır.³⁴ Yeni Osmanlılar nesli yeniliğin üçüncü neslini teşkil ediyordu ve Batı’lı fikirlere daha açık idiler.³⁵

Islahat Fermanı’nın gayri müslim halka kazandırdığı imtiyazlara karşı ilk protesto ulema ve ordudan geldi.³⁶ Gayri müslimlere verilen imtiyazlardan ayrı olarak şeriat hükümlerinin çiğnenmesi, saraydaki israf, kötü idare devlet yönetimine karşı ilk İslâmcı tepkinin doğmasına neden olmuştur.³⁷ Tanpınar’ın “ileri bir fikir kıymetini taşımaz” dediği Kuleli Vak’ası Tanzimat dönemindeki ilk ciddi komplodur.³⁸

³² Kara, a.g.e., s.20.

³³ Tunaya, a.y.

³⁴ Kara, a.g.e., s.99.

³⁵ Tanpınar, a.g.e., s.220.

³⁶ Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, s.26. Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, s.266.

³⁷ Türköne, “Kuleli Vak’ası”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.VI, s.148.

³⁸ Tanpınar, a.g.e., s.216, Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, s.21.

2. YENİ OSMANLILAR

Yeni Osmanlılar Cemiyeti 1865 yılının Haziran ayında Belgrat Ormanları'nda kurulmuş ve ihtilalcı İtalyan örgütü Carbonari'nin örgütlenme modelini örnek almıştır. Nuri Bey başkanlığında Reşâd, Mehmet, Ayetullah ve Kemal Beyler tarafından kurulmuş bir cemiyet-i inkılâbiyedir.³⁹ Kemal Bey'in bu cemiyet için kullandığı "İttifâk-ı Hamiyet", Mehmet Bey'in kullandığı "Îade-i Hukuk Cemiyeti" ve Suavi'nin kullandığı "Hürriyet ve Hamiyet" isimlendirmeleri cemiyete yakıştırılan ve onun mahiyet ve aksiyonunu tasvir eden sıfatlardır. Cemiyetin ismi Yeni Osmanlılar'dan önce "Meslek"tir. Mensuplarından bir kısmı 1867 Haziran'ında Bâbîâli'yi basmak üzere harekete geçecekleri sırada yapılan ihbar üzerine elebaşları ve bunların bağlantıları tespit edilip cezalandırılmışlardır. Komployu hükümete haber veren cemiyet mensuplarından biridir.⁴⁰ Her ne kadar cemiyet ile ilgisi yok gibi görünse de cemiyet üyeleri üzerinde bir etkinliğe sahip olan Mustafa Fazıl Paşa'nın konumunu belirtmekte fayda vardır. Mısır valisi İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa Meclis-i Hazâin reisliğinden azledilince, ağabeyi ile aralarında bir rekabet başlamıştır. Hem Mısır'daki verâset hakkını kaybetmesinden hem de sürgün olmasından dolayı Paşa'nın, Bâbîâli'ye karşı intikam duygusu bilenmiştir. Kendisi ile ilgili kararlar her ne kadar Sultan'dan çıkıyorsa da o, Sultan'ın etrafındaki halkanın idareye hakim olduğunu biliyordu. Onun baş vuracağı tek şey muhalefet idi.⁴¹

1867'de Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektup "Neşriyat fikri etrafında başlayacak mücadelenin beyannamesi"dir.⁴² Gregory Ganesco'nun yazdığı mektup, Yeni Osmanlılar'ı heyecanlandırmış ve Sadullah Bey, Namık Kemal, Ebuziya

³⁹ Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, s.25-26.

⁴⁰ Çelik, a.g.e., s.26-27.

⁴¹ Çelik, a.g.e., s.28-29.

⁴² Tanpınar, a.g.e., s.222.

Tevfik tarafından Türkçe'ye çevrilerek bol sayıda basılmış ayrıca Courrier d'Orient, Muhibir ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde yayınlanmıştır.⁴³

Osmanlı gençleri için ilk defa Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunda kullanılan "Jön Türk" tabirinin⁴⁴ menşei hakkında araştırmacıların hemen hepsinin kanaati aynı noktada odaklanıyor. 1830'lu yıllarda "Fransa'da Jeune France, İtalya'da Jeune Italie, Almanya'da Jeune Allemagne, İngiltere'de Jeune Angleterre adı altında politika ve edebiyatta aşırılık taraftarı bazı gençlerin teşkil ettikleri gizli cemiyetlerin ünvanı taklit edilerek alındığı anlaşılıyor",⁴⁵ diyen Sungu'nun görüşü, Çelik, Berkes, Lewis, Tunaya tarafından teyid edilmiştir. Ulûm'daki Yeni Osmanlılar Tarihi'nde bu cemiyet için "Civan Türk", Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı" gibi ibareler kullanan Suâvî, cemiyetin tarihî bir arkaplanının olduğu görüşünü savunmaktadır. O, Köprülüler'den başlayarak yaşadığı döneme kadar memleket millet için enerji sarf eden vatanseverler çizgisine işaret eder. Suavi'nin işaret ettiği vatanseverler dinamik, ıslâhatçı, dışa açık ama yerli kimselerdir. Buna aşağıda ayrıntıları ile değinilecektir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Ulûm'da anlatılan aşamalarını ele almadan önce, bu cemiyet ile ilgili araştırmacılarımızın tesbit ettikleri bazı özelliklere değinmekte fayda vardır.

Yeni Osmanlılar, Tanzimatçı'ların müsrifliğini, alt ve üst tabakaya yabancılaşmasını eleştirmişlerdir. Bihruz Bey tiplerinin eleştirisini üst bürokrasiye karşı vermişlerdir.⁴⁶ Yeni Osmanlılar, aynı zamanda hem Türkçe okuyan halkın, entelektüel donatımının, aydınlanmacı kısmının fikirlerini hazırlayan ilk insanlardı ve hem de bu fikirlerde İslâm arasında bir sentez meydana getirmeye çalışan ilk

⁴³ Lewis, a.g.e., s.152, Tunaya, a.g.e., s.92, Ali Suâvî, Ulum Gazetesi, "Faziliyye" s.1119, Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, s.30, Koloğlu, "Osmanlı Basını: Rejimi ve İçeriği" TCTA, c.II, s.80.

⁴⁴ Çelik, a.g.e., s.29.

⁴⁵ İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar" Tanzimat I içinde. s.777.

⁴⁶ Mardin, Türk Modernleşmesi, s.55-56,

düşünürlerdi. Daha önce benzeri görülmemiş bir siyâsî protesto grubu olan Yeni Osmanlılar, ilk kez Osmanlı yönetimini açıkça ve sert bir şekilde tenkid ederek, seslerini duyurmak için kitle iletişim araçlarını kullanmışlardır.⁴⁷

Yeni Osmanlılar, özellikle siyâsî fikirlerini ortaya koyarken, Batılı kavramlara daha çok İslâmî bir kisve giydireyorlardı.⁴⁸ Yeni Osmanlılar Avrupa'daki ikâmetleri süresince, dört çeşit insan grubuyla ilişkiye girmişlerdir.

1- Memlekette siyâsî şartlardan memnun olmayarak, Avrupa'ya gelmiş muhtelif milletlere mensup, ihtilalci gruplar (Leh, İtalyan, Avusturya asıllı zümreler).

2- Daha önceden Türkiye'den tanışmış olup, bunlarla irtibatlarını sağlayan kimseler (bunlardan bir kısmı aynı zamanda Yeni Osmanlılar'ın yanında yer almışlardır. Napoleon ordusunda hizmet görmüş, Polonyalı subaylar gibi).

3- Napoleon III idaresinde memnun olmayan bir kısım Fransız yazarlar (Leon Cahun gibi).

4- Özel amaçlarla görüştükleri kimseler (Melek Hanım gibi).⁴⁹

Avrupa'da ilişki kurdukları ihtilâlcilerin bir kısmı; Simon Deutsch, Kont Wladyslaw Plater, Millingen, Marjon Langrewiez ve Bektaşiler ile Bâbîler'dir.⁵⁰

Oryantalist Vambéry, Yeni Osmanlılar'ın; padişah bağlılığına rağmen ihtilâlcî, Avrupa ihtilalcilerini taklit etmiş, Panславizm ve Paneuropèanizm'e karşı Panislâmizm ile karşı çıkmış olduklarını söyler.⁵¹

⁴⁷ Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu s.10-11

⁴⁸ Çelik, a.g.e., s.618

⁴⁹ M. Kaya Bilgegil, Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma, s.114

⁵⁰ Bilgegil, a.g.e., s.107

⁵¹ Bilgegil, a.g.e., s. 126.127

Yeni Osmanlılar içerisinde, en aşağı üç ayrı eksen bulmak mümkündür. Şinasi'nin kompleksiz Batıcılığı, Namık Kemâl gibi en geniş oranda parlamentolu bir idareden faydalanmak isteyenler ve parlamenter demokrasiyi bir çeşit insan tabiatına aykırı oyun olarak, değerlendiren Ali Suâvî gibi kişiler.⁵²

Yeni Osmanlılar'ı "Modern İslâm" başlığı ile vcren Türköne'ye göre onlar, dini Bâbiâli'ye karşı bir muhalefet aracı olarak kullanmışlardır. Geleneksel İslâmın tezlerine, sadece bir yıpratma unsuru olarak başvurmuşlar, bir yenilik olarak da gazeteyi ve diğer kitle iletişim araçlarını bu amaçla kullanmışlardır. Dini kullanmada en başarılı olan Suâvî'dir.⁵³

Onların dinden bir muhalefet aracı olarak yararlandıklarını kabul eden Hüseyin Çelik, Suâvî'nin samimiliği konusunda Türköne'den ayrılır: "Suâvî Batılı kavramlardan söz ederken bile onları İslâmî bir süzgeçten geçirir."⁵⁴

Suâvî yazacağı Yeni Osmanlılar Tarihi'nde, gözüyle gördüğü, senetler ve mektuplarla kayıtlı evrakla ispat edebileceği malzemeleri kullanacağını söyler.⁵⁵ Suâvî'ye göre İtalya, İspanya, Ceneviz gibi ülkelerde bir zamanlar Jönlük var idi. Bu Türkiye'de de söz konusuydu. Hicri 12. asrın başlarında Civan Türk reisi Köprülüzâde Fazıl Paşa'ydı. O "ulûmu ve eyâdi-i a'daya geçen bilâdı tecdîd ve istirdâd eyledi" Bu sebepten dolayı onu müceddid gören Suâvî, Sultan Selim ve Sultan Mahmud'u Yeni Osmanlılar'ın "eimme"si olarak görür. Mehmet Ali Paşa'yı, Sultan Mahmut vaktinin ve Reşit Paşa'nın ekibini, Sultan Abdülmecit zamanının Jön Türk'ü olarak görür.⁵⁶ Suâvî böylelikle Yeni Osmanlılar Hareketi'ni, tarihi bir zemine oturtur. O, "civan" kelimesini rastgele kullanmaz. Paris sokaklarında, beş devlet arasında pay edilmiş Osmanlı Devleti haritasını satan ve Türkiye'ye

⁵² Mardin, Türk Modernleşmesi, s-89

⁵³ Türköne, İslâmcılığın Doğuşu, s.77-84

⁵⁴ Çelik, a.g.e., s.547-551

⁵⁵ Ulûm, Civan Türk Tarihi Nr.13., s.797

⁵⁶ Ulûm, Nr.13, a.g.m., s.793-795

"kocamış" diyen kimselere karşı olarak, "servet kaynakları hala açılmamış yepyeni bir memleket" sloganı ile karşı çıkar. "Hele bir kere nizâmât kâfiyen yapılub, arz ve mal ve can kaide üzere emniyet altına alınsın, ol vakt görülür ki Dicle-Fırat ve Tuna-Nil memleketi olan Türkiye ne genç ne dinç imiş."⁵⁷

Ulûm'da "Yeni Osmanlılar Tarihi" adlı yazı dizisi yayınlanırken, hareket içindeki çatışmalar geri dönüşü olmayan bir mecrâya sürüklenmiş vaziyettedir. Gerek Suâvî gerekse Fazıl Paşa tarafından yer alan ve Bâbiâli ile barışma gayreti içine giren Namık Kemal, Kani Paşazade Rıfat Bey, Reşat Bey'ler, önceki dava arkadaşları aleyhinde sır ifşa etmeye, birbirlerini suçlamaya başlamışlardır. Bu dönemde Ulûm'da çıkan yazıların bir kısmı bir yandan cevap yetiştirme amacıyla yazılmışken bir kısmı da diğerlerini ifşa etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Suâvî'nin yazdığı yazılar, Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne dönmek üzere olan diğer Yeni Osmanlılar'ı zor durumda bırakıyordu.

Ulûm'un 10. sayısındaki "İstanbul'dan Mektub" başlıklı yazı, Reşad Bey'in "Suâvî'ye Reddiyye" adıyla yayınladığı yazı söz konusu edilir ve buna cevap verilir.⁵⁸ Mektupta, mezkur yazının Bâbiâli ve Köprü'de ücretsiz dağıtıldığı yazılır. Mektuptaki iddiaya göre hükümet, öteden beri Suâvî'nin dostlarından birini kışkırtıp kendisine saldırtmayı planlıyormuş. "Tulumbacı ağzı"nın kullanıldığı mektupta Suâvî'nin "hesap bilmez", "maârif-i cedîdeye karşı" biri olduğu yazılır. Suâvî, buna verdiği cevapta kendisine hayli yüksek bir paye biçer: "Suavî, tûfengini kurmuş tâ sadrdaki cehl ve zûlm ve tuğyana nişan almış. Zalimler birtakım kelbler saldırtırlar. Suâvî'nin ayağını bacağına ısırmağa salarlar. Lâkin Suâvî dönüp de bu kelblere ayağını ısırıyorlar ben de onların ayağını ısırayım demek imkanı yoktur.

⁵⁷ Ulûm, Nr.13, a.g.m., s.786-798

⁵⁸ Ulûm, Nr. 10. s.610-616

Onun maksadı nişanınin sarsmamak ve doğruca vurmaktır. Bizzat padişaha karşı lakırdı söylemeğe evet. Ali Paşa'ya karşı hay hay! Bilfi'l idare başında bulunan vukelâya, vuzerâyaya karşı neâm! Lakin daha aşağı dereceye tenzil, La! La! La!."

Ulûm'un 13. sayısında taslağı hazırlandığı halde yazılmayan "Yayalar" isimli piyesin özetinden anlıyoruz ki Suâvî, Yeni Osmanlıların Mustafa Fazıl Paşa tarafından aldatılmışlığını ortaya koymaktadır. 14. sayıdaki "Fazıl Paşa Takımı"⁵⁹ başlıklı yazıda Fazıl Paşa'dan aylık maaş alanların adı ve ne kadar aldıkları belirtilmiştir. Listede Ziya Paşa ve Suâvî'nin adı yer almamaktadır. Maaşları Fazıl Paşa'nın katibi Sakakini dağıtmaktadır (Bkz: Ek 4).

Aynı sayıda "Mehmed Bey İsbât-ı Hamiyet Etdi" başlıklı yazıda⁶⁰ Mehmet Bey'in Mustafa Fazıl Paşa'dan aldığı 1000 Frankı reddetmekle hamiyetinde kararlı olduğunu ispatladığı belirtilmiştir.

13. sayıda yayınlanan "Aleyhimizde Bulunan Mahkumlar Fukarası" başlıklı yazı⁶¹ Reşat Bey vesilesiyle kaleme alınmıştır. Reşat Bey'in Suâvî aleyhine yazdığı iki yazıya cevap verilirken, bir yandan da onun "yalancı, hamiyetsiz, sürtük" olduğu belirtilir. Reşat Bey'in, Suâvî'nin bu kanısını paylaşmayan mektubu da yayınlanmıştır. Suâvî, vaktiyle Reşad Bey'e bir çok iyilik yaptığını da kaydeder. Reşad Bey, mektubunda Suâvî'ye bağlılığını ispatlayacağını belirtmiştir.

Prusyalıların Paris'i işgali sırasında Suâvî'nin yardımcısı Hasan Efendi, Paris Sefiri Cemil Paşa'dan yol tezkeresi talebinde bulunur fakat olumsuz cevap alır. Suâvî bu olumsuzluğun kendisiyle alakalı olduğunu belirterek Muhbir'de ve bazen Ulûm'da sorduğu gibi bir "niçin" daha sorar.

⁵⁹ Ulûm. Nr. 14. s.841-842

⁶⁰ Ulûm, Nr. 14. s.842-843

⁶¹ Ulûm, Nr. 13 s.803 vd.

"Halbuki, Hünkârı hal' ve katle kıyam edip de yakayı ele vereceği sırada Avrupa'ya kaçmış ve onbeş sene kal'abendliğe mahkum olmuş olan Reşad ve emsâli fûcerâyâ Paris Sefiri Cemil Paşa tezkere vermiştir. Acaba niçin?"⁶²

Muvakkaten'in 7. sayısındaki "Yeni Osmanlılar" yazısı⁶³ ile Suâvî geriye bir dönüş yapar ve yaptıklarını bir iç rahatlığıyla dile getirir. Yeni Osmanlıların "politika fırkası" olmadığını söyler. Buna göre Yeni Osmanlılar hal-i hazırda idarenin kötülüklerini yıkmaya çalışmış, bir yandan da "Hünkârın aleyhinde bulunan bir firkanın gâh ağzını ve gâh suratına tokat ile uğraş"mıştır. Yeni Osmanlılar, "islâhat fırkası" olduğu halde bunu "party politic" şeklinde gösterenlere karşı mücadele etmiştir. Yazıya göre dünyada hiçbir islâhat fırkası vatan millet islâhı için Yeni Osmanlılar kadar hizmet etmemiştir. Suâvî, özellikle yayın yoluyla yaptıkları çalışmalar neticesinde halkın zihninde önemli dönüşümlere öncülük ettiklerini, böylelikle halkın büyük bir ölçüde Yeni Osmanlı'cı olduğunu beyân eder.

Yeni Osmanlılar konulu son yazı Muvakkaten'in 10. sayısında yer alan bir mektuptur. Mektup, Suâvî tarafından Liberte Gazetesi'nde yayınlanan bir yazıya cevap vermek amacıyla yazılmıştır. Liberte'nin Viyana Muhabiri, eski Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Reisi Mustafa Fazıl Paşa'nın, Rusya'nın büyük elçisi ile yakın ilişki içinde olmasını, Yeni Osmanlıların Rusya'ya "meyl ve hâhiş göster"dikleri şeklinde yazmıştır. Suâvî, Fazıl Paşa'nın; Yeni Osmanlılar'ın eskiden reisi olduğunu, cemiyetin reisliğinden bir sene önce azledildiğini söyler: "Bir de Yeni Osmanlılar Cemiyeti hâlâ mevcut ve evvelkinden daha kavi olduğu cihetle muhabirinizin "cemiyet-i atika" ta'birinni sehve haml ederiz"⁶⁴ der.

Her ne kadar Suâvî kabul etmezse de Yeni Osmanlılar, birbirlerini ifşa eden yazıları ile fiilen sona ermiştir.

⁶² Muvakkâten Nr. 1 s.4

⁶³ Muvakkâten Nr. 7 s.97-101

⁶⁴ Muvakkâten Nr. 10, s.152

“Tanzimat’ın başlangıcındaki düşünürlerin çoğu, Avrupa’nın akıl hocalığını hissettirmezler. Batılı siyâsî düşünürlerle ilgili referansları hemen hemen yoktur. Seçmecî tavırları, bunların ideolojik şecerelerini çözmeye girişen her hangi birisine daha da fazla güçlük çıkarır”,⁶⁵ diyen Mardin’e rağmen bazı araştırmacılarımız onların “akıl hocaları”nın bir kısmının adını verebilmektedir. Yeni Osmanlılar’ı etkileyen Batılı düşünürler Rousseau, Montesquieu, Smith, Ricardo ve Urquhart gibi aydınlardır.⁶⁶ Meriç’e göre Kemâl ve Ziya Beyler Rousseau ve Montesquieu’yu okumuş ama “buzlu bir cam arkasından görülen bir mabed kadar anlamış”lardır. Lewis’in listeye eklediği Smith ve Ricardo gibi ekonomistleri, Yeni Osmanlıların okumuşsa da tam anlamıyla anlayıp etkilendiklerini söylemek güçtür. Onları daha ziyade Avrupa’daki özgürlük ve eşitlik kavramları büyülemiştir. Urquhart’ın ise, özellikle Suâvî üzerinde derin tesirleri vardır. Suâvî’de ayrıca Le Play tesirini de zikretmek gerekir.

Yeni Osmanlıların Tanzimat ve Islahat uygulamalarına karşı eleştirileri ve aksiyonları şu şekilde maddeleştirilebilir:

- Şeriat dışı kanunlar yapmaya teşebbüs edilmiş olması,
- İktisâdî bozukluk,
- İçerden ve dışarıda alınan borçlar ve bunların israf edilmesi,
- Ecnebilere emlak tasarrufuna müsaade edilmesi,
- Eğitimdeki bozukluk,
- Tanzimat’ın önemine rağmen siyâsî haklarımızın temini konusunda yetersiz oluşu,

⁶⁵ Mardin, Yeni Osmanlı... s.13.

⁶⁶ Çelik, Osmanlı Yanlısı... s.16 vd.; Lewis. a.g.e.. s.171; Meriç. Sosyoloji Notları, s.139.

- Zulüm ve istibdâda karşı hürriyet ve vatan aşkı,⁶⁷
- Yüzeysel anlamdaki Batıcılık,
- Her türlü yabancı etkiye açık olmak,
- Tarımın askerlik ve vergiyle eziliyor olması,⁶⁸
- Millet-i hakime statüsünün kaybolması,
- Azınlıkların ayrılma çabaları,
- Azınlıkların Batılı iktisâdî girişimcilerle olan bağları sonucu, onların Batı emperyalizminin yerli temsilcileri olmalarına duyulan öfke,⁶⁹

“Yeni Osmanlılar fert ve cemiyet halinde yakın tarihimizde istibdada karşı meşrûtiyet ve hürriyet mücadelesine girişen ıslâhat ve hatta inkılâpçı camianın önderleridir. Birinci Jön Türk hareketinin mihverini teşkil etmektedirler”⁷⁰ diyen Tunaya’yı, Hanioglu teyid etmektedir: Jön Türkler Yeni Osmanlıların takipçisi olmuş ve onların eserlerinden “özellikle hareketin ilk dönemlerinde geniş olarak yararlanmış veya bunları doğrudan kullanmışlardır.”⁷¹ Abdullah Cevdet biyolojik materyalizme en fazla ilgi duyduğu bir dönemde Ali Suâvi’ye “derin bir muhabbetle bağlı” olmuş, onun hakkındaki bilgiler kendisine aktarıldığında “müteessir olarak gözlerinden yaşlar” akmıştır. “Temo, Yeni Osmanlıların kitaplarını elden ele dolaştırırken Suâvi’nin fedakarlığın anmak için propaganda” yapmıştır.⁷²

İttihat ve Terakki, Yeni Osmanlılar hareketine girmiş kimselerden yararlanmış, Yeni Osmanlıların ideolojisini kendisine şiar edinmiştir.⁷³ İttihatçılar

⁶⁷ Sungu, a.g.m., s.777 vd.

⁶⁸ Lewis, a.g.e., s.170.

⁶⁹ Mardin, Türk Modernleşmesi, s.87.

⁷⁰ Tunaya, a.g.e., s.96.

⁷¹ M. Şükrü Hanioglu, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, s.37.

⁷² Hanioglu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, s.25.

⁷³ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, s.31.

Yeni Osmanlıların nassdan örnek getirme metodunu “İslâm’dan bir araç olarak yararlanma” şeklinde hedeflemişlerdir. Abdullah Cevdet daha ileri giderek biyolojik materyalizmin bizzat İslâm olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁷⁴

Hatıralarında Yeni Osmanlılar’ı Jön Türkler’le beraber ele alan Sultan II. Abdülhamit, onların hepsinin mason, İngiliz locasına bağlı, Batıcılığa hayran, kurtuluşu meşrûtiyette bulan, orduyu emellerine vasıta yapan ve büyük devletleri arkalarına alan kimseler olduğunu söyler.⁷⁵ Yeni Osmanlılar için böylesi topyekün bir hüküm diğer araştırmacılar tarafından verilmemiştir. Fakat çoğu Jön Türkler’in ve bazı Yeni Osmanlılar’ın mason olduğu bilinmektedir.

⁷⁴ Hanioglu, Abdullah Cevdet ve Dönemi. s.135.

⁷⁵ İsmet Bozdağ, Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri, s.49,60.

3. ALİ SUÂVÎ'NİN HAYATI

Alî Suâvî'nin hayatı konusunda birinci elden bilgi veren kaynak Ulûm'un 13. sayısından itibaren yayınlanmaya başlayan Yeni Osmanlılar Tarihi'dir. Suâvî hicrî tarihle 1255 (Milâdi 8 Aralık 1839) senesinin Ramazan Bayramı'nda İstanbul'da, Cerrahpaşa semtinde doğdu. Çankırın'nın Çerkeş kazasının Viranşehir nahiyesine bağlı bir köyden gelerek İstanbul'a yerleşen Cepkenoğlu ailesine mensuptur.⁷⁶

İstanbul'da Davutpaşa İskelesi Rüştiyesi'nden sonra Bâb-ı Seraskeri'de, Dersaadet Kalemî'nde üç sene memurluk yapar. Bu dönemden bahsederken zihninin "mesâlih-i askeriyye" ile dolduğunu söyler. Daha sonra Bursa Rüştiye Mektebi'nde bir sene kadar başöğretmenlik yapar. Bir ara Sofya Ticaret Mahkamesi Reisliği, Filibe Tahrirat müdürlüğü yapar. Bu idari görevleri esnasında "İdâre-i devletin hakikati ve keyfiyet-i cereyanı" hakkında fikirler edinir.⁷⁷ Rumeli'deki memuriyeti sırasında memurlar içinde adaleti seven bir çok kişi ile haşır neşir olur. Bunlar içerisinde "bir idâre-i zalime icrâsına alet ve makine olageldiğini itiraf etmeyen bir âdil" görmediğini söyler.⁷⁸

Onyediysekiz yaşında iken Hicâz'a gittiğini söyleyen Suâvî, Suyûtî'nin El-Cami'u's-Sağır'ini Mısır'da satın alıp, yol boyunca bunu ezberlediğini ve Mekke'ye vardktan sonra bunun eksiklerini tamamladığını söyler. Minnavî'nin Şerh'ini de dayanak yaparak bu hadislerin tek, sahih, zayıf, garib, v.b. türden olduğunu gösteren işaretler koyar. İzmir'e dönüşte yedi bin kadar hadis ezberlemiştir. Sonra Firdevs Dimli'yi ezberler. Bursa'da Haraccioğlu Kütüphanesi'nden istifade etmek suretiyle Buhari'yi yeni bir tarzda yazar. Hadis ile bu derece ilgilinmesinden dolayı

⁷⁶ Çelik, s.41

⁷⁷ Ulûm, Nr.15, Yeni Osmanlılar Tarihi, s.895

⁷⁸ Ulûm, a.g.m.

çevresindekilerin kendisine "hadis mubâhhisi" diyeceğine "muhâddis" dediğini kaydeder.⁷⁹

Bir ara Simav'da Koşulu Medresesi'nde hocalık yapar. Bu görevi esnasında şahit olduğu iki haksız olayın üzerine gider ve bu uğurda idâri amirlerle karşı karşıya gelmeyi göze alır.⁸⁰ Zulme karşı çıkması babasından gelme bir karakter özelliğidir. O, babasının özelliklerinden ahsederken "haksızlık gördüğü, ya işittiği anda sabrı yanar ateş kesilir, hatta haksızlık eden , bazı ehibbasına tokat atmış ve bazısının kafasını yarmış" der.⁸¹ Hadis ilmiyle ilgilendiği sırada hoşuna giden hadislerin, zulüm aleyhindekiler olduğunu söyler. Zulmü konu alan hadisleri ayrıca derleyerek bir defter bile oluşturduğunu belirtir:

"Ehadis-i şeriften zulüm aleyhine şiddetle vücud etmiş âsârı ayrıca mecmuama kayd edip, onlardan pek müteessir olurdum ve cenâb-ı Muhammed-i Arabi ve Ümmi'nin zulüm aleyhine ol derece şiddet gösterişini en büyük ve birinci mucizesi itikad ederdim. Bu hadisler beni mezâlim aleyhine öyle besledi ki her tüyümü zalime karşı bir kahraman bulurdum. Şöyle ki bir damla vücudum ile zalime hücum etmeye ve mağlub olduğum halde tarafından katl olunmağa razı olurdum ve bu yolda maktuliyeti itikad eylerdim."⁸²

Şerif Mardin'e göre Suâvî'nin isyan teorisi, sosyal adalet ve baskıya karşı direnme fikirleri aileden mirastır. Esnaf, dört işlem bilir, kağıt mührecisi bir köylü olan Hüseyin Ağa, oğlu Suâvî'ye parlak bir gelecek bırakmamıştır.⁸³

"Hiç şüphe yok ki Suâvî'nin düşüncesinin bu yönünün kaynağını Osmanlı loncaları vasıtasıyla aktarılan, eşitlikçi halk geleneğinde aramak gerekecektir. Suâvî

⁷⁹ Ulûm, Nr. 15, a.g.m., s.895-896

⁸⁰ Ulûm, Nr. 15, a.g.m., s.897

⁸¹ Ulûm, Nr. 15, a.g.m., s.893

⁸² Ulûm, Nr. 15, a.g.m., s.896-897

⁸³ Ulûm, Nr,15, s.893

gibi şahıslar tarafından Osmanlı başkentinin ayağa kaldırılmasının sebebini de bu lonca geleneğinin mirası olan saldırgan / eşitlikçi ruh (esprit frondeur) da aramak gerekir."⁸⁴

Gittiği her memleketin küçük ve büyüğü ile diyalog ve yardımlaşma içinde olan Suâvî⁸⁵ medreselerde eski yeni usûl tartışmasında, yeni taraftardır:

"Ben Filibe'de hesap ve mesaha ve hendese ve hikmet-i tabiiyye okutdum. Her medreseden suhteler gelir, ders alırlardı.⁸⁶ Suâvî, kendi hayatından bahsederken övünmekten geri durmaz. Övünmek Suâvî'nin hayat boyu vazgeçemediği bir zaaftır. Gazali hakkında yazdığı yazıda, bugün Gazali nasıl anılıyorsa, kendisinin de anılacağı günün geleceğini söyler: "Varsın Suâvî ismine hased edenlerin bu eserim dahi rekabetlerini davet etsin. "fi kulûbihi marazün fezade humullahü marazün" (Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah onların hastalığını artırır.) Sekizyüz sene sonra Gazali arandığı gibi bir gün gelir, Suâvî dahi aranır."⁸⁷

Şibbâku'l-Ulûm adlı eserinden bahsederken yine kendisini över:

"Bu hakir dahi Bursa'da bulunduğum vakt bu yolda bir Ünvanü'ş-Şeref Naziresi yapmışım ki satır-ı vahidde yirmi bir fenni cami' olduğu için bazı ekâbirin tensibi vechiyle Şibbâku'l-Ulûm tesmiye kılındı."⁸⁸

Küçüklüğünden beri ilim içinde olup Anadolu, Hicaz ve Avrupa'da dolaşmıştır, İsmi, kendisi Anadolu'da iken Küçük Hoca olup, Suâvî ismini ise iki üç yıldan beri taşımaktadır.⁸⁹

⁸⁴ Mardin. Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. s.425

⁸⁵ Ulûm, a.g.m., s-893

⁸⁶ Ulûm, Nr.7, Maarif-i Umûmiyye. s-412

⁸⁷ Ulûm, Nr.6, s-350

⁸⁸ Ulûm, Nr.8, s-431

⁸⁹ Ulûm, Nr. 15, s.892

Ali Suâvî Rumeli'de "seyr-ü seyahat etmekte iken" Mustafa Fazıl Paşa adında bir isim duyar. İsim etrafında şaşalı söylentiler gittikçe çoğalmakta ve bu isim dillerde kahramanlaşmaktadır. Suâvî de, maddî bir beklentisi olmadığı halde, devlet idaresinin düzelmesini isteyen, bunun için yurdu terkeden Paşa'ya karşı iyi duygular besler. Hatta onun başarısı için duacı olur.⁹⁰

Bursa Rüştîyesi'nde muallim iken de sarıklı olan Suâvî, bir yandan Batı tarzında eğitim veren bir okulda öğretmenlik yapar, diğer yandan da cami cemaatı arasında veya ulemâ meclislerinde en derin fikhî konuları tartışır. Bu ikilik varlığını onda hayat boyu sürdürecektir.⁹¹

Ali Paşa'nın davetiyle İstanbul'a gelen Suâvî için yeni bir hayat başlar. O, İstanbul'a gittiğinde "vükelâ-yı devletten ekserisiyle hem-bezm olub ahvâl ve efkârlarına mümkün mertebe" vakıf olmuştur.⁹²

Kuvvetli bir hatip olan Suâvî'ye halk tabanında geniş bir hüsn-ü zanın peydahlanmasını sağlayan Şehzadebaşı Camii'ndeki vaizlik ve dersler, onun aynı zamanda devrin bir çok büyük adamı ile tanışmasına neden olmuştur. Suâvî bu dönemde Osmanlı yönetiminin ileri gelen devlet adamlarına yakındır ve devletin gidişini yakından takip etmektedir.⁹³

Gazeteciliğe Başlaması

Bir gün Filip isminde bir Ermeni Suâvî'nin tanıdığı bir şahsı vasıta ederek Muhbir adında bir gazete kuracağını söyleyerek kendisinin de yazı yazmasını ister. Suâvî dostu Tevfik Bey'e bazı yazılar verebileceğini söyler Filip gazeteyi kurar ve

⁹⁰ Ulûm, Nr.15, s.907-908

⁹¹ Çelik, a.g.e., s.58

⁹² Ulûm, Nr. 15, s.905

⁹³ Çelik, a.g.e., s.59

Tevfik Efendi'yi muharrir tayin eder. Suâvî ilk sayıyı tamamen kendisinin yazdığını sonraları ise gazeteye bazı yazılar verdiğini söyler.⁹⁴

Şubat 1867'de evlerinden sürülmüş olan Giritler için Muhbir'in düzenlediği ve Suâvî'nin hatırı sayılır bir şöhret kazandığı yardım kampanyası Ali Paşa'yı sinirlendirir.⁹⁵ Muhbir'in öteden beri üslûp, içerik yönünden farklılığı bazı odakları rahatsız eder. Belgrat Kalesi'nin elden çıkmasını eleştiren yazısının yayınlanması, Ali Paşa'ya gazeteyi kapatmak için bir fırsat doğurur.⁹⁶ Muhbir'in kapatılması ile beraber Suâvî'ye sürgün yolu görünür. Kendisi hadiseyi şöyle anlatır:

"Bir akşam ezan vakti Edhem Efendi namında bir teftiş memuru gelip, 'Seni Zaptiye Müşiri Muâvini Mustafa Paşa bekliyor' dedi. O akşam da Mustafa Paşa ile birlikte Cemil Paşa'ya gidecek idim. Derhal kalktım merkûm ile gittim. Beni Bâb-ı Zaptiyye'ye kadar getirdi ve bir güzel odaya oturttu. Fi'l-hal iki teftiş memuru gelip yanımda oturdular. Ol vakt anladım ki ben tevkif olundum."⁹⁷

Sorularına cevap verilmeksizin kendisinin "hasbe'l-icâb muvakkaten bir seyâhate" gönderileceği söylenir. Kendi beyanına göre tutuklandığı gece halk ve memur kesiminden yüzelli kadar kişi toplanıp Suâvî'yi hükümetten ister, aksi halde zor kullanacaklarını söylerler. Suâvî böyle bir şey yapılmamasını tenbihler.⁹⁸ Ardından Kastamonu'ya sürülür.

Kastamonu Günleri

"1283 zilkâ'de nısfî"nda Kastamonu'ya gider. Gitmeden önce, bir öğrencisi vasıtasıyla bazı eşya ve kitaplarını bineceği gemiye aldırır:

⁹⁴ Ulûm. Nr.15. s.908-909

⁹⁵ Mardin. Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. s.34

⁹⁶ Ulûm. Nr. 15. s.910-911

⁹⁷ Ulûm. Nr.15. s.911-912

⁹⁸ Ulûm. Nr.15. s.912

"Ol eşyadır, ki Kastamonu'dan bu tarafa savuştüğüm vakit, İstanbul'dan gelen memur-ı mahsus ile Bâbı Zaptiyye'ye gönderilmiş ve bir sene orada ve bazı Ali Paşa'nın konağında kaldı. Eğer bu evrâkın yanması mukadder olduğunu Ali Paşa bilmiş olaydı, alıkoymazdı. Zira o konağı dahi beraber yandı."⁹⁹

Suâvî'nin söz konusu ettiği evrak ne idi? Ali Paşa'nın konağının yanmasına Suâvî mi sebep oldu? Bu iki sorunun cevabı karanlıktır.

Suâvî, yanında Hüseyin Ağa adında bir memur ile Kastamonuya gider. Memurun elinde Kastamonu valisine verilmek üzere bir mektup vardır. Mektupta şu not yazılıdır. "Ali Suâvî Efendi bu kere hasbe'l-icâb Kastamonu cânibine i'zâm olundu."¹⁰⁰

Kastamonu günleri İstanbul'daki dostlarının haberleşmesi ve vali Hamdi Paşa'nın yakın ilgisi ile sıkıcı olmaktan çıkar. Suâvî, aynı zamanda talebelere ders okutur, ilimle meşgul olur. Bulunamayan eserlerinden "Kayde'l-Mevcûd Sayde'l-Mefkût" adlı iki ciltlik kitabı burada yazdığını ifade etmektedir.

Bir ara tanımadığı bir adam Suâvî'ye gelerek 90 adet Osmanlı parası getirip, Fazıl Paşa'nın kendisini Paris'e davet ettiğini söyler.¹⁰¹

Fazıl Paşa'nın Suâvî'yi Paris'e davet ettiği zamanda, hükümetten kendisine maaş bağlanır ve kendisinin muharrem ayının sonlarında İstanbul'a döneceği haberlerinin gelmesi çelişkili bir anın yaşanmasına neden olur. Bu tereddüt sahnesini şöyle anlatır:

"Gitsem mi, gitmesem mi mutala'aya başladım. Gitmesini gönlüm hiç istemedi. Halbuki iki bais azimettime cebr ettirdi. Birinci bais Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'da Hünkâr'a mektub diye tab' ve neşr etdirdiği risâlesini elime alıp

⁹⁹ Ulûm. Nr. 15. s.913

¹⁰⁰ Ulûm. Nr. 15. s.913

¹⁰¹ Ulûm. Nr. 15. s.915

okudukça ve içinde 'Şevketli Padişahım tebdil-i usûl-ı idâre ile devleti kurtarınız' (.....) 'Şevketlü Sultanım şimdiden görüyorum ki sizin müsteşârlarınız olan hainler ve câhiller nizâm-ı serbestane lafzını ne türlü ma'nalara çekeceklerdir'. (.....) Şu ibareleri gördükçe bu vech ile âleme karşı garazsızlığını ilân eden bir zât-ı âliyi elden gelen hizmetle te'yid için maiyetine girmeye heves idi.

İkinci bais Bâbiâli Fazıl Paşa'nın beni Paris'e kaçırmak üzere Kastamonu'ya adam gönderdiğini haber almış. O adamı ve onda ve kezâ bende olan evrâkı tutturmak ve beni bazı derecede rencide etmek üzere memûr-ı mahsûs irsâl edecek diye İstanbul'dan aldığım havadis ki, savuşmadığım halde bir takım gizli işler çıkacağını ve ben de bî-sebep rencide olacağım vechelerle gönlüm rahat değildi.¹⁰²

Suâvî'nin bahsettiği başka bir şey daha vardır. Kastamonu'dan kaçtığı gün bazı evrakını yakmış, bazısını da üzerine almıştır. Bu evrakın mahiyeti hakkında bilgi vermiyor.¹⁰³ Kastamonu'da iken ele geçmesinden korktuğu yakılmamış evrak ne idi? Bu da üçüncü karanlık noktadır.

Kastamonu'ya geliş zamanını belirtirken "hurûcum nisf-ı Muharrem 1284"¹⁰⁴ diye belirtirken, Suâvî kaçış gününü net olarak "14 Muharrem Cumartesi gece 1284"¹⁰⁵ şeklinde verir. Günü olmadığı halde, fırtınadan dolayı geciken Trabzon vapuruna İnebolu'da biner, ertesi gün İstanbul'a varır. Vapurdan bir sandal ile Beşiktaş üzerinden Tarabya'ya gider. Gerek sürgüne girerken geçtiği Bolu'da , gerekse dönüşte kayık üzerinde iken iliklerine kadar kendisini saran ayrılma duygusunu geniş bir şekilde tasvir eder.¹⁰⁶

Tarabya'da bulunan Fazıl Paşa vekili Mösyö Deutsch'ün evine gider. Deutsch, Suâvî'ye istediği kadar para verebileceğini söyleyerek, takip edildiği

¹⁰² Ulûm. Nr.15, s.917-918

¹⁰³ Ulûm. Nr. 15, s.925

¹⁰⁴ Ulûm. Nr.15. s.914

¹⁰⁵ Ulûm. Nr. 15, s.922

¹⁰⁶Ulûm. Nr.15, s.922

gerekçesiyle onu, bir tanıdığıının evine misafir bırakır. İstanbul'da Suâvî'yi evinde saklayan ve Suâvî'nin adını vermediği şahıs kaynaklarda adı çokça geçen ama hakkında pek bilgi verilmeyen Courier d'Orient Gazetesi'nin sahibi Giampietri'dir.¹⁰⁷ Salı gecesi Ada'ya giderek, iki gece kalan Suâvî 18 Muharrem Çarşamba (22 Mayıs 1867) sabahı bir sandalla, Messagèrie Impèriale şirketinin Marsilya vapuruna biner.¹⁰⁸

Yol boyunca Suâvî'ye yanaşan bir genç, onun Ziya Paşa'yı tanıyıp tanımadığını sorar. Bu çocuk, kuracağı gazeteye müretteplik için görevlendirilmiş olan Ermeni Agop'tur.¹⁰⁹ Mesina Limanı'nda Ziya Paşa ve Kemâl Bey de beklemektedir. Üçü beraber 26 Muharrem 1284 (18 Mayıs 1867) de Paris'e varırlar. Fazıl Paşa büyük bir memnuniyetle onları karşılar. Prens, Suâvî'nin Kastamonu'dan kolaylıkla kaçabilmesine hayli şaşırmıştır. Paşanın ilk sözü konukları için moral kaynağıdır:

"Benim servetim size de kâfidir. Aman çalışalım, ne olaksa olsun, elbette bir şey yapalım."¹¹⁰

Fazıl Paşa onları, Rue Pèpinière'de oturan Şinasi'ye gönderir. Şinasi de onlara aynı sokakta kalacak yer bulur.¹¹¹

Yeni Osmanlılar'ın bir grup halinde Fazıl Paşa konağına gelişi Fransız polisinin dikkatini çekmiştir. Aynı şekilde Fransız basını da olayı, lehte ve aleyhte olacak şekilde kamuoyuna duyurur.¹¹²

Suâvî, Kemâl, Ziya Bey'ler ve Âgâh Efendi ile beraber 1867 Temmuz'unun başında Londra'ya giderek yerleşirler. Alınan karar gereği Suâvî 31 Ağustos 1867

¹⁰⁷ Çelik, s.90. Bu şahıs bazı kaynaklarda Jean Pietri şeklinde de okunmuştur.

¹⁰⁸ Ulûm, Nr. 15, s.925-926, Ülken, s.78

¹⁰⁹ Bilgegil, a.g.e., s.102

¹¹⁰ Ulûm, Nr. 15, s.929

¹¹¹ Ulûm, Nr. 15, s.928

¹¹² Çelik, a.g.e., s.93

Londra'da Muhbir'in ilk sayısını çıkarır.¹¹³ Suâvî, Muhbiri 50 sayı çıkarmıştır. Son sayının tarihi 3 Kasım 1868'dir.

Yedi ay sonra Paris'te Ulûm gazetesinin çıkarmaya başlamıştır. (Temmuz 1869). İlk 20 sayısı kendi el yazısı ile litograflya olarak yayınlanmış, 21.-25. sayılar matbu olarak çıkmıştır. Fransız-Alman savaşının çıkması üzerine Suâvî Ulûm'un son sayısını 1 Eylül 1870'te çıkararak Paris'i terk etmiştir.¹¹⁴

Ulûm'dan sonra yayınladığı Muvakkâten Ulûm Müşterilerine isimli gazetesinin 1. sayısında yazdığı "İ'lan" başlıklı yazıda biz Suâvî'nin, matbaasını terk ederek Trovil kentine gittiğini, "beş-on gün ikâmet"ten sonra, Lyon'da Hotel De L'Europe'a yerleşerek, Muvakkâten'in ilk iki sayısını çıkardığını öğreniyoruz. 7 Ekim 1870 tarihinde Marsilya'ya geçerek Muvakkâten'in son sekiz sayısını ise burada çıkarmıştır.¹¹⁵

Suâvî, Avrupa'nın değişik ülkelerinde dokuz seneyi aşkın bir zaman diliminde kaldıktan sonra İstanbul'a geri dönmüştür (Kasım 1876). Avrupa dönüşü ilk görevi şehzadelerin hocalığı ve padişah kitapçılığıdır. Şubat 1877'de Galatasaray Lisesi'ne müdür olur. 20 Mayıs 1878'de organize ettiği bir kaç yüz muhacir ile Çırağan Sarayı'nı basarak, Sultan Murad'ı tahta geçirmek istemiş, fakat olay yerinde vurulmuştur.¹¹⁶

Suâvî, Yeni Osmanlılar Tarihi'nde hayatının bazı yönlerini çok yüzeysel anlatmış iken, bazı noktalar üzerinde de detaylı bir şekilde durmuştur. Mesela Paris ve Londra'daki hayatı hakkında pek bilgi vermez. Onun Muvakkâten'i çıkardıktan sonraki hayatını kendi ağzından değil ancak faaliyetlerinden takip edebiliyoruz.

¹¹³ Çelik, a.g.e., s.96-97

¹¹⁴ Çelik, a.g.e., s.544

¹¹⁵ Çelik, a.g.e., s. 254.

¹¹⁶ Çelik, a.g.e., s.382

4. KİŞİLİĞİ

Suâvî cesur çıkışları, zulme karşı tavizsiz tavrı, sınırsız bilgi açlığı, kısa sürede bir çok şey yapma azmi, sürekli değişiklik ve yenilik isteyen mizâcı ile dikkat çekmiştir. Bu karakter özelliğinin bir sonucu olarak, yaptığı işlerin büyük bir kısmı yarıda kalmıştır. Yeni Osmanlılar ile zıtlaşmasına neden olan bu kabına sığamama, Çırağan Vak'ası'nın bizzat tertipleycisi olmak, ona çağdaşlarının kinini yöneltmiştir. Öte yandan Jön Türkler'den başlamak üzere Türkiye'de düzen karşıtı gayri memnunlar ile kendilerine “devrimci ve ilericiler” diyenler onu “pir-i can-fedâ-yı hürriyet”, “sarıklı ihtilalci”, “baş veren inkılâpçı” diye vasıflandırmışlardır. Namık Kemâl ile aralarının açılması üzerine, başta Namık Kemâl olmak üzere bir çok eski dostu tarafından, haketmediği hakaretlere muhatap olmuştur. II. Abdülhamid dönemi boyunca lanetlenmiş II. Meşrutiyet döneminde bayraklaştırılmış, Cumhuriyet döneminde ise yeniden gündeme getirilmiştir. Suâvî'yi yerenler ve övenler onu Çırağan Vak'ası ile yargılamışlardır. Son zamanlarda onun şahsiyetinin, demokratik ideallerin peşinde ölen ilk modern Türk olarak anılmasını Şerif Mardin, “gecikmiş siyâsî bir azizleştirmenin ürünü olan bir imaj” şeklinde adlandırmakta ve bu “saygı halesi”nden gerçek Suâvî'den çok az şey olduğunu söylemektedir. Suâvî'nin kişiliğinde “hâkim patolojik özellikler” olduğunu söylemektedir.¹¹⁷

Ulûm'un 9. sayısında “emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker” prensibinden hareketle, zalimin katledilmesi gerektiğine dair çıkardığı fetvayı, fevri bir çıkış olarak değerlendiren Çelik, onun kişiliği hakkında “çok atak”, “impulsive”, “Tanzimat eklektisizmini en geniş şekilde temsil eden”, “şarlatan damgasını hak etmemiş” şeklinde ifadeler kullanır.¹¹⁸

¹¹⁷ Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, s.399.

¹¹⁸ Çelik, Ali Suâvî ve Dönemi, s.561. 693-694, 700.

Ülken'e göre, "medreseden yetişmiş ateşli bir devrimci" olan Suâvî, sert, eklektik, ansiklopedik kafaya sahip, pek çok probleme cevap vermek için çaba gösteren biridir.¹¹⁹

Banarlı, onun ihtirashî benliğe sahip, atak, çekici, cerbeze göstermede cesaretli, kendisi hakkında abartılı rivâyetler uyduran biri olduğu görüşündedir.¹²⁰

Abdülhak Hamit, onun "mecnun-ı hürriyet", "Cemâleddin Afgani kadar büyük bir adam, o kıratda büyük bir alim" olduğunu söyler.¹²¹

Tanpınar, onu "garip bir narsizmlle kendine hayran", "övünmeyi daima seven, yalandan çekinmez, şantajcı, megaloman, persécutéé manyak" sıfatlarıyla vasıflandırır.¹²² İsmail Habip Sevük, onu; "turası-yazısı olan bir madalya gibi müsbeti de, menfisi de olan bir kişi" olarak görür.¹²³

Namık Kemâl, Abdülhak Hamit'e 1879'da yazdığı mektupta onu "dünyada misli görülmedik bir şarlatan" olarak görür ve şöyle der: "Bana kendini - doğru Arapça'dan başka lisânda bir sahife okuyamaz iken-yedi sekiz lisân biliyor suretinde gösterdi. O kadar câhil, cehâletiyle beraber, o kadar da mağrur idi ki Türkçe üç satır bir şey yazsa mashara-i âlem olurdu."¹²⁴ Başka bir yerde ise onu "me'lûn, habîs, pezevenk, şeytanın irtikâb etmeyeceği hiyâneti, iki lira için kabul eden" biri olarak görür.¹²⁵

¹¹⁹ Ülken, a.g.e., s.93,101.

¹²⁰ Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c.II, s.1072.

¹²¹ İsmail Doğan, Tanzimat'ın İki Ucu: Ali Suâvî ve Münif Paşa (Sosyo-pedagojik Bir Karşılaştırma), s.229.

¹²² Tanpınar, a.g.e., s.235,237.

¹²³ İ. H. Sevük, Edebi Yeniliğimiz, İstanbul, 1937, s.272'den aktaran Doğan, Tanzimat'ın İki Ucu... s.231.

¹²⁴ Kâzım Yetiş, Namık Kemâl'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, İstanbul, 1989, s.424-425.

¹²⁵ Menemenli Rifat Bey'e 24 Mayıs 1878 tarihli mektuptan Aktaran: Meriç, Mağaradakiler, s.149.

Meriç'e göre, bir arayış ve çırpınış olan Suâvî, ruhen Beşir Fuad'a yakın ve bütün psikopatlar gibi kendine hayrandı.¹²⁶

Yeni Tasvîr-i Efkâr'da tefrika ettiği Yeni Osmanlılar Tarihi'nde her fırsatı Suâvî'ye çatma gerekçesi yapan Ebûzziyâ Tevfik'in Suâvî hakkındaki yargıları oldukça ağırdır: "Suâvî'nin en büyük ustalığı Arapça kitaplar için müellif ismi icat etmek, sonra o mevhum müellife bir de kitap telif ettirmek, üçüncüsü de o kitabın ikinci bölümünün dördüncü kısmında bir sayfayı verip, Abdürrafi kendi Tarik-ül Necat'ında dedi ki ... diye uydurduğu ibareyi tercüme eder gibi yazmaktı."¹²⁷

Şüphesiz Suâvî hakkında söylenenler sadece bunlar değildir. Onun evlendiği İngiliz asıllı kadının, sokak kadını olduğunu söylemekten tutun da, İngiliz, Rus ajanı, şuursuz, deli, v.s. diye niteleyenler olmuştur.

Yeni Osmanlılar Tarihi'nde babasının kişilik özelliklerini vurgulu bir şekilde ele alan Suâvî, onun zulme karşı hassas olmasından ayrı olarak şunları söyler: "Ehli ilme gayet hürmet eder, idare-i beytiyyesini çok iyi bilir, meşrebi sıdk-ı ticareti sever."¹²⁸ Bu özelliklerin bir kısmı Suâvî'de de görülmektedir.

İhtilâl kelimesinin anlamını ele alan Meriç, Suâvî'nin istilâhî anlamda ihtilâlcî değil, belki ayaklanan kişi olarak adlandırılabilceğini belirtir. "Onu ihtilâlcilik tahtına oturtanların hepsi de namdar birer mustağrip, yani tanınmış birer ilerici" olduğunu söyler.¹²⁹ Meriç'in Suâvî ile ilgili yazdıkları, teknik bilgi olarak büyük sayıda Behice Kaplan'ın bitirme tezine dayanır. Söz konusu tez ise serapa yanlışlarla doludur.

¹²⁶ Meriç. Mağaradakiler. s.159-160.

¹²⁷ Aktaran. Meriç, a.g.e., s.150.

¹²⁸ Ulûm. Nr. 15. s.893.

¹²⁹ Meriç. a.g.e., s.155-156.

5. ESERLERİ

İncelediğimiz Ulûm Gazetesi'nde, Suâvî, eserlerinden oldukça değişik şekilde bahseder. Herhangi bir eserini sahip olduğu tüm bilgilerle vermek yerine işlediği konuya uygun bir içeriğe sahip eserinden, “biz de zamanında bu konuda (.....) ismiyle bir eser yazmıştık” yollu açıklamalarla bahseder. Eserlerinin tam bir listesini kendisinden öğrenemiyoruz. Fakat o Avrupa'ya gitmeden yazdığı eserlerinin sayısını 127 olarak verir.¹³⁰ Avrupa'da iken, telif, tercüme, risâle türünden birçok esere imza atmış olan Suâvî, eserleri itibariyle hayli çeşitlilik arzeder. Bu çeşitliliğin çerçevesi, politikadan sözlüğe, gazeteden tarihe kadar genişler. Suâvî'nin ansiklopedist ve eklektik kimliği bu husus için göz önünde bulundurulmalıdır.

Yine Ulûm'daki açıklamalarına dayanarak, Suâvî'nin birçok eser yazma isteğinin sadece niyet düzeyinde kaldığını söyleyebiliriz. Aşağıya aldığımız liste, eserlerini, Ulûm ve Ulûm dışında kalan yayınları da kapsamaktadır.

5.1. Kitap ve Risâleleri¹³¹

5.1.1. Te'lif Eserler

- 1) Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal (Filibe-1865)
- 2) Santorin Risâlesi (Filibe-1966)
- 3) Hukuku'ş-Şevâri' (Filibe-1866)
- 4) Defter-i A'mâl-i Ali Paşa (Paris-1871)
- 5) Türkiye Fî 1288 (Salnâme) (Paris-1871)
- 6) Mısır Fî 1288 (Salnâme) (Paris-1873)

¹³⁰ Ulûm, Nr. 15, Yeni Osmanlılar Tarihi. s.893.

¹³¹ Bu liste ve tasnif Çelik'ten alınmıştır. s.468-472.

- 7) Türkiye Fî 1290 (Salnâme) (Paris-1873)
- 8) Hive Fî Muharrem 1290 (Paris-1873)
- 9) Le Khiva (Hive'nin Fransızcası) (Paris-1873)
- 10) Nasır-ed-Din Chah D'IRAN (Paris-187)
- 11) (I) A Propos de L'Herzégovine-Monténégro (Paris-1876)
- 12) (II) A Propos de L'Herzégovine (Paris-1876)
- 13) (III) A Propos de L'Herzégovine-Monténégro (Paris-1876)
- 14) Question of The Day-Turc or Christian (Londra-1876)

5.1.2. İlavelerle Yayınladığı Eserler

- 15) Tacryr Ou Relation de Mohammed Effendi (Fransızca-Türkçe) (Paris-1872)
- 16) Le Tableau de Sébés-Lugaz-ı Kabis (Arapça) (Paris-1873)
- 17) Takvimü't Tevârih (Türkçe) (Paris-1874)

5.1.3. Tercümeleri

- 18) Giyotiyos'un Ahlâka Aid Risâlesi'nin Tercümesi (1863-?)
- 19) Arabî İbare Usûlu'l Fıkıh Tercümesi (Londra-1868)
- 20) David Urguhart Efendi'nin Bu kere Umûr-ı Ecnebîyye Komiteleri'nden New Castle Cemiyeti'nin Reisi Mister Crawshay'e yazdığı Tahrirât-ı Nesâyiğ-Âyâtın Kendi Kalemîyle Olan İngilizce Aslından Lisân-ı Osmani'ye Tercümesi (Paris-1875)
- 21) Huzur-ı Şekvet-Mevfûr-ı Padişahiye

İngiltere umur-ı Ecnebîyye komiteleri canibinden seksen dört buçuk milyon liralık hakk-ı duyun layıhasını kabul niyazıyla arzuhal (Paris-1876)

**5.1.4. Suâvî veya Başka Kaynaklar Tarafından Sözü Edildiği Halde
Bulunamayanlar**

1. Nesâ-yih-i Ebu Hanife Şerhi
2. Irakî'nin Siyer-i Elfiyesi Üzerine İki Cild-i Kebir Şerh
3. Şibbaku'l-Ulûm
4. Mektuplar
5. Makamat Tarzında Kendi Hayat Hikayesi
6. Tarih-i Fars
7. Buharî'nin Usûl-ı Cedid Üzere Tanzimi
8. Fazl ve Hesabü't-Tamam ve't-Tefazel
9. Mevzuatü'l-Ulûm Tercümesi
10. Cevami'-i İlmü'r-Riyazi Tercümesi
11. Uhdî'nin Terci-i Bendi
12. Sen de Gemidesin
13. Ahvâl-ı Hâzırayı Ta'rif Eden Münşiyâne Bir Risâle
14. Müslümanlık Terâkkiye Mani Değildir
15. Kayde'l Mevcûd sayde'l-Mefkûd
16. Ulemâ (Terâcim-i Ahvâl-ı Ulemâ)
17. Almanak (Politik ve İstatistik)
18. Dört-yüz Hikmet
19. Dendere Hikayesi
20. Maliyeye Dair Yedi Cüz Eser
21. Şerh-i Hadis-i Mirac el-İbn-i Sina

22. Fransızların (1870 Alman-Fransız Savaşı) Mağlubiyetinin Sebeplerine Dair Bir Risâle
23. Haritâ-ı Kevâkib-ı Seyyâre
24. Heredot Tarihi
25. Fenn-i Tanzim-i Defter
26. Preuve de L'Existence de Dieu
27. Tarik-ı Necât
28. Tarih-i Efkâr
29. Muhtasar-ı İhyâ-yı Ulûm Tercümesi
30. Bulgaristan Meselesi Üzerine Yazılıp Poujade Adına Yayınlanan Fransızca Eser
31. Devlet 116,5 Milyon Borçtan Kurtuluyor
32. Muharrerât-ı Nâdire
33. Taharriyât-ı Suâvî Âlâ Tarih-i Türk
34. Ta'rifatü'l-Suâvî

5.2. Suâvî'nin Telif Veya Tercümeyle Başlayıp Yarım Bıraktığı Eserleri

1. Muhakemetü'l-Lugateyn Tercümesi
2. Yayalar (piyes)
3. Asitic Society'lerin Faydalı Neşriyatı İle İlgili Kılavuz

5.3. Süreli Yayınlar

a) Koleksiyonları Elde Mevcut Olanlar:

1. Muhbir (İstanbul-55 sayı) 25 Şaban 1283 (1 Ocak 1867) 23 Muharrem 1284 (27 Mayıs 1867)
2. Muhbir (Londra-50 sayı - 31 Ağustos 1867 - 3 Kasım 1868)
3. Ulûm (Paris-25 sayı) (15 Temmuz 1869 - 1 Eylül 1870)
4. Muvakkaten Ulûm Müşterilerine (Lyon-Marsilya-10 sayı) (30 Eylül 1870-Ocak 1871)
5. Kâmûsü'l-Ulûm ve'l-Maârif (Ansiklopedi) (Paris-5 fasikül) (1 Temmuz 1870 - 1 Eylül 1870)

b) Adı Ohup Da Bulunamayanlar:

1. Bâbîâli (Gazete)
2. Mehdi (Gazete)
3. La'netullahi Âla'z-Zâlimîn (Gazete)

İkinci Bölüm

ULUM GAZETESİ

6. KİMLİK BİLGİLERİ

6.1. Ulûm ve Muvakkaten'in Kimlik Bilgileri

Ulûm'un 1. sayısının kapağında, "Ulûm Gazetesi" ibaresinin üstünde latin harfleriyle, "Suâvî, Gazette Sciéntifique" yazısı, sol altta "onbeş günde bir çıkar" sözü yazılıdır. Her sayı için 'kitap' kelimesi kullanılmaktadır. Logonun sağ ve solundaki sayfa sayısı ile periyodik süreyi bildiren yazıların altında, orta yerde, sayının içindekiler kısmı belirtilmektedir. Bu da mesela birinci sayı için 'Birinci kitabda mevâd' şeklinde yazılmaktadır. 'Sahife' kelimesinin altında rakamlar, bunların da karşısında konu başlıkları yer almaktadır. 1. sayının fiyatı 2 Frank olarak belirtilmiştir. "Satıldığı mahal Paris'de Kepler Sokağı 6"dır. Kapağın altında 'Suâvî' imzası mevcuttur. Bu imza ile gazetenin ismi aynı punto ile verilmiş, fiyatı belirten 'kıymet' kelimesi daha küçük punto ile yazılmıştır. Diğerleri ise küçük puntoludur. 40. sayfanın sonunda, hafif sağda 'Suâvî' imzası mevcuttur. Bu imza diğer sayılarda da, sayının yayınlandığı tarihte beraber sürekli yazılmıştır.

2. sayıda sayfa sayısındaki değişiklik "Bu kitab altmış dört sahifedir" şeklinde belirtilmiştir. Arka kapakta Ulûm'da, ulûma dair konuların yazılmakta olduğu, hendese, mekanik ve diğer ilimlere dair bahisler yazıldıkça resimler de konacağı belirtilmiştir. Ulema tarafından yazılmakta olan eserler üzerine "ta'likat" yazılacağı da not edilmiştir. Yakında matbu baskı yapabilmek için matbaa temin edebilmekte olduğu belirtilmiş fakat bunun için belli bir tarih verilmemiştir.

3. sayının arka kapağında yazılacak konulara sanat da eklenmiştir. Matbaanın tedarik edildiği haberi bu sayıda verilmiştir. "Keşşâf-ı Istilahat-ı Fünûn" adlı eserin maliyetlerini üstlenecek birilerinin bulunması halinde Suâvî, bunun tercümesini üstleneceğini yazmıştır. İleride yazıldıkça resim konacağı vaad edilen konular, "fünûn ve sanayi" diye verilmiştir.

5. sayının arka kapağında resimlerin, gazete matbu olarak çıktığı zaman basılacağı kaydı konmuştur. Matbaanın tüm aletleriyle hazır olduğu, ancak müşterilerin yeteri sayıya ulaşincaya kadar, Ulûm Gazetesi'nin matbaada basılmasının erteleneceği belirtilmiştir. Son olarak "Ulûm Gazetesi her kim satarsa mes'uldur" ibâresi yazılmıştır.

6. sayıdaki gazetenin satış yeri "Chateaubriand Sokağı 3" şeklinde değişmiştir. Bu değişiklik arka kapakta da latin alfabesiyle "Suâvî, 3, Chateaubriand, Paris" şeklinde verilmiştir. "Suâvînin yazısından başka hat ile yazılmış Ulûm Gazetesi her kim satarsa mes'uldur" ibaresinden gazetenin korsan baskı ya da satışının vukubulduğu zannı uyanmaktadır.

8. sayının arka kapağında "avama hafî olan mesâilin" de yazılacağı yazılmıştır. Avrupa'da mevcut her ilimden bir kitap tercüme edileceği haberi de not edilmiştir.

11. sayıya kadar adres üçüncü kez değişir, yeni adres; "Avenue de la Grande, Armee numara 44 Paris"dir.

13. sayının arka kapağında Ulûm'un ikinci adresi olarak Hürriyet'in Londra bürosu gösterilir. Bu adres 14. sayının arka kapağında da yazılır.

16. sayının arka kapağında, 20. sayıdan itibaren gazetenin matbaada basılacağı haberi yazılmıştır. Bu kayıt 17. ve 18. sayıda da mevcuttur.

17. sayıda "Memâliki Osmaniye'den abone olmak isteyenler" in Mösyö Erom kardeşlerden de Ulûm'u temin edebilecekleri belirtilmiştir. Arka kapakta bu adres "Depât A Paris Chez Erom Frères 28, Rue de Trévisse" şeklinde verilmiştir.

21. sayıdan itibaren gazetenin matbaada basılması ile biri ön, diğeri arka kapakta olmak üzere Latin ve Arap alfabesiyle iki logoya ve jenerik bilgilerine yer verilmiştir. Ön kapakta büyük, koyu harfli logo "Ouluoum Gazatassy" diye yazılıdır. Altında ise "Journal Encyclopédique Turc. Bi-Mensuel" yazılıdır. Tarih milâdî takvime göre yazılmış olup Fransızca'dır. Tarihin altında Osmanlıca ve Fransızca olarak bu gazetenin iki kısımdan ibaret olduğu, birinci kısmın ansiklopediye, ikincisinin de bilimsel ve sanatsal makalelere ayrıldığı belirtilmiştir. En altta da Suâvî'ye ait adresler mevcuttur. Biri merkezî büro, diğeri Mösyö Eram'ın adresi, üçüncüsü ise ilk defa olarak verilen, memâlik-i Şarkıyye'de her kitabcı" diğeri ise, yine ilk olarak verilen 15 quai Voltaire'dir. Aynı bilgiler arka kapakta da vardır. Yalnız burada tarih yoktur. Gazetenin fiyatı bu sayıdan itibaren ilk defa düşmek suretiyle değişmiş, 2 franktan, 1 frank 25 sente inmiştir. Abone fiyatı da 48 franktan 24 franka inmiştir.

Muvakkaten'in jenerik bilgileri ise şu şekildedir: Gazetenin fiyatı kırk paradır. "Muvakkaten" yazısının sol üst tarafında tarih, sağ üst tarafında miladî ve hicrî tarih ve basım yeri (Lyon), altında ise "Ulûm Gazetesi Müşterilerine Ulûm Gazetesi'ne müşteri olmayanlara satılır" ibâresi vardır. Bu bilgiler 1. sayıdadır. Diğer sayılarda ise basım yeri yazılmamıştır. Gazete içeriğinin azlığından olsa gerek, içindikiler yazılmamıştır.

6.2. Gazetenin Teknik Özellikleri

Birinci cildin tüm sayfalarının üst tarafında "Ulûm Gazetesi" ibâresi yazılıdır. 11. sayıdaki bazı yazılarda, makalenin adı, aynı zamanda sayfa altına yazılmıştır. Suâvî, Avrupa gazetelerini bu teknik özellik itibarıyla taklit etmiş olsa bile, Türk gazeteciliği açısından hayli ileri bir adım atma deneyiminde bulunmuştur. Bu özellik, Girit Tarihi, İbni Sina, İlm-i Teşrih yazılarında sürdürülür ve bu yazılara münhasır kalır. 11. sayıdan itibaren göze çarpan diğer özellik ise sayfa üstlerindeki değişikliklerdir. Söz gelimi 11. sayı için "cild-i sâni'den 1 Ulûm Gazetesi" denilmekte ve bu üç sayı devam etmektedir. 14 sayı ile beraber rakamlar birinci sayıdan itibaren

sayılır. 14. sayı için "cild-i sâîden 14. Ulûm Gazetesi" ibâresi konur. Bu, 20. sayıya kadar birinci cilt gibi muntazam olmamakla beraber, devam eder. 21.-25. sayılarda sayfa üstlerinde yalnız "Ulûm Gazetesi" ibâresi vardır. Gazetenin eki olan ansiklopedi fasiküllerinin üst sayfalarında da "Kâmûsü'l-Ulûm ve'l-Maarif" ibaresine yer verilmiştir.

Ulûm'un ilk sayısı 40 diğer sayıları muntazaman 64 sayfadır. Muvakkâten'in her sayısı 16 sayfadır. İlk iki sayısı Lyon'da, son sekiz sayısı Marsilya'da çıkmıştır. Abdullah Uçman Muvakkâten'in 11 sayı olduğunu ve hepsinin Lyon'da yayınlandığını söyler.¹³²

Ulûm, Muvakkâten ve Kamus'da toplam 16 şekil kullanılmıştır. Bunların 4'ü harita, 5'i figür, 4'ü hayvan şekli ve 3'ü bitki şekli olup hepsi el çizimidir.

¹³² Uçman. "Ali Suâvî". TDVİA, c.II, s.446.

7. ULÛM'DA ELE ALINAN SİYASÎ KONULAR

7.1. İttihâd-ı İslâm

Siyasal düşünceleri itibariyle renklilik arz eden Suâvî "siyasal bir ideoloji" olarak İslâmcılığı savunan en önemli Yeni Osmanlılar'dandır. Suâvî bunu siyâsal bir araç olarak da kullanmaz. Müslümanlar arasında siyâsî bir birlik kurulmasını en sıcak arzu olarak duyar. Yaşadığı dönemin politik, sosyal canlılığı onu çok değişik konularla ilgilenmek durumunda bırakmıştır. Onun, velûd bir yazar da olduğu gözönünde bulundurulursa "çok konuştuğu" ortaya çıkar. Kabına sığmayan ve "çok konuşan" bu adam, değişik siyâsal düşünceler için öncü de sayılmıştır. İsmail Kara onun, Namık Kemal'le beraber "İslâmcıların olduğu kadar, belki onlardan daha fazla milliyetçilerin, Türkçülerin, Batıcıların hatta dünyevîleşmenin ve laisizmin de öncüleri" sayıldığını söyler.¹³³ Uçman onun, devrin diğer yazarları gibi "Osmanlı birliğine, inanmış, daha çok ittihâd-ı İslâm ideolojisini savunmuş" olduğunu söyler.¹³⁴ Behice Kaplan da aynı görüşü benimser: Suâvî, "Türkçü değil Osmanlıcı, laisizm yanlısı değil ittihâd-ı İslâm müdafiidir."¹³⁵

"O argümanlarını İslâmî bir arkaplanla birleştirmede bazen mesajın etkisini kaybettirebilecek kadar ciddidir"¹³⁶ diyen Mardin'e göre o "İslâmî gelenekler, teemmüller ve Kur'ân'ın nasları labirentinde gereksiz zaman harca"mış, "olgunlaşmamış duygularını kapıp koyver"miş ve "hiçbir konuda güçlü argümanlar geliştirememiştir."¹³⁷

¹³³ İsmail Kara, İslamcıların Siyasi Görüşleri, s.22.

¹³⁴ Uçman, a.g.m., s.447.

¹³⁵ Behice Kaplan, Ali Suâvî, Mezuniyet Tezi, İ.Ü.E.F. Aktaran Meriç, Mağaradakiler, s.146.

¹³⁶ Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, s.414-415.

¹³⁷ Mardin, a.y. Ülken'e göre Suâvî "Savunduğu fikirler kuvvetle savunmasını bilmiştir." Krş. Ülken, a.g.e., s.79.

Suâvî Batı kültürüne ait kavramlara da değişik anlam verir: "İrkçilik" kelimesine karşılık "cinslik" kelimesini kullanır. Bunun karşısına Tevhid'i çıkarır: "Evet Şark'da cinslik davasına bedel Tevhid davası vardır. (...) Müslümanlık hakimdir. Avrupa'da ise din hakimliği değil cinslik hakimdir."¹³⁸ Buradaki "Şark", "Osmanlı" anlamındadır. Milliyetçilik ile Osmanlıcılığı karşılaştırırken Şark'ı bu açıdan üstün görür:

"Çünkü meselâ Fransız, Fransızlık davâsıyla otuz milyon kadar. Lâkin Türkler, müslümanlık davâsıyla 200 milyondur. Cins mahvolabilir. Müslümanlık mahvolmaz. Binaenaleyh hiçbir Türk mahv olmayacaktır. İşte mesele budur."¹³⁹

Webster'den "nation" maddesini ümmet karşılığı olarak tercüme eder.¹⁴⁰ Ulûm'daki "Türk" makalesinin ilk cümlesi, Avrupa'da race (ırk) meselesinin var olduğunun tesbitidir.

Muvakkete'nin ikinci sayısındaki "İslâm Askerliği Fransız Askerliği" başlıklı yazıda¹⁴¹ vatani savunmada İslâmiyetin öngördüğü farziyetin onlardaki hubbu'l-vatandan daha üstün olduğu ortaya konur:

"İslâm itikâdı şudur ki, eğer memleket-i İslâmiyye üzerine düşman zuhûr ederse, muhârebe ve mukâbele farz-ı kifâyedir. Eğer düşman memleket-i İslâm'a bir hatve atacak olursa o halde muhârebe farz-ı ayn olur. Yani silah tutmağa muktedir olan ne kadar müslüman var ise herkesin üzerine farzdır ki silahını alıp düşmana mukâbele ede. İşte bizimkisi budur. Biz hükm-i ilâhi farz biliriz.

Kitablarda okuduk ki Fransızlarca böyle farz olmayıb "amour de la patrie" var imiş. Ya'ni hubbu'l-vatan. Şöyle ki patrie (vatan) deyü bir nidâ olursa bütün Fransızlar ayaklanıb vatan-ı azizi hıfz ederlermiş. Lâkin bu kere Fransa'ya Prusya

¹³⁸ Muhbir, Nr. 38, s.2'den aktaran Doğan, s.309.

¹³⁹ A.y.

¹⁴⁰ Türköne, Osmanlılarda Islahat ve Teceddüd, Osmanlı Ansiklopedisi, C.VI. s.123.

¹⁴¹ Muvakkâten, Nr. 2. s.30.

askeri girdi. Eski masallar fehvâsınca gerek memûrin ve gerek gazeteler hubbu'l-vatan diye iki ay bağıştılar ve halkı vatan nâmına da'vet etdiler. Hani Fransa ayaklanmadı. Hemen İslâm itikâdı zevâl bulmasın."

Ulûm'un 18. sayısında Mısır, Tunus ve Trablusgarp'tan oluşan bir Afrika İslâm devletinin kurulmasını teklif eder. Bunun Avrupa istilasına karşı kaçınılmaz olduğunu söyler. "İstanbul devleti Afrika memâlik-i müteaddesini Tevhid politikasını tutup da bir Afrika devleti tevlidine şimdiden göz açarsa kendi bekâsına bir büyük yardımcı bulmuş olur. Ve ilâ yeme'l-kıyâm hânedân-ı Osmânî tarihlerde bu şeref ile dahi yâd olunur."¹⁴²

Şerif Mardin, Suâvî'yi, sahih kaynaklara dönülmesini isteyen görüşlerinden dolayı "purist" (selefi) sayar.¹⁴³ Ülken aynı fikri paylaşır ve onu, İslâmın yanlış yorumlardan, İsrailiyattan, ilerlemeyi durduran gevşemiş düşüncelerden ayıklamak isteğinden dolayı, aynı zamanda "bir nevi İslâm modernisti" saymak ister.¹⁴⁴ Mardin onun siyâset teorisini özetlerken, İslâmcılığını açıkça ortaya koymuş oluyor:

"Allah, siyâsî hakimiyetin kaynağıdır; şeriat, bu hakimiyet vasıtasıyla ilâhî plandan beşeri plana aktarılan bir unsurdur; ulemâ yeryüzünde Allah'ın hükümrânlığının somutlaşmış yorumcularıdır; hükümdarlar ve vezirler ise, temel siyâsî faaliyetlerin uygunluğu konusunda ulemâ tarafından verilen açıklayıcı kararların (fetvâların) uygulayıcılarıdır. (.....) Bu fikirler ilhamını, sonraki İslâm hukukçularının siyâsî teorilerinden ziyâde, "Kur'an'da bulunan temel hükümlerden" almaktaydı."¹⁴⁵

Suâvî'nin zaman zaman Türkçü, İslâmcı, Batıcı ya da laik görünmesine neden olan görüşleri için Hüseyin Çelik'in yaptığı şu yorum dengeleyici bir özellik

¹⁴² Ulûm. Nr. 18, s.1107.

¹⁴³ Mardin. a.g.e., s.414.

¹⁴⁴ Ülken. a.g.e., s.91.

¹⁴⁵ Mardin. a.g.e., s.413-414.

taşır: "O, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünden söz ettiği zaman Osmanlıcı, Müslümanları ve Türkleri Osmanlı Türklüğünü varlığında ezme politikasına karşı ittiḥād-ı İslâmcı oluyor, nihayet mensubu bulunduğu Türk milletinin değerleri ve varlığı inkâr edildiği zaman Türklük fikrini savunuyordu."¹⁴⁶

7.2. Türkçülük

Ali Suâvî'nin Türkçülüğünü öne süren müellifler delilden yoksun değiller. Onun "Türk" vurgusuna rağmen Türkçü değil de İslâmcı olduğunu söyleyenler de azımsanmayacak kadar çoktur. Önemlisi, ikinci gruptakilerin araştırmaları daha derinliklidir. Köprülü'ye göre Suâvî, "A. Vefik Paşa, Süleyman Paşa gibi -Fransız filologlarının ve tarihçilerinin tesiri altında- Türk milliyetçiliğinin esasını kurmaya çalışıyordu."¹⁴⁷ Köprülü, Suâvî, Ulûm'da "Türklerin eski bir medeniyete mâlik olduklarını ve İslâm ilimlerinin terâkki ve inkişâfına yardım ettiklerini ileri sürmek sûretiyle" "millî bir şuûra yabancı olmadığını göstermişti" der.¹⁴⁸ Suâvî'nin Türkçe'nin üstünlüklerini alıntıladığı Davids'e ait Türk Dili'nin Grameri kitabı Köprülü'ye göre "ikinci elden yazılmış çok alelade bir derleme mahsulünden" başka bir şey değildir.¹⁴⁹

Banarlı'ya göre onun "Türkoloji'ye temas eden ve Türkoloji'ye ait yazılarında milliyetçi bir zihniyet" vardır.¹⁵⁰ Hatta o "birinci sınıf Türkçüleri arasında yer alabilecek bir faaliyet" göstermiş, "pantürkizmi hedef" tutmuştur.¹⁵¹

Ali Canip Yöntem, onun "camilerde vatansever vaazlar" verdiğini söyler,¹⁵² Ulûm'un "bizde Türkçülüğün ilk organı" olduğunu söyler.¹⁵³

¹⁴⁶ Çelik, a.g.e., s.618.

¹⁴⁷ M. F. Köprülü, Edebiyat Araştırmaları I. İst. 1989. s.311.

¹⁴⁸ Köprülü, a.g.e., s.212.

¹⁴⁹ Köprülü, a.g.e., s.213.

¹⁵⁰ N.S. Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.II. s.1072.

¹⁵¹ Banarlı, a.y.

Falih Rifkî onun "ilk Türkçü" olduğunu, Türk diline ait "Şark ve Cenup kaynaklarında ne varsa hemen hemen hepsini" okuduğunu söyler.¹⁵⁴ İ. Hamî Dânişmend'in yaklaşımı serapa hamaset kokmaktadır. "... Bu ateşten mahluk, teokrasi devrinde laiklik, mutlakiyet devrinde cumhuriyet ve Osmanlılık devrinde Türklük ve Türkçülük rüyalarını görmüş, tabire çalışmış, bu rüyalar uğrunda şehid olmuştur."¹⁵⁵

Abdullah Uçman'a göre, Suâvî'nin "el attığı diğer konularda olduğu gibi tarih ve özellikle eski Türk tarihi hakkındaki görüşleri de oldukça sathi ve dağınıktır."¹⁵⁶

O, Suâvî'de Comte de Gobineau ile Arthur David tesiri olduğunu teslim eder. Onun Türkiye'de Türkçülük cereyanını başlatanlar arasında sayılmasına sebep olarak da "Türk tarih ve medeniyetine eğilmesi, Türk ırkının dünyanın en eski ve en medeni ırklarından biri olduğunu iddia etmesi"ni gösterir.¹⁵⁷ Bernard Lewis'e bakılırsa Suâvî'nin "ilk kez bir Türklük fikrini ileri sürmesi" Paris ve Lyon'da yayıncılık yaptığı devreye rastlar.¹⁵⁸

H. Z. Ülken'e göre Suâvî'nin Türkçülüğe ait "birkaç risâlesi ve bazı makaleleri" vardır.¹⁵⁹ Ancak O, Hive adlı kitap ve Türk adlı makaleden başka isim saymaz. Suâvî'nin Türkçülük konusunda beslendiği müellifler listesine Deguines ve

¹⁵² A. Canip Yöntem. Ali Suâvî Nasıl Bir Adamdı?. Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, s.152.

¹⁵³ Yöntem, a.g.e.

¹⁵⁴ F.Rifkî Atay, Başveren İnkılapçı, İst. 1954'den aktaran C. Meriç, Mağaradakiler, s.144-145.

¹⁵⁵ İ. Hamî Dânişmend. Ali Suâvî'nin Türkçülüğü, Ank. 1942'den aktaran C. Meriç, Mağaradakiler, s.144.

¹⁵⁶ A. Uçman. Ali Suâvî, TDV İA. c: ? s.447.

¹⁵⁷ Uçman, a.g.m.

¹⁵⁸ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s.154.

¹⁵⁹ H. Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.80.

Abel Rémuset'yi ekler. Osmanlılık şuuru yerine Türklük şuuru yerleştirmeye çalıştığını söyler. Ulûm'daki Türk makalesini özetledikten sonra Suâvî'nin "Osmanlı devrinde büyük ilmimiz vardı. O zamanki ilmimiz Avrupa'dan üstündü."¹⁶⁰ Yargısının tam tersi ve bunun 9.-13. yüzyıllar arasında İslâm medeniyeti için geçerli olduğunu söyler.

Oysa Suâvî, diğer Yeni Osmanlılar gibi hem "ittihad-ı anasır"ı hem de "ittihâ-ı İslâm"ı savunurken bu ikisiyle beraber bir de Türklük fikrini savunur.¹⁶¹ Onun Muhbir ve Ulûm'daki Türk makaleleri dışında Türk ırkı ve tarihi ile ilgili müstakil makaleleri yoktur. Ancak "Mesele-i Muteferrika" başlığı altında, birkaç satırla o günkü Türk devletlerine temas edilmiş daha doğrusu Türklerin idare ettiği devletler sıralanmıştır.¹⁶²

Mardin'e göre Suâvî'nin "Türk" kelimesini sık kullanması ve Orta Asya'da meselesine önem vermesi nedeniyle ilk "Türkçü" olarak nitelenmek kandırıcıdır. "Ancak gerçekten o sıralarda Orta Asya'da Suâvî'nin dikkatini bu bölgeye çevirmesini gerektirecek hadiseler oluyordu. Bir kere Orta Asya hanlarının Rusya'ya karşı yardım talepleri, Bâbiâlî'de herkesçe bilinmekteydi. Ayrıca, Rusya'nın Orta Asya politikası da Avrupa basınında tartışılıyordu. Suâvî'nin, Hive Hanlığı üzerine yazdığı kitabında Orta Asyalılardan "Türkler" olarak söz ettiği gerçektir."¹⁶³

Sonuç itibariyle o Türkler Türklük ile ilgili iki önemli makale, bir kitap yazmış, çalışmalarının bazı pasajlarında da konuya yer vermiştir. İddia edildiği gibi "İlk Türkçü" ya da tamamen Türkçü değildir. Türk milletinin varlığına ve değerlerine yapılan saldırılara karşı o Türkleri "savunucu bir tarzda" ele alır.

¹⁶⁰ Ülken. a.g.e., s.91-92.

¹⁶¹ Çelik. s.617.

¹⁶² Çelik. s.630.

¹⁶³ Şerif Mardin. Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. s.410-411.

7.3. Demokrasi - Halk Hükümeti

Yeni Osmanlılar içinde demokrasi kavramını bir siyâsî sistemin adı olarak ilk defa ele alıp inceleyen Suâvî'dir.¹⁶⁴ O, meşhur "Demokrasi, Hükümet-i Halk Müsâvât" makalesinde¹⁶⁵ monarşi, aristokrasi ve demokrasi rejimlerini sayarak tercihini üçüncüsünden yana koyuyor. Onun savunduğu demokrasi parlamenter demokrasi değil doğrudan demokrasidir. Bu demokrasi de hakikat için halkla istişare, ama genel irade tezahürüne karşı tam itaat gerekiyor. Mardin onun demokrasi tablosunu "meşe ağacının dibine oturup teb'asının şikâyetlerini dinleyen bir sultan" sembolüyle açıklamaktadır.¹⁶⁶ Bir kadın ile bir erkeğin bir arada bulunması örneğiyle bizdeki ve Avrupa'daki ahlaki kıyaslayan ve Avrupalıları bu açıdan daha olgun bulan Suâvî'nin bu görüşü, Türköne'ye göre "cinsî ahlak"a dayalı demokrasidir.¹⁶⁷

Demokrasi konusunda Suâvî'nin geliştirdiği kavram ise hayli farklıdır. O, Amerika'daki demokrasinin bizim için hiçbir örnek teşkil edemeyeceğini söylerken Asr-ı saadete gönderme yapması yönüyle püriten bir yaklaşım sergiler. Ona göre demokrasinin tüm tebanın mutluluğunu önceleyecek şekilde kullanılması ancak "Allah adamları" sayesinde olabilir. O, İslâm'ın erken dönemlerinde yönetim şeklinin demokrasi olduğunu; bu dönemde padişah, sultan, melik olmadığını, eşitlik olduğunu söyler.¹⁶⁸

Yermuk Savaşı sırasında vuku bulmuş bir hadiseyi aktaran Suâvî, Rum imparatoru Heraklit ile İslâm ordularının karşı karşıya geldiği bir esnada Bahan adındaki komutan Halid bin Velid'i çadırına davet ederek bir konuşma yapar. Velid,

¹⁶⁴ Çelik, s.576. Türköne. İslamcılığın.... s.113.

¹⁶⁵ Ulûm, Nr. 18, s. ?

¹⁶⁶ Mardin. Türk Modernleşmesi, s.118.

¹⁶⁷ Ulûm, s.1089-1091. Türköne, a.g.e.. s.114.

¹⁶⁸ Ulûm, Nr. 18. "Demokrasi, Hükümet-i Halk Müsavat", s.1083.

verdiği cevapta muttaki olmak dışında hiçbir üstünlük kabul etmeyeceğini söyler. Suâvî, bu diyaloga şu yorumu getirir:

"İşte Rumlar ve Ermeniler ve Frenkler mâlik tanıdıkları eyyâmda Allah Adamları yani Halid ve Ashab-ı Kirâm, emirü'l mü'minin hakkına böyle riayet ederlerdi (ol vakt emir Ömer bin el-Hattab idi). Demek ki ol vakit hükümet-i İslâmiyye demokrasi idi, müsavat var idi."¹⁶⁹

Suâvî'ye göre Eflatun'un hayal ettiği eşitlik "Allah adamları"nda fiile ve amele çıkmıştır. Fransada hürriyet, eşitlik adına ortaya çıkarlar, demokratik bir usülle eşitliği kurmaya çalışsalar da, içlerinde "Allah adamları" olmadığı için Fransız krallığını, mahvetmişlerdir. Demokrasinin, halk hükümetinin ve eşitliğin; tek gönül, tek yönlü, doğru, Allah'tan korkan tek ümmet olan bir yerde, bir kavmin elinde olduğunu söyleyen Suâvî, bunun da İslâm Devleti olduğunu söyler. Çünkü İslâm devletinde "Allah'tan korkan, Allah için hizmet eden" güzel ahlaka sahip insanların elindedir ki bunlar "Allah adamları"dır.¹⁷⁰

Fransızların demokrasi ve özgürlük anlayışını; istediğini yapma ve menfaatlerin gereğini engelsiz icra etme şeklinde özetleyen Suâvî, bu sınırsız özgürlük eğer ahlakî temelden yoksun olursa çirkin sonuçlar doğurur görüşündedir. Buna örnek olarak Mayıs 1870'te bir Fransız gazetesinin "özgürlüğünü kullanarak" dindarlara karşı terbiyesiz bir dil kullanmasını örnek verir ve bunu eleştirir.

"Demokrasi, müsavat bir andelibdir ki gülistân-ı ahlak-ı hasene de nağmesâz olur. Böyle mezbele-i kulûbda andelib-i mahbûb öter mi?" der ve Fransa'yı terbiyesiz bir memleket addeder.¹⁷¹

¹⁶⁹ Ulûm, Nr. 18, a.g.m., s.1085-1086.

¹⁷⁰ Ulûm, a.g.m., s.1087-1088.

¹⁷¹ Ulûm, a.g.m., s.1088-1089.

En güzel hükümet, hürriyet ve eşitliği "hukuk-ı beşeriye"den alandır. Bu ise demokrasidir şeklindeki soruya; teorik olarak güzel olsa bile bunun pratik açısından gözden geçirilmesi gerektiği cevabını verir. Fıkıh ve siyâset ilimlerinde gerçek demokrasi denince akla gelenin; bunun pratik ve teorik olarak uygulanabilirliği olduğunu söyler. Buna binaen Osmanlı devletinde demokrasinin uygulanamayacağını, ahlaktan başka nedenlere de bağlar:

"Memleketin kıt'aat-ı muhtelifede parça parça olması ve vus'atı ve elsine ve âdât ve edyân-ı muhtelife ashâbı ahvâm-ı kesîre ile meskûn bulunması hep demokrasi ve müsavat önünde birer seddir."¹⁷²

Aynı makaleden hareketle Suâvî'nin demokrasi, eşitlik ve bunların uygulamaları konusundaki görüşleri şu şekilde ortaya konabilir:

- İstanbul'da "idare-i hazıra" şimdiki şekliyle kalmamalı "usûl-ı mesveret" üzere yönetilmelidir. Meclis-i Âli genişletilmeli, halkın seçimi ile vezirlerin sorumlu tutulduğu Şûraü'n-Nüvvâb meclisi açılmalıdır.¹⁷³

- Yunanca'dan gelme (demos = halk, ahali; kratos = hükümet) demokrasi gerçekten bir hayalden başka bir şey değildir. Gerçek halk hükümeti, verilecek kararları, yapılacak kanunları kararlaştırmak için halkın toplanıp istişâre etmesiyle mümkündür. Bu, hilâfet döneminde camiye toplanmak suretiyle yapılabildi. Fakat günümüzde halkın bir araya gelmesi mümkün değildir.¹⁷⁴

- Osmanlı Devleti'nde değişik din, ırk ve mezhebe sahip değişik dilleri konuşan insanları bir araya getirmek (Amerika, İsviçre gibi) mümkün değildir.

- Adil bir yönetim isteyen halk, adil bir şekilde yönetilmeyi hakettiği zaman bunu talep edebilir. Buna örnek olarak: "Demokrasi usûlünü vaktiyle Haccac'a

¹⁷² Ulûm, a.g.m., s.1094-1095.

¹⁷³ Ulûm, a.g.m., s.1105-1106.

¹⁷⁴ Ulûm, a.g.m., s.1099-1100. Krş. Mardin. Türk Modernleşmesi. s.118.

teklif ettiler. Haccac dedi ki "Tebâzerü ete'ammerü leküm" yani siz Ebuzer olunuz ben de size Ömer olayım" "Lebi'sel mevlâ ve lebi'sel aşîr" "Efendi de halk da ne kötü" Bu kelâmı yalnız Haccac söylemiyor. Yani Avrupa'nın siyâset müellifleri dahi böyle diyor. Jean Jacques Rousseau der ki "Eğer Allah adamları varsa, bunlar demokrasi suretiyle hükümet olmuşlar" der.¹⁷⁵

- Demokrasi, hürriyet ve eşitlikten bahseden Avrupalılar bir yandan sömürgelerini elden çıkarmak istemezler, bir yandan da Sezar gibi her zaman üstünlük isterler. Madem ki hürriyet ve eşitlik; cins, din, adet, mevki ayrımı istemiyorlar, Cezayirlilerin, zâlim olsa bile kendi emirlerini Fransız cumhuruına tercih edip etmediklerini sorsunlar."¹⁷⁶ Alacakları cevap olumsuzdur.

- Demokrasi ve müsâvâtın "en şer'i, en âlâ hükümet" şekli olduğunu söyleyen Suâvî, İstanbul halkının eskisi gibi duyarlı, erdemli olmadığını belirtir.¹⁷⁷

7.4. Hilâfet

Siyâsi bir kurum olarak hilâfet konusunun ele alındığı en önemli makâle, Ulûm'un 16. sayısındaki "Kudret-i Siyâsiyye Der Düvel-i İslâmiyye" başlıklı yazıdır.¹⁷⁸ Söz konusu yazı Chateaubriand'ın İslâm padişahını despot ve ruhânî reis olarak nitelemesine cevap vermek amacıyla yazılmıştır.¹⁷⁹

Yazı, Batılı iki düşünürce cevapla başlar: Montesquieu ve Ohsoun'un İslâm devleti hakkındaki mütalaaları tüm Avrupa efkârına hakimdir. Birincisine göre İslâm devletinde sadece askerî kuvvet ve baskı vardır. İkincisine göre ise İslâm'da siyâsî güç, Avrupa'da bilinen güç gibi sınırlıdır. Sultan Allah ruhunun halifesidir. Peygamber postuna oturmak suretiyle cismânî ve ruhânî hükümetin idarecisidir.

¹⁷⁵ Ulûm. a.g.m., s.1093.

¹⁷⁶ Ulûm, a.g.m., s.1104-1105.

¹⁷⁷ Ulûm, a.g.m., s.1091-1092.

¹⁷⁸ Ulûm, s.981-1000.

¹⁷⁹ Çelik, a.g.e., s. 599.

Suâvî'ye göre bu iki düşünürün yargılarında tarihi hayaller vardır. Sultan gerçekte vardır. Fakat ruhânî hükümet yoktur. Hz. Peygamber vefat ettiğinde gerisinde bir vekil tayin etmemiş, reis tayinini cumhuriyet usûlünde olduğu gibi seçime havale buyurmuştur. Hz. Ebubekir'e Peygamber'in sağlığında bazen vekalet ettiği için "halife-i resûlullah", Hz. Ömer'e ise peygamberin vefatından sonra seçilince "halife-i halife-i Resûlullah" denmiştir ki bu cismâni hizmetlerden ibarettir. Halk arasında "padişahlar mukaddestir" demek gülünçtür. Kaldı ki padişaha, ruhânî hâkim papa gibi bakmak İslâm için abestir. İslâm'da mukaddes hilâfet ve ruhânî hükümet olmadığını Avrupalılardan Ubcini fark etmiştir. Sultana itaat ise şeriat vasıtasıyladır.¹⁸⁰

Montesquieu'nun ifade ettiği gibi İslâm'da devlet, "kavanin-i müesses ve mukarrer mucibince riyâset-i vahid" yani monarşidir. Yoksa despotizm değildir. İslâm devletinde "şer' ve kanun sultan ve halifeden a'ladır. Hükümet ve şer' kanun naminadır."¹⁸¹

"El Hakimu Hüvallah" makalesinde Suâvî, dinî liderliğin bir tek kişide toplanmasının mutlaka gerekli olmadığı kanaatindedir. Ona göre imamet bir şahsa verilebileceği gibi bir heyete veya bütün bir cumhura da verilebilir."¹⁸²

"Demek ki tereküb eden bir cemaat akıl ve ihtiyarıyla tertib-i imamet etmeye mükelleftir. Bu mükellefler kendilerinin zimnî veya sarihî ihtiyarlarıyla imameti bir zata ya ba'zına tevcih ederler. Yahut kudret-i imametın cümle üzerinde icra olunması için o cemaatın âzâsı nezaret eder. Yani riyâset-ı vahid ve riyâset-i ba'z ve cumhuriyet sûretlerinden biriyle idare olunurlar."¹⁸³

¹⁸⁰ Ulûm. a.g.m.. s.994.

¹⁸¹ Ulûm. a.g.m.. s.998.

¹⁸² Çelik. a.g.e.. s.598.

¹⁸³ Ulûm. s.25-26.

Ona göre iş başındaki hükümet, Allah'ın ezeli adaletini uygulamakla görevlidir. Bunun için de imam veya halife olan fert veya cemaat zıllullahdır.¹⁸⁴

7.5. Devlet Adamlığı ve Devlet İdaresi

Suâvî, devlet adamları aleyhinde, yer yer, isim vererek bazen de "vükelâ-yı hâzıra" diye bahsederek yazılar yazmıştır. Bunların başında Ali Paşa gelmektedir. Cemil Paşa, Hüsnü Paşa, Halil Şerif Paşa bunlardan bir kaçıdır. Konu devlet idarecileri olunca yazılardaki ton hayli sertleşir, onun "niçinci"liği hemen belirir:

"Sadrazam olmak için Rusya sefiriyle ittifâk-ı hâfî eden kimdir biliyor musunuz? Sadareti kendine hasr için memleketi muharebe ile işgâl ve müşkilâta ikâ' tedbirinde bulunan diğeri kimdir biliyor musunuz? Bu hazırlıklar bu muhârebeler niçin oluyor ve niçin olacak; öğrenmeliyiz, bilmeyiliz. Zira düşman içimizde."¹⁸⁵

Devlet idaresi için yükselmek emelinde olanlar da Suâvî'nin sert üslûbunun muhatabıdır. Bunların bir kısmı Suâvî'nin eski dava arkadaşlarıdır:

"Şunlar ki padişaha uyuşuverib sahib-mesned oluş ve ecanible ez-her cihet uyuşuş ve her hadiseyi bir pamuk ipliğiyle bağlayış, ilm ve hüner ve servet ve haysiyet ve itibar ve diğeri bir fazilet ile sivrilenin başını kırmakla geçiniş mekidetlerini politika, siyâset tedbir ve diplomasi sanmışlardır. Anlar da kalb ve kan ve zerrece insaf ve iman kalmamışdır."¹⁸⁶

Suâvî'ye göre "idare-i hâzıra" aydınlanmış olanların düşmanıdır. Hatta sivrilen başı koparma, halkı cehâlet içinde tek tipleştirme taraftarıdır.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Ulûm. s.26.

¹⁸⁵ Muvakkâten Nr. 3. "Düşman İçimizde". s.45.

¹⁸⁶ Ulûm. Nr. 13. Yeni Osmanlılar Tarihi, s.792-793.

¹⁸⁷ Ulûm. Nr. 14. "Babialî İdâresi Kaidelerinden Birkaçı, s.827 vd.

"Teşrifâtçı Kâmil Bey, efendilerinden ezberlemiş olduğu kaideyi yarı Fransızca yarı Türkçe olarak ve tuhaf ifadelerle 'lettré mi kes!' yani 'okumuş mu' kafasını kes' makulunu vird-i zebân eder."¹⁸⁸

Kamil Bey'in bu sözünü Ziya Bey bir mecliste 'lettré mi kes Ayvaz mı gelsin' şeklinde istihza konusu yapmıştır.¹⁸⁹ Gayri memnunların zamanla artması ve halk üzerinde etkide bulunması kötü idarecilik yapan devlet adamlarını rahatsız etmektedir. Suâvî bunu Mümtaz Efendi'nin ağzından aktarır: Bir Muhbir'in yaptığı işe bakın". Suâvî, Muhbir'in artık tek olmadığını beyanla: "Ol vakt bir Muhbir idi. Şimdi Hürriyet, Ulûm gazetesi, İnkılâb, Avrupa'nın memâlik-i müteaddidesinde Türkçe üç gazete peyda oldu. Millet bazı harekâta dahi teşebbüs etdi. Yakında istihsâl-ı hukuk edecektir"¹⁹⁰ der.

Bâbiâli hariciyesinde de bazı hileler döndüğünü imâ eden Suâvî bu kez eleştiri odağına Ali Paşa'yı alır. Rus generali Gorçakof Paris Antlaşması'na ilişkin notayı yayınlar. Rus elçisi bunu 18 gün sonra Babiâli'ye iletir. Kimsenin bundan haberi olmamıştır:

"Ali Paşa verilecek cevâbı Viyana'ya ulaştırmış, kimsenin haberi olmamıştır. Rusya'nın teklifine muvaffakat olunmak üzere karar verildi. Yine kimsenin haberi olmamıştır. Bu haber her tarafda duyulduğu halde Türkiye kamuoyunun haberi olmamıştır."¹⁹¹

Bu yazıdan çıkarılmak istenen sonuç, Ali Paşa milletin elinden bir şey gelmediğine göre bildiğini okumak yolunu tutmuştur. Suâvî'ye göre Rusya'nın savaş çıkırtkanlığı da Ali Paşa ile Rusya'nın ortak hesaplarına dayanmaktadır.

¹⁸⁸ Ulûm. a.g.m.. s.828-829.

¹⁸⁹ A.y.

¹⁹⁰ A.g.m.. s.830.

¹⁹¹ Muvakkâten. s.139 vd.

"Şurût-ı Şâhî" başlıklı yazı¹⁹² İsveç kralı Charles'ın, oğlu Gustave Adolph'a yazdığı mektubu konu edinmiştir. Suâvî'nin bilgece bulduğu mektup otuz iki maddeden oluşmakta ve devlet idareciliğinin şartlarını anlatmaktadır. Suâvî'nin devlet adamında görmeyi arzuladığı ve mektupta geçen özelliklerden bir kısmı şöyledir: Devlet adamı öncelikle ilim ve marifet ehlini tanımalı, ehliyetli olanlarını Avrupa'ya göndermeli ve devlet hizmetine celb etmelidir. Diğer milletler ile diyalog için değişik diller öğrenmeli, tatlı dilli olmalı, âlimin kalbini kırmamalı, kanunların uygulanması için tebasını zorlamamalı; haklıyı haksızı, doğruyu yanlışsı birbirinden ayırmak için ilim sahibi olmalı ve hikmet üzere davranmalıdır. Devlet işleri için vaktini saatlere bölüp çalışmalıdır. Mektubun sonuna not düşen Suâvî şöyle der:

"Eğer padişah ise (monark) böyle hakim ve halife-i ilâhî olmalı. Ne mutlu ol ümmete ki böyle matbu'u ola. Yoksa ümmetin intihâbıyla şûrâ-yı meclisleri olub reisin vükelâsının a'mâl-ı me'mur bihâları ümmetin taht-ı nezaretinde bulunmalı."¹⁹³

¹⁹² Ulûm, Nr. 14. s.809-818.

¹⁹³ Ulûm, Nr. 14. a.g.m., s.818.

8. DİNİ KONULAR

8.1. Din İle Dünya İşleri

"Edebiyye Üzere Bina Kılınan Ahkâmı Reddedelim"¹⁹⁴ adlı yazının başlığına bakarak, onun fıkıh aleyhinde, İslâm ahkâmı aleyhinde yazdığını düşünmek yanlıcıdır. Suâvî'nin bu başlığı atarken karşı çıktığı nokta; "muamelât-ı diniyye ile muamelât-ı uhreviyye"nin fıkıh kitaplarında birbirine karıştırılmasıdır. Dahası, "ibadeta dair usûl-ı istinbatın tahtına ahkâm-ı dünyeviyye" sıkışmış kalmış. "Çünkü" şimdiye dek siyâset, coğrafya ekonomi ve ahlak ilimlerini birbirinden ayırır adam akıllı bir memleket idaresine muvaffak olurduk. Biz "hâlâ ahkâm-ı dünyeviyyeyi muamma halleder ve rumuzât istihrac eyler gibi Arabî ibarelerin siğa ve edatları mücâdelesinden çıkarageliriz.

Acaba öyle kavaid-i Arabiyye üzere bina olunan ilm-i ahkâm yıkılmaz mı? Buna din namı verilirse dini dahi beraberce devirmez mi? Yıkılır."¹⁹⁵

Yazının devamında usûl-ı fıkıh ilminin Arapça'nın kurallarından arındırılmasını şiddetle talep eder. "Usûl-ı fikh Arab dilindeki edat ve siğa gibi furuât üzere bina olundu. Hasılı lam'lar, fa'lar, vav'lar kavgalarıyla usûl-ı fikh tedvin oldu."¹⁹⁶

Arapça kurallar üzerine bina olunmuş dünyevî hükümlerin devlet idare edemeyeceğini savunarak; her devletin Fars, Rum gibi milletlerden aldığı kanun ve nizamlar ile idare edildiğini, İstanbul'un ise hâlâ Fransızlardan tercüme ettiği kanunlar ile idare edildiğini söyler.

Ebcet hesabını da bir oyun olarak gören Suâvî, buna dayanarak bazı çıkarımlarda bulunmanın anlamsızlığına vurgu yapar. Konuyu Şark-Garp arasında bir kıyaslamaya vardırarak şöyle der:

¹⁹⁴ Ulûm. Nr. 17. s.1028-1048.

¹⁹⁵ Ulûm. a.g.m.. s.1030.

¹⁹⁶ A.g.m.. s.1034.

"İşte Şark'ın destgâhâ-yı ukûlunda böyle istihrâcât kamaşları dokunmakta iken Garb'ın yani Avrupa'nın metâbi'i ezhânı esbâb-ı servet ve esbâb-ı ma'muriyet ve göklerde kavaid-i hey'et istihrâcıyla meşgul idiler. Acaba kangı taraf kârlı çıkdı? (.....) Süveys cedvelini anlar açdılar. Dünyayı seksen günde dolaşmanın esbâbını anlar buldular. Seyyâle-i berkiyyeyi anlar teşhir etdiler.¹⁹⁷

Yine bu Arapça kaidelerden "dolayıdır ki bir çok mezhep ortaya çıkmıştır" diyen Suâvî, ictihâd kapısını, "efkâr-ı muhtelifeye düşen halkı idareden aciz" padişahların kapattığını da belirtir.¹⁹⁸

Yazının son kısmında uydurma hadisler konusu yer alır. Suâvî, tefsire, hadise ve ilmî eserlere bu tür hadislerin girdiğini kabul eder. Hadisi kabul etmek için asıl ölçü olarak Kur'ân'a başvurmaktan başka çare olmadığını beyân eder. Çünkü Kur'ân "mahfuz kitab"dır.¹⁹⁹ İbn-i Cevzi'den yapılan geniş alıntı uydurma hadislerin ortaya çıkış sebepleri üzerinde durur.

Ulûm'un aynı sayısında "Yarım Fakih Din Yıkar" başlıklı yazı usûl-ı fikhî konusunu ele almaktadır: Bir zamanlar yerkürenin yuvarlak olduğunu söylemek, Hristiyanlıkta mürtedlik demektir. Hristiyanlık yarına ilişkin birçok iddia ortaya atmışsa da bunlar zamanla çürümüştür. Ama kilise ortadan kalkmamıştır.

Bizde ortaya çıkan usûliyyun, "usul-ı fikhî edebiyye ve kavaid-i Arabiyye üzere bina" etmişlerdir. "Ulûm-ı hikemiyye ve tecârib-i akliyye meydan bul"muştur. Lâkin esasın çürük olduğu ortaya çıkmış ama bina yıkılmamıştır. Son olarak usûl-ı fikhî karşı olmadığını şu şekilde dile getirir.

"Ben usûl-ı fikh ve fikhî sena etdim ve ederim. Lâkin edebiyye ve kavaid-i Arabiyye üzere bina olunmuş usûl-ı fikhî değil. Ancak Eşbâh gibi kitaplarda bir takım kavaid-i makûle var ya işte onları ki Kâtib Çelebi'nin Keşfü'z-Zünûn'da

¹⁹⁷ Ulûm, Nr. 17. s.1036.

¹⁹⁸ Ulûm, Nr. 17. s.1037.

¹⁹⁹ Ulûm, Nr. 17. s.1037. Suâvî'nin direkt olarak Kur'ân'a göndermede bulunması, onu purist (selefi) olarak gören Mardin ile Ülken'i haklı çıkarmaktadır. Bkz. İslamcılık bahsi.

"hakikat de usul-ı fikh öyle kavaiddir" dediği gibi ben de sena' etdim."²⁰⁰ (Bkz: Ek 5).

"Zamane Hutbesi" başlıklı yazıda²⁰¹ hutbede konuşan vaizin sahip olduğu konuma layık olmadığını ironik bir dille anlatır. Yazıda hatip ile sahabe arasında bir karşılaşma kurgulayan Suâvî, hatibin söylediklerini ezberlemiş, anlamından habersiz, sahabeyi cahil sanan, hutbe diye söylediklerinin seyahat olduğunu söyler. Hutbeyi, müzik makamlarını icra eder gibi söylemeye karşı çıkararak vaizlerin sıradanlaşmasını kıyasıya eleştirir (Bkz: Ek 6).

"İslâm'da Resim ve Cisim" başlıklı yazıda²⁰² kendisine yöneltilen "İslâm'da münakkaş ve mücessem suret yapma"nın vuku bulup bulmadığı şeklindeki soruya, tapınma amacı olmaz ise "evet" cevabını verir. Atabeglerin para üzerine bir yüze "Lâ ilâhe illallâh Muhammedun Rasulullah" yazdığını diğer yüze de suretler kazıdıklarını belirtir. Ki Atabegler ekseriyet üzere "sülehadan oldukları halde" "ulemâsı çok olduğu halde bunu yapmışlardır. Suâvî, Abbasi halifeleri devrinde de resim ve cismin var olduğunu açıklar. Devamla İslâm dünyasında birçok vezir ve melikin resim yaptırdığını, birçok ressamın yaşadığını çok sayıda örnekle gösterir. Hz. Peygamber'in resim ve heykelini yasaklayan hadislerin ise putperestliğe engel olmak için olduğunu, şimdi ise İslâm dünyasında böyle bir tehlikenin kalmadığını söyler.

²⁰⁰ Ulûm. a.g.m.. s.1027-1028. Yarım Fakih Din Yıkar makalesinin bir özetini Neşet Halil Atay'dan alıntılaman Ülken. Suâvî'nin "devlet kanunlarında şeriatın esas tutulmasını isteyenlere hücum" ettiğini ve "Arapça ibarelerden hüküm çıkarmanın siyâset usullerini Kur'ân ve ve Hadis'ten aramanın manasızlığı". üzerinde durduğunu söyler. Oysa Suâvî düşünce itibarıyla bunu söyleyecek birisi değildir. Kaldı ki onun karşı çıktığı, usûl-ı fikhin içine metodolojistlerin (usuliyyun) yerleştirdiği Arapça gramer kuralları ve bunun düşünce, ahkam çıkarma önünde bir engel teşkil etmesi idi. İkincisi o, siyâset usullerini Kur'ân, Hadis'ten aramanın manasızlığına değinmek bir yana Hadis konusunda doğrudan doğruya Kur'ân'a müracaat etmekten başka çaremiz olmadığını söyler. Krş: Ülken. s.83.

²⁰¹ Ulûm. Nr.18. s.116-118.

²⁰² Ulûm. Nr. 9. s.550 vd.

8.2. Ulemâ ve İlme Teşvik

Ulûm'un 8. sayısında "Hulasatü'l Haber Fi'l-İlm ve'l Âsâr Der Karn-ı Sâni Aşer" başlıklı yazıda²⁰³ hiçbir milletin Osmanlı ulemâsının kalemiyle yarışmadığını fakat onların baskı makinasına mağlup düştüğünü söyler. Aynı yazıda bir önceki asırda yaşamış birçok alim ismini verdikten sonra bunun günümüz için (1869) mümkün olmadığını belirtir: "Geçen asırda başda bulunan zevât maârif-simaf idi. Şu karnda hususan bu nisf-ı âhirde ne öyle meşâyih ne de vûzerâ görüldüğü yok. Hatta Maarif Naziri'nde bile ilm ve ma'rifet aranmaz. İslâm Tarihi bilenlere hafi değildir ki İslâm'da ulûmun terâkkisi ve terdennisi mülûk ve sūdûrun rağbeti meselesine merbût idi."²⁰⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere Suâvî ilmin gerilemesinde mevcut hükümetin uygulamalarından yakınmaktadır. Bu düşüncesini "Avrupalıların (Meşihata) İtirâzı."²⁰⁵ yazısında da ortaya atmaktadır. O, Batı'ya eğitim için gönderilen bunca talebenin verimli yetiştirilse idi daha olumlu bir sonuç alınacağı kanısındadır.

Ona göre "karn-ı sâni aşer ulemâsı" uzun zamana rastgelen ilmî eserleri az vakitte meydana getirmek için cemaatler tertip edip iş bölümü yaparak yazmışlardır. Bir önceki asırda cahil olan vezir ve şeyhülislâm bulunmazdı. Her biri ulûm ve maârifte vaktinin mümtâzı idi. Günümüzde durum tersine dönmüştür.²⁰⁶

"Taksim-i Ulûm-ı Müdevvene" başlıklı yazıda²⁰⁷ Atinalılar devrinden F. Bacon'a kadar geçen sürede filozof ve bilim adamlarının bilimi sınıflandırmaları konu edilmiştir. Suâvî aynı zamanda bir önceki yüzyılda yaşamış şeyhülislam, ulema ve paşalara ait dinî fennî ilimlerde yazılmış çok sayıda eserleri olduğu sıralamak suretiyle "ihvan-ı vatanın teşvik-i ilm gayretine" girmelerini istemektedir.²⁰⁸

²⁰³ Ulûm, Nr. 5. s.458.

²⁰⁴ Ulûm, Nr. 8. s.464.

²⁰⁵ Ulûm, Nr. 19. s.1185 vd.

²⁰⁶ Ulûm, Nr. 5. s.428.

²⁰⁷ Ulûm, Nr. 17. s.1001 vd.

²⁰⁸ Ulûm, Nr. 8. s.458 vd.

8.3. Faiz

Suâvî, Ulûm'da faiz konusuna geniş bir yer vermiştir. Faiz'in tarihçesi, matematiksel faiz hesapları, İslâm hukukunda faizle alakalı bazı kavramlar bu geniş yazıların ana konusunu teşkil etmektedir.

Faiz hesaplarını ele alışına gerekçe olarak şunu söyler: Yahudilerle Avrupalılar karmaşık faiz hesaplarını bildikleri için halkımızı sürekli soymaktadırlar. Kendisi de "ihvân-ı vatanın can yongasına bir yâdigâr-ı acizi" olması dileğiyle bu işte girişmiştir.²⁰⁹ Faiz hesabı için önerdiği kolay yöntem; "yüzdeler ile meblağı çarpıp, çıkan sonuçtan, sondan iki rakamı atmak"tır.²¹⁰ O; rant, resmi gümrük ve diğer yüzde hesaplarının hep bu kaide üzerine olduğunu söyler. Faizin faizi ya da faiz-i mürekkebe tanımını yapan Suâvî, bununla ilgili hesap tabloları yazar.

İslâm hukukunda faiz ile alakalı olan "bey", "ine", "riba" terimlerinin pratikteki konumunu ele alan Suâvî, faizin caiz olduğunu, İmam Mahummed'in verdiği bir fetvayı zikrederek söyler.²¹¹ Fetvada söz konusu edilen durum şöyledir: Birisine ait tarlayı ekip biçmeye karşılık verilen bin dirhem helal olduğu ancak bunun İmam Muhammed tarafından hoş görülmediği belirtilir. Suâvî fetvayı yorumlarken İmam'ın "haram" sözünü kullanmadığını belirterek bunun faize cevaz olabileceğini söyler. Görüşüne destek olarak Ebu Suud Efendi'nin "ine"²¹² konusundaki fetvasını ele alır: "Müfessir ve müfti Ebu Suud Efendi (r.a.) 'ine meselesinde faize hadd tayin etmeyerek caiz fetvasını verdi. Ancak yüzde onbeşden ziyâde olmasını insâfa münâsib görmedi."²¹³

Suâvî, faizin fahiş olup olmadığı konusundaki ölçütün o ülkenin maddi durumu olduğunu da belirtir. "Müteahhirin-i meşayih-i İslâm ve ehl-i fetâva" da faizi câiz görmüştür. Ebu Suud Efendi'nin "senelik %15'i tecâvüz etmemeli"

²⁰⁹ Ulûm, Nr. 6. s.333.

²¹⁰ Ulûm, Nr. 6. s.

²¹¹ Ulûm, Nr. 5. s.266-267.

²¹² Bir kimseyi mal karşılığında borçlandırmak.

²¹³ Ulûm, Nr. 5. s.270.

sözünden başka kimse bir "hadd tayin et"memiştir.²¹⁴ Konuyla bağlantılı olarak "evâil-i İslâm'da sebebi men' olunmuş" olan faiz, "zevâl-ı sebab tasavvuruna mebni tecvîz" edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise %15'ten fazlasına "resmen" mücade edilmemiştir.²¹⁵

"Tarihçe Bir Mesele-i Faiz" başlıklı yazıya²¹⁶ borcun, insanlar arasında ticaretin varlığından beri var olduğu tesbitiyle başlayan Suâvî, Romalılardan günümüze değin faiz tarihinin kısa bir özetini sunar. Buna göre; Roma kanuncuları faize bir sınır koymak istemiş iseler de standart bir oran belirleyememişlerdir. Oranlar yıllık %1/2 ile 24 arasında; aylık oranlar ise %1/24 ile 2 arasında olmuştur. Aşırı faiz büyük ihtilallere neden olmuştur. 18. Yüzyıl düşünürlerinden Montesquieu ve Turgott faizin faydalı olduğunu yazmışlarsa da²¹⁷ bir memlekette "fahş olmadıkça faiz caiz" deyip geçmemelidir.²¹⁸

²¹⁴ Ulûm. Nr. 6. s.338.

²¹⁵ Ulûm. Nr. 6. S.339.340 - Ülken'de bu yüzdellik 12 olarak geçer. s.87.

²¹⁶ Ulûm. Nr. 6. s.327-330.

²¹⁷ Ulûm. Nr. 6. s.331.

²¹⁸ A.g.m., s.332.

9. EĞİTİM

9.1. Medreseler

"Maârif-i Umûmiyye" yazısında, Suâvî, Osmanlı'daki eğitimin, süregelen meselelerini ele almış kısa bir Osmanlı eğitimi tarihçesi yazmıştır. Başlangıçta medrese ders programına; tarih, coğrafya, takvim gibi faydalı dersler alınmış iken, bunlar sonradan ayrıntı kabul edilerek çalışma ile elde edilecek ilimler arasına konarak terkedilmiştir. Sanat, teorik olarak olsa bile medreselerde ele alınmamış ve son zamanlarda riyâziye ve hey'et ilimleri de terkedilmiştir. Eskiden tıp, hadis gibi ihtisas medreseleri mevcut iken şimdi çoğu medrese sarf, nahiv, mantık ve akâid okutmakla yetinmektedir.

Suâvî'ye göre eski sistemin şu hataları mevcuttu:

1. Hesap, coğrafya ve inşâ gibi derslerin yokluğu.
2. Hocaların ehliyetinin ve eğitim anlayışının kontrol dışı olması.
3. Medreselerde öğretilen matematik ve felsefe derslerinin zamana nisbetle eksikliği.
4. Faydalı bazı ilimlerin cüz'iyat sayılıp önemsenmemesi. Özellikle de terâkkinin kaynağı olan yeni sanayi'e kaynak bulunmayıp, bunun yerine soyut bir yola sapılması.
5. Tedâvüldeki kitapların baskısının genellikle yapılmaması.
6. Gayrimüslimlerin eğitim konusunda kayıt altına alınmaması.²¹⁹

Bâbîâlî, eğitimin eksiklerini gidermek için bir meclis kurup, Memâlik-i Osmaniye'de eğitim problemlerinin araştırılmasını ister. Bu meclis bir buçuk sene

²¹⁹ Ulûm. Maarif-i Umumiyye, s.392-415.

sonra, Ağustos 1263'de araştırmanın neticesini hükümete rapor halinde sunar. Raporun özeti şudur:

- Eğitimde kontrolün sürekliliği için daimi bir meclis kurmanın gerekliliği,
- Ulûm'un kaynağı olarak okulların birbirinin devamı olacak şekilde düzenlenmesi,
- Osmanlı'da eskiden beri mevcut olan medrese düzenine dokunulmaması gerektiği.

Yapılan bir dizi yenilik sonucunda okul sayısında önemli ölçüde azalma olmuştur. Bunun sebebi; yanan okulların tekrar inşa edilmemesi, harap olanların onarılmaması, bazılarının bekâr odası yapılması v.s. Özetle Tanzimat'tan sonraki eğitimde devletçi anlayışın işin içinden çıkamaması.

Takvim-i Vekâyi'nin 1125. sayısında padişaha sunulan raporda, medreselerin bazı eksikleri belirtilmekte ve bu eksikliklerin giderilmesi için bir dizi çareler önerilmektedir.²²⁰

Kendisi bir medrese hocası olan Suâvî de önerilerini şöyle sıralar:

Öncelikle, aksaklıkların giderilmesi için "hareket-i tedriciyye" uygulanmalıdır. Yapılacak ilk iş, Daire-i İlmiyye'ye bazı önemli kitaplar tercüme ettirmek olmalıdır. İlk kitap İstilâhât-ı Ulûm olmalı ve hiç bir mütercim bu kitap dışında hiçbir terim kullanmamalıdır:

"Zira, ulûmu ancak istilâhât zabt eder. Fakat şu istilâhât kitabı İslâm meslek-ı ulûmuna muvaffik olmalı. Yani Avrupalıların istilâhâtı olan mitolojik ta'birat-ı büt-perestiyi memlekete sokmamaya dikkat buyurmalı. Bunun tariki ise bizde mevcut istilâhât-ı ulûma isti'mal etmeli, bulunmayan ta'birât için bu musta'mellerden terki kâbildir."²²¹

²²⁰ Ulûm, Nr. 7, s.405-409.

²²¹ Ulûm, s.411-412.

Mâârif-i Umumiyye'nin kurulması ile, Osmanlı'da bir olan eğitim yeni ve eski diye bir ikilik içine girmiştir. Yani, Osmanlı eğitim sisteminde ileride kavgaya dönüşecek bir düalizm başlamıştır. Bu ayırım Suâvî'ye göre politiktir ve politik olduğu için de anlamsızdır.

"Bizde bir eski usûl tutub cedîdi kabul etmemiş bir fırka yok. Meselâ; Avrupa'da papazlar öteden beri ulûma buğz edegeldiler. Lâkin İslâm'da tarik-i dünya saimu'n-nehhar kaimü'l-leyl ehl-i halvet bile mantık felsefe ve riyaziyye okutmaktan ve ulûmun tecdîdiyle telezzüzden fariğ olmadılar. Bâ-husûs zamaneye bakılınca ben Filibe'de mesaha ve hendese ve hikmet-i tabî'yye okudum. Her medreseden suhteler gelir ders alırlar idi."²²²

Suâvî bunlarla beraber sözü, medreselerin faydalı, yeni olan herşeye açık olması gerektiğine getirir.²²³

O, "sarıklı ve fesli birbirine rakip iki tarik-i müstakil bâkî kalmalı"²²⁴ der. Ancak terâkkinin tahrik edici gücü olan rekabetin kavgaya dönüşmesine tabî ki taraftar değildir. Meşihat makamında bulunacak zatın şu maddeleri icra etmesi gerektiğini söyler:

- “1. Mülâzemâtdan ta meşihata kadar bir tarik-i ilmiyye var ya, bu, tarikde istihdama kâfi olacak nüfûsa nisbetle iradlı medreseleri ibkâ idüb fazla medreseleri ve odaları İslâm ahâliden mekâtib-i hususiyye küşâd etmek isteyen efrâda ya cema'âta Bâb-ı Meşihât terk etmeli. Bu suretde hem ahâli için bir çok hazır mekâtib peydâ olur hem de târik-i ilmiyye gavâilden kurtulur.
2. Medreselerden vakfiyelerinde fenn-i mahsûsa meşrût bulunan medrese-i tıbb ve medrese-i hendese gibi mahalleri dahi vakfa riâyet ve İslâm

²²² Ulûm. a.g.m., s.412.

²²³ Ulûm. a.g.m., s.413.

²²⁴ Ulûm. a.g.m., s.414.

ahâlinin hukukuna hürmet o fenn üzere mekâtib-i hususiyye küşâd edeceklere terk etmeli. Zirâ eski zamanlarda sultanlara davul zurna çalan mûzikacılar dahi sarıklı binişli idiyse de şimdiki zamanda da mühendisler tabibler dahi sarıklı olacak değil ya! Bu sınıfların Bab-ı Meşihata hiç lüzumu yok.

3. Hadis-i Şerif masaddakınca şu Avrupa ulûmu denilen şeyin girdiği yerde elbette bir tuğyanı olacak. Bu tuğyan ise bahs ve tedkikden başka hal ile sedd olunmak mümkün olmayacak.
4. Bab-ı Meşihat dahi bir tercüme ve te'lif meclisi teşkil edip iktifa eden kitabları tercüme ve zeyl icâb edenleri ikmâl ettirmeli.
5. Bab-ı Meşihat tarik-ı ilmiye için bir matba'a açub medârisde mütedâvil kitabları tab' ettirmeli ve mahsûs müellifin kalemi teşkiliyle bu kalemden uzlet-ı muayyende çıkmak üzere bir mükemmel ulemâ gazetesini tertib eylemeli. İşte zann-ı acizî."²²⁵

9.2. Ermeni Okulları

1867'de Osmanlı memleketlerindeki İngiliz elçiliklerinin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na verdiği raporda, Osmanlı'daki Hristiyanların geri kalmışlığı, kendi cehaletlerine bağlanır, bunda İslâm'ın bir olumsuzluğunun söz konusu olmadığı ve Hristiyanların eğitime, âdâba, güzel ahlaka ihtiyacı olduğu belirtilir.²²⁶ Suâvî'ye göre onlar başlangıçta,

"Acınacak halde idiler. Hatta bir memlekette Ermenice ve Rumca ve Bulgarca âsâr okumağa yazmağa muktedir muteaddid İslâm bulunur. Beri taraftan onlara müsavî adedde olsun lisân-ı mahalliyi okur yazar adam bulunmaz idi."²²⁷

²²⁵ Ulûm, s.414-415.

²²⁶ Ulûm, Nr. 5. İstanbul'da Hristiyan Mektepleri, s.287.

²²⁷ Ulûm, a.g.m., s.288.

Bu halleriyle devletin kanunlarını, oturdukları vatanın eserlerini anlamadılar. Onlar müslümanların elindeki eğitim ve âdâba, dışarıdan eğitime muhtaç idiler.

Zamanla bir kısım Hristiyanın eğitime ilgi duymasından memnuniyet duyan Suâvî, Filibe'deki derslerine Hristiyan talebelerin de ilgi duyduğunu söyler. İstanbul gibi başkent konumundaki bir şehir, bazı Hristiyanların gözünü açmıştır. Hristiyanlar "eğitim kaynağı olmaya aday yeni okullar" açmışlardır.

Şevval 1283 tarihli bir istatistiğe göre 20 okulda 3130 öğrenci bulunmaktadır.²²⁸ Bu okullar, aralarında semt semt teşekkül ederek, bütün işlerini kendileri üstlenerek "Maârif-i Umumiyye Nezaret himmeti bulunmak şartıyla" gelişebilirler kanısında olan Suâvî çoğu yazısında yaptığı gibi, sözü, müslümanların konu ile ilgisine getirir. Ona göre medreselerin hangi fenne mahsus olduğu meşihat himmetiyle ortaya çıkarılıp, medresenin ilgili olduğu sahaya göre; fıkıh, kâvânın, hikmet-i tıbbiye, İlahiyye vs. gibi ilimler tahsil edilirse ilerleme arzulanan düzeye ulaşır.²²⁹

"Ermenilerde Ulûm ve Maârif"²³⁰ başlıklı yazıda 150.000 civarındaki Ermeni nüfusun, eğitim sahasında son yirmi yılda katettiği mesafe belirtilir.

"Ücretsiz mekâtib usûlünü tutan Ermeniler insaniyet iddiasını kimseye vermeyen Avrupa Hristiyanlarına bir ders-i şefkat verdiler dense becâdir."²³¹

Bu okulların geliri sadakalar ve şahsi yardımlardan ibarettir. 1284'te İstanbul'da Ermenilere ait 46 sıbyan mektebi ve bu okullarda okuyan 6172 öğrenci mevcuttur. Ermeniler gazete konusunda ilerleme kaydetmiş, taşrada bile gazete çıkarır olmuşlardır. Başta Fransızca'dan olmak üzere Batı dillerinden tercüme yapılmış, Beyoğlu'ndaki tiyatrodaki Corneil'e, Racin'e ve Moliere'e ait oyunları temsil

²²⁸ Ulûm, a.g.m., s.290-291.

²²⁹ Ulûm, a.g.m., s.292.

²³⁰ Ulûm, Nr. 22, s.1310-1313.

²³¹ Ulûm, a.g.m., s.1311.

etmekte. Tıp için İstanbul'daki Tıbbiye'den ayrı olarak İtalya'ya, Fransa'ya öğrenci göndermektedirler. Resim, mimari, inşaat, kuyumculuk, sırmakeşlik, oymacılık gibi değişik sahalarda söz sahibi olmuşlardır.²³² Verilerden de anlaşılacağı üzere Ermeniler “terâkki” yolunda koşar adım yürümektedirler.

²³² Ulüm, a.g.m., s.1312-1313.

10. DİL

10.1. Üslûb

Ali Suâvî okura ileticeği mesajın şüpheye mahal bırakmayacak şekilde algılanmasını istediğinden üslûbunu konuşma diline yakınlaştırmaya azami gayret sarfetmiştir. Onun geçmişinde cami cemaatine hitap etmek gibi bir vasfı olduğunu göz önünde tutarsak neden sade dil taraftarı olduğunu kolayca anlarız. Onun için yazılan bir yazı açık olmalıdır ki istifade edilebilsin. Bu açıdan Suâvî Mir Ali Şîr'i kendisine selef kabul eder. Cümlelerini mümkün olduğunca kısa tutar. Bu konudaki görüşlerini Ulûm'un 8. sayısında buluruz:

"Bizim vaktiyle Türkçe yazmak demekden muradımız, kaba kelimeler ve gün görmedik lafızlar kullanmak demek olmayıp, ancak Mir Ali Şîr gibi eski Türkler üslûb-ı istisnası üzere yazmak manasına idi. Eski Türklerin üslûb-ı inşâ'ı kelâmı kısa kısa kesmek yani mübteda ile haber beynini zaruret olmadıkça fasl etmemek tarikidir. Bu tarik ile yazılan meram pek açık ve istifade olunur. Bununla beraber manası açık kelimeleri kullanmak dahi lazımdır."²³³

Yazının devamında şimdiye kadar bu üslûbda bir kusur olduysa, bundan böyle açık anlaşılır üslûb konusunda daha dikkatli olacağını beyân eder.

Suâvî'nin sade bir üslûb kullanması Ulûm'dan önce Muhibir'le başlar. Memleketteki mevcut gazetelerin yayın politikalarıyla beraber kullandıkları dilden de memnun olmadığını söyler:

"Bu işe parmak sokmaktan asıl muradım vatanımız gazetelerinin köhne inşâlarının ve mutad-ı kadîm üzere bî-mâ'nâ sitâyişlerini bozmak idi. Hem lisânı bozdum, hem de memlekete hürriyet-i aklâm soktum."²³⁴

²³³ Ulûm, İ'ân Nr. 8, s.479

²³⁴ Ulûm. Nr. 15 s.909

Suâvî, bu konuda söylediklerini uygulamak bakımından çağdaşlarından farklıdır.²³⁵ Onun üslûbu konuşma diline yakın, vaaz verir gibi bir tarzda, açık, net, süssüz ve sanatsızdır. O, sıradan insanların bile kolayca anlayacağı bir muhakeme yürütür, okuyucuyu kolaylıkla tahrik eder. Dinî konulardan bahsettiği yazılarında cami cemaatine hitap eder tarzda yazar²³⁶ yer yer okuyucuyu galeyâna getirme çabası içine girer.

Bilgi vermek istediği yazılarında temelde iki anlatım tekniği uygular. Birincisi, okuyucuyu konu hakkında hiç bilgi sahibi değilmiş gibi bir konumda görüp kavram(lar)ı açıklamak, konunun detaylarını vermek, ikincisi, okuyucunun genel çerçeveden muhtemelen haberdar olduğu, fakat teferruat konusunda bilgisiz olduğu konularda soru-cevap tekniğini kullanmak.²³⁷ Bunu bazen de normal metin içinde harmanlama verir. Tartışma konularında ve polemik yazılarında ise kendisiyle, karikatürize ettiği başka bir tip arasında geçmişte yaşanmışçasına bir tarzda 'dedim-dedi'li bir tekniğe de başvurur.

Suâvî'nin üslûbunda yer yer okkalı küfürbazlığa varan bir özelliğe rastlandığını da kaydetmek gerek. Mardin'e göre onun üslûbu edebî zerafetten yoksun, haddinden fazla karakteristik, oldukça ilkel ve kabadır.²³⁸

10.2. Lisân-ı Osmanî

"Lisân-ı Osmanî" tabiri Suâvî'ye göre politik bir tabirdir. Bu yüzden de içi boştur. "Osmanlı lisânı ünvanının ma'nasından bahs olunduğu yok. Vakı'a bahse de gerek yok. Çünkü politika efkârında münbais bir ünvandır. Politika ünvanları ise ekseriya ma'nasız olur."²³⁹ Lisân-ı Osmân-i gibi 'Edebiyat-ı Osmani' tabiri de

²³⁵ Çelik . a.g.e., s.637-38

²³⁶ Türköne, a.g.e., s.78-79

²³⁷ Bu tekniği kullandığı bazı yazılar: sayı 5, "Faiz Mes'elesi", sayı 4, "İlm-i Hesâb", sayı 2-3.

"Lisân ve Hatt-ı Türki" vb.

²³⁸ Şerif Mardin. Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. s.405

²³⁹ Ulûm. Nr. 3 s.120

Tanzimatçıların hemen hepsinin yazılarında yer alır. Suâvî buna açıkça karşı gelir.²⁴⁰ Aynı Suâvî "Lisan-ı Osmanî"yi kabul eder ve bir çok yerde kullanır: "Şimdiki Osmanlı lisânı dediğimiz, diğer ma'lum lisânlara nazaran kavâid-i sarfiyyesi gayet düzgün ve pek kolay ve pek nazik ve pek tatlıdır. Hususân telâffuzunda âhenk vardır."²⁴¹

10.3. Dilde Kelime Alışverişi

Suâvî'ye göre diller arasında kelime alışverişi doğaldır. Her dilin doğası gibi Türkçe de kelime alır, verir. "Türk Lisânı Arab ve Fars ve Çin lisânlarından çok kelimât almış ve diğer lisânlardan bazı elfâz ile karışmıştır."²⁴² Meselâ Türkçe'deki 'bey' Farsî'deki 'bay'dan gelmiştir. Bunun da Çince'deki 'pi', kelimesinden çıktığı zannolunmaktadır. Tuğ kelimesi Çince'deki 'tuhu' kelimesinden gelmiştir. Bunun gibi tan, su, yaz (mevsimi) yağ gibi bir çok kelime Türkçeye Çince'den gelmiştir.²⁴³ O Arapça'dan Türkçe'ye kelime geçişini "ziynet", "şeref" kabul eder. "Fakat içinde elfâz-ı Arabiyye dahi duhûl bahsine gelince bu duhûl ona ziyetdir, belki şereftir. Çünkü lugât-ı Arabiyye hep lûgâtların eşrefi ve etba' ve sigâ ve üslûbca ebde'idir. Bunu kimse inkâr edemez. Meğer ki cahil ve muannid ola"²⁴⁴ "Aynı yazıda, ihtiyaçtan kaynaklanması halinde Batı dillerinden de Türkçe'ye kelime girebileceği ve bunun da mahzurlu olmadığı ifade edilmiştir"²⁴⁵ Fakat o Arapça'dan Türkçe'ye giren kelimelerin bütün sigâlarıyla geçmesine gerek olmadığını çünkü Türkçe'nin yapısı içinde buna olan ihtiyacı geçersiz kıldığını belirtir. "Türkçe lisânı sair lisânlar üzerine vücûh-ı adîde ile tercih olunmak mes'elesinden taaccüb etmemelidir. Mesela Arabî'den âlim ve kâtib lûgatlarını alıb sigâları gibi zabtetmişiz. Amma

²⁴⁰ Âgâh Sırrı Levent, a.g.e., s.138.

²⁴¹ Ulûm, Nr. 2. s.69. Aynı ifade Ulûm'un 75..77.. 78.. 408. ve 409. sayfalarında görülür.

²⁴² Ulûm, s.69

²⁴³ Ulûm, Nr. 3. s.116

²⁴⁴ Muhbir Nr. 10 s.2'den nakleden Çelik s.637

²⁴⁵ Çelik a.y.

cem'inde ketebe ve küttâb ve ulemâ demeye mecbur değiliz, alimler ve katibler diyebiliriz. Dünyada her lisânın tabiatı dahi bizim lisân gibidir."²⁴⁶ Bir dilden başka bir dile kelime karışması o dili olumsuz yönde etkiler mi? Suâvî'ye göre bunun cevabı "hayır"dır. Bir dil ne kadar mükemmel olursa olsun başka dilden kelime alabilir ve bunu bünyesine uydurur. "Arabca bir muntazam dil olduğu halde bunca lisân-ı Ecnebîyye ile karışmıştır, yine Arabca'dır." "Kur'an-ı Kerim'de bile nice Ecnebî kelime vardır. Ama o yine Arabca'dır,"²⁴⁷ "diller kelime almakla genişler"²⁴⁸ diyen Sûavi, diller arasında kelime alışverişinin, milletler arasında büyük bir hizmete aracı olacağını, bu hizmetin de "tevsî'-i efkâr-ı ümem" olacağını belirtir.²⁴⁹ Kur'ân'da Ecnebî dillerinden kelimeler bulunduğu ilk dikkat çekenlerden biri de Suâvî'dir.

10.4. Alfabe Islâhı

Konuşturduğu hayâli bir şahsın ağzında, öğrenmeye engel teşkil ettiği gerekçesiyle, alfabe değişikliği isteyenlerin görüşünü ortaya atan Suâvî, buna karşı çıkarak, alfabe değiştirmek isteğinin (o 'bozmak' ifadesini kullanır) genelde ya hevesten ya da taklitten kaynaklandığını söyler. Bu talepte olanların Arap alfabesi yerine Latin alfabesi önermek gibi "mutala'a-ı fâside" içinde olduklarını söyler.²⁵⁰ Oysa İngilizce ve Fransızca'da bile bir çok kuralsızlık olduğunu söyler. Bu dillerdeki kadesizlik ve telaffuz zorluğunun Batılılar için bile mesele olduğunu örnekleriyle gösterir. "Hiç bir milletin "neşr-ı ulûm ve ma'ârif için" rakamlarını değiştirmeyi düşünmediğini söyler. O alfabe ıslâhının gerekliliğine inanır, ki bunun, metni harekeli vermek olduğunu söyler. Alfabe değişikliğine ise karşı çıkar. Kaldı

²⁴⁶ Ulûm, Nr. 3 s.123

²⁴⁷ Ulûm, Nr. 3 s.121

²⁴⁸ Ulûm, Nr. 3 s.122

²⁴⁹ Ulûm, s.123

²⁵⁰ Ulûm, Nr. 4 Lisan ve Hatt-ı Osmani s.220-221

ki Avrupa'luların yıllardan beri imlâlarını düzeltmek için komisyonlar kurmalarına rağmen bir başarı elde edemediklerini söyler.²⁵¹

Ebu Hanife'nin, "Kur'an'ın başka dillerde okumanın caiz" olduğunu belirttiği fetvasına dayanan Suâvî, namaz surelerinin Türkçe'ye çevrilebileceğini söyler.²⁵² Fakat Suâvî'nin söylemek istediği bu fetvanın varlığıdır. Yoksa Kur'an'ı Türkçe'de okuyalım demek istemiyor ve Ebu Hanife'nin takipçilerinin bu fetvayı benimsemediğini de ekler.^{20a}

O Arap alfabesinin bizim için faydalı bazı noktalarına değinir. Buna göre Arap alfabesi, Latin alfabesine göre daha hızlı yazılabilir, az yer kaplar. Geçmişle olan köprü vazifesini görür. Alfabe değiştirme durumunda yüzyılların birikimini yansıtan eserlerimizi okumaktan mahrum kalacağımız görüşünü ortaya atar. Ona göre Arap alfabesinin diğer önemli faydası da müslümanlar arasında birlik sağlamasıdır.²⁵³

Suâvî'nin alfabe değişikliğine karşı çıkmasının diğer bir sebebi de şudur: Avrupa dillerinde, Doğu milletlerine ait yer şahıs isimlerini tamamıyla karşılayacak sesler mevcut değildir. Bunun için Doğulu milletlere ait bir ismin tam yazılması söz konusu değildir. O'na göre Batı dilleri Bürhan ve Kâmûs'taki usûle muhtaçtır.²⁵⁴ O, dil ve yazıdan kaynaklanan ihtilafın insanlığın birinci düşmanı olduğunu söylemek suretiyle²² alfabe değişikliğine karşı sert bir tutum takınır. Uçman'a göre Suâvî, Arap harflerinin bırakılmasını Latin alfabesinin kabul edilmesini teklif eder.²⁵⁵ Açıklamalarda görüldüğü üzere Suâvî bunu yanlışlayan beyanlarda bulunmuştur.

²⁵¹ Ulûm. Nr. 4 Lisan ve Hatt-ı Osmani s.226-227

²⁵² Ülken s.79

^{20a} Ulûm. s.129

²⁵³ Çelik s.639-640

²⁵⁴ Ulûm. Nr. 12 Avrupalıların Sırûs Yazdıkları Fars Şahı Kimdir? s. 700

²² Ulûm. a.g.m. s.711

²⁵⁵ Uçman "Ali Suâvî" TDVİA s.447

10.5. Terimler

Suâvî daha Ulûm'un ilk sayılarında terimler meselesinde hassas olduğunu gösterir. 7. sayıda Daire-i İlmiyye'nin telif edeceği kitaplar konusunda "acizane ihtar"da bulunur, ve "İstilahat-ı Ulûm"un liste başına alınmasını ister. Her mütercimmin bu kitaptakinden başka terim kullanmamasını teklif eder.

O telif edilecek terimler sözlüğünün öncelikle İslâm "meslek-i ulûmuna muvafik" olması şartını önerir. Avrupa'nın kullandığı terimler olduğu gibi değil, süzgeçten geçirilerek okunmalı, bulunmayan terimler de mevcutlardan türetilmelidir görüşünü savunur.²⁵⁶ Ona göre bizde ıstılâhât konusunda bir eksiklik vardır. Bu da değişik fenleri öğrenmemize engel teşkil eder. Oysa Avrupa'da bilim öğrenmeyi kolaylaştıran bol sayıda terimler sözlüğü vardır. Nitekim Suâvî'nin Keşşâf-ı Istilahat-ı Ulûm'u tercümeğe teşebbüs etmesi de bizdeki bu aksiliği gidermek içindir.²⁵⁷

Terimleri asıl ele alması, yayınladığı ansiklopedi sebebiyledir. Ulûm'da "İ'lân" başlıklı yazıda şunları söyler:

"Kamûsumuzun lisânı Türkçe; ya'ni ta'rif ve üslûb ve inşâsı Türkçe, yoksa bizim lisân 'elsine-i saire mürekkebe olduğu gibi' Türkî, Arabî, ve Fârisî ve diğer lisânlardan dahil kelimelerden mürekkebe. Şimdi biz Türkî ve Arabî ve Fârisî'de bulunan ve diğer lisânlardan bu kâmûs tarihine kadar dilimize düşmüş olan ıstılâhâtı bizim ıstılâhât tanıyıp isti'mal ederiz.

Şol ıstılâh ki, kelimesi 'an'asl nereden gelirse gelsin şimdi Avrupa'nın elsine-i muhtelifesi anı değiştirmeyip lisân-ı ulûm ve belki lisân-ı umûm olmuş, biz dahi bu makaleyi tebdil etmeyiz. Mesela "oksijen" ve "fotoğraf" ve emsâli kelimeler ki aslen Yunanî'den imiş, fakat şimdi lisân-ı mahsus sahibi İngiliz ve Fransız ve Alman ve İtalyan ve her bir kavim "oksijen" diyorlar Bazı harf mahrecini kendi lisânına göre

²⁵⁶ Ulûm. Nr. 7 s.411-412

²⁵⁷ Çelik. s.644-645

tebdil etse bile 'mesela Fransız oksijen; İngiliz oksijen.' Zat-ı kelimeyi tercüme etmemiş, isti'mal ediyor. Demek ki bu gibi kelimeler Yunanca'ya Fransızca ya İngilizce olmakdan çıkmış ilim lisânı, umum lisânı olmuş. Biz bunu bırakıp da 'aslü'l-hâmiz' ya 'ümmü'l-humuzâ' yahut 'havâ-ı hayâtî' diyerek ıstilah tevlidi gibi abese iştigâl etmeyiz. Biz, keşke her akvâm ve umum bir lisân söylese idi, efkârında iken şimdi ıstilahât-ı ulûmun maârifde velev bin kelimecik ile olsun ittihâd müyeser görüldüğü halde niçin tercüme ve tevlid ile uğraşalım ve hiç bir lisân sahibinin yapmadığı bid'atı yapalım? Eğer böyle kelimeleri lisânımızda değiştirirsek ahlâfımız bize inkisar eder."²⁵⁸

Konuyla ilgili bir okur sorusuna cevabında Suâvî'nin dinî hassasiyetini görüyoruz: Her milletin kendi diline çevirip ifade ettiği ıstihahları, Arapça, Farsça ya da Türkçe telaffuzlarından en kolay olanlarını tercih etme taraftarı olduğunu söyler. Eğer terimler İslâm akâidi ve itikâdına aykırı ise bunlar olduğu gibi aktarılmaz; anlamları itibariyle çevrilir, Mesela Batı mitolojisinde her mesleğin bir tanrısı vardır ki bu bizde "pîr" diye bilinir. Bu konuda seçmeci olmak durumundayız görüşünü savunur.²⁵⁹ İlm-i Hesâb başlıklı yazıda konuştuğu hayali şahsın "kritik" kelimesini kullanması üzerine Suâvî onun küçümseyen bir tutum sergiler: "Kritik gibi" mevki'siz ve ma'nasız tabiri kullanışınıza taacüb ederim. Kritik dediğiniz bizde ; şiirde karz, ulûmda ise tedkik dedikleridir."²⁶⁰

10.6. Türk Dilinin Zenginliği

Türkçe'nin zenginliği konusunda Suâvî, Arthur Lumley Davids'in Türkçe Grameri adlı eserinden bilgiler aktarır. Buna göre, Türkçe "tatlı" bir dildir, İnsana bir işitme zevki verir. Avrupa dillerindeki seslerin uygunsuzluğundan ileri gelen söyleme ağırlığı Türkçe'de yoktur. Arapça'dan bir çok "muarreb" kelime

²⁵⁸ Ulûm. Nr. 2. s.1277

²⁵⁹ Ulûm. Nr. 23. s.1338-1339

²⁶⁰ Ulûm. Nr. 4 s.210-211

bulunmasına rağmen Türkçe böyle değildir. Sondan eklemelidir²⁶¹ Davids'in kitabından alınan ve Türkçe'deki "seviştirmemek" sözcüğünün karşılığı olarak verilen kelime sayısı ondur: "To cause that we do not love one another mutually" Türkçe kelimeye "e" harfi eklenirse bu sayı on ikiye çıkar: "To cause that it be impossible for us to love another mutually".²⁶² Türkçe aynı zamanda kolay öğrenilebilir kurallara sahiptir. Bu Türkçe'deki eklerin azlığındandır. Arapça Farsça'daki gibi harf-i tarif yoktur. Arapça ve Farsça'daki çokluk belirtilerinin çokluğu ve kuralsızlığı Türkçe'de yoktur. Türkçe'de tesniye kalabalığı dişi-erkek dağdağası yoktur, kelimeleri çoğul yapmak için "-lar" eki yeterli gelmektedir.²⁶³

Öte yandan Ali Şîr Nevai 900 sularında yazdığı Muhakemetü'l-Lugateyn adlı eserle Türkçe'nin güçlü bir dil olduğunu ortaya koymuştur. Türkçe'yi anlatan çok sayıda gramer kitabı ve lugat bulunmaktadır.²⁶⁴

10.7. Müslümanların Ortak Dili: Arapça

Suâvî, "ilim ve edeb lisânımız" diye sahiplendiği Arapça'yı ortak İslâm lisânı olarak kâle alır. Arapça'nın sarf, nahvını Araplar'dan çok, öteki İslâm milletleri yazıp Arapça'yı genişletmişlerdir. "Arapça, İslâm ve ulûm lisânıdır."²⁶⁵

"Osmanlı ve Arap alimleri eserlerini Arapça yazmışlardır. Derslerini Arapça vermişlerdir. İran'da hâlâ doğru dürüst Farsça grameri yoktur"²⁶⁶ diyen Suâvî, halkımızın camide Kadı, Celâleyn Ebu Suud gibi Arapça yazılmış tefsirleri okumasının görenekten, Türkçe'de Arapça'daki kadar güzel tefsirler bulunmasından ya da Arabların dayatmasından dolayı olmadığını söyler. Ona göre: "Bu bizim

²⁶¹ Ulûm, Nr. 3 s.117

²⁶² Ulûm, Nr. 3 s.117

²⁶³ Ulûm, a.y. s.118

²⁶⁴ Ulûm, Nr. 3 s.115-116

²⁶⁵ Ulûm, Nr. 3 s.124-125

²⁶⁶ A.y.

lisândır. Arabın değil, İslâmındır."²⁶⁷ "Öyle ise şu Arabî'yi bi'l-cümle İslâm'a umûm ve ulûm lisânı yapmağa çalışan, hikmet Kur'an ve din hazinesi olmayıp elbette başka bir şeydir. Bu şey ise İslâm akvam ve ecnâsından kavmiyyet ve cinsiyyet ve ihtilaf-ı efkâr fitnelerini kaldırıp cümlesini kelime-i vahidde cem' eylemek fikridir. Başka bir şey değildir. Vakıa Merakeş'den Pekin'e kadar gitmiş olsun her yerde hutbeleri bir lisânda bulduğun gibi her cinsi dahi asıl mes'elelerde bir hayal üzere bulursun"²⁶⁸

10.8. Şinâsi'nin Sözlüğü

"İstanbul'dan mektub 13 Rebiulahir 1287" başlıklı yazı²⁶⁹ Şinasi'nin on yıldan fazla uğraşarak yazdığı ama yarım kalan sözlüğünü konu almaktadır. Mektupta, Şinasi'nin sözlüğünü oluşturabilmek için değişik dillerden istifade ettiği, Avrupa'yı karış karış gezdiği halde hal-ı hazırda köşesinde yalnızlık içinde yaşadığı yazılıdır. Mektubun devamında Şinasi'nin eserini kendi adına bastırmayıp Paris'te bir Fransıza verdiği üzüntüyle belirtilir. Eserin, devlet eliye satın alınıp iltifat niyetine basılması teşebbüsünde bulunulmasına rağmen ortada olmadığını belirten mektup sahibi, "eser-i bî-misl ve bî-nazırın kadr ve kıymetini Ulûm Gazetesi'nde ilan ve müşterilerini hususan cânib-i Bâbiâli'yi mes'elenin ehemmiyetine tenbih ve ikaz" için yazdığını söyler.²⁷⁰ "Beyân" başlığı ile mektuba eklediği açıklamada Suâvî, söz konusu eseri gördüğünü söyler. Şinasi, sözlüğünü Fransa Mektebi'nin hocası Mösyö Pav'a vermiştir. "Pav, eseri enzâr-ı âleme arz etmiştir. Fransa imparatoruna bile takdim" etmiştir. Suâvî, eserin sanıldığı gibi ahım şahım olmadığını, "bir alay galâtât ve evhâmdan ibaret" olduğunu söyleyerek şu eleştirileri yöneltir. Şinasi, herkesçe bilinen kelimeleri sözlüğüne almıştır. Herkesin bildiği kelimelere yanlış anlam vermiştir. Örnek olarak ot (od) kelimesine bir sürü yanlış

²⁶⁷ Ulûm, s.129

²⁶⁸ Ulûm, s. 129-130

²⁶⁹ Ulûm, Nr. 23 s. 1347-1350

²⁷⁰ Ulûm, Nr. 23 s.1347

anlam verilmiştir. Kitapta bir çok Arapça Farsça kelime Türkçe diye kaydedilmiş. Ayrıca bir çok tahrif ve tuhaf anlamlandırma söz konusudur. Onun için eser zaman kaybından başka bir şey değildir.²⁷¹

Suâvî'nin Mösyö Pav diye bahsettiği şahıs Pavet de Courteille'dir. Akün'e göre mektubun Suâvî 'nin kaleminden çıkması muhtemeldir.²⁷² T harfine kadar yazılan sözlüğün²⁷³ müsveddeleri bir sandık dolduracak kadar idi. Şinasi'nin ölümünden sonra varislerine intikal etmiş sonradan yok olmuştur. Akün'e göre değerli olan bu sözlük hakkında Suâvî gerçeği hayli tahrif eden bir rivayette bulunur.²⁷⁴

²⁷¹ Ulûm, Nr. 23 s.1347-1350

²⁷² Ömer Faruk Akün. "Şinasi". İA. c.XI. s.559

²⁷³ Nihat Sami Banarlı. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. c.II s.868, Akün, a.g.m., s.559

²⁷⁴ Akün. a.g.m. s.559

11. EDEBİYAT

Ulûm Gazetesi'nde halis edebiyatı konu alan yazı çok azdır. Edebiyat ile ilgisi olan birkaç yazının kaleme alınmasındaki amaç, kanaatimize göre siyâsal, sosyal ve bilimseldir. Bunda Suâvî'nin idealist yaklaşımı hesaba katılmalıdır. Dönemin aydınlarında belirgin olan eklettik yaklaşıma "kritik söylem kültürü"²⁷⁵ de hakimdir. Üstelik Suâvî, edebiyatçı olmanın ötesinde medrese kökenli bir alim-aydındır.

Ulûm'un 8. sayısında Ziya Bey'e ait biri "gördüm" diğeri "tabî'dir" redifli iki gazel²⁷⁶ gözümüze çarpmaktadır. Bunlar da Ziya Bey'le Suâvî arasındaki dostluk ilişkisinden dolayı yayınlanmıştır.

"Türk"²⁷⁷ makalesinde Türklerin değişik bilim alanlarında yetiştirdiği büyüklerden ve bunların hizmetlerinden bahsedilirken, İngilizlerin asırlardan beri bir Shakespeare yetiştirmesine karşın Türklerin bir asırda nice Shakespeare'ler yetiştirdiği iddia edilir. Ulûm'un 15. sayısında Ziya Bey'in Terkib-i Bend'inden bir kısım yayınlanır. Ulûm abonelerinin istemeleri durumunda geliri "Hürriyet Sandığı"na verilmek üzere Ziya Bey'in tayin edeceği fiyatla sözkonusu eseri alabilecekleri belirtilir.²⁷⁸ Muvakkaten'de de "gider" redifli bir gazele yer verilir.²⁷⁹

Yeni Osmanlıların macerasını konu alan "Yayalar" adlı çerçevesi çizilmiş, ama yazılmamış piyes taslağı Suâvî'nin niyet düzeyinde kalan bir eseridir. Bu eser de muhtemelen edebî değil politik bir amaçla kaleme alınacaktı. Devrin ruhuna

²⁷⁵ Bu kavramlaştırmayı Şerif Mardin, Alvin W. Gouldner'in "The Future Of The Intellectuals And The Rise Of The New Class" adlı eserinden almıştır. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.I. "Tanzimat ve Aydınlar". s.47 vd.

²⁷⁶ s.115.

²⁷⁷ Ulûm, Nr. 1. s.9.

²⁷⁸ Ulûm, s.933.

²⁷⁹ Ulûm, s.96.

uygun olarak edebiyat politikaya hizmet edecekti. Yazıya eklenen dipnotta Avrupa tiyatrolarının Şark'ın dil adet ve ahlakına uymadığı ancak Çin tiyatrolarının Şark'a uygun olduğuna dair "bir bend" yazılacağı söylenmiş, fakat yazılmamıştır (Bkz: Ek 2).

"Eş'ar-ı Türk"²⁸⁰ makalesinde bir zamanlar İran şiirinin etkisinde kalan Türk şiirinin asıl kimliğini bulduğu ve Sekkaki, Atayî Mukimî, Bedâyî, Haydar, Sultan Babür, Sultan Bahadır, Mevlana Lütî, sonraları Lütî ve Nevaî gibi şahsiyetler yetiştirdiği belirtilir. Yazının sonunda Namık Kemal'e ait ve Ali Paşa'ya çatan bir dörtlük eklenmiş olması Suâvî'nin bunu politik amaçla kaleme aldığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Yahya el-Kurtûbî'ye ait kasideye Suâvî çok önem atfeder. Kasideyi "Her müslümana virdi farz olan kaside"²⁸¹ kaydıyla yayımlar. Şiir Arapça olan orjinal şekliyle yayımlanmıştır.

Avrupa'nın koyu bir karanlık içinde yüzduğu dönemde Endülüs'ün muhteşem bir medeniyeti vardır. Binlerce cilt eserle dolu yüzlerce kütüphane astronomi, anatomi, cerrahi, kimya, hukuk gibi ilimlerle dolmuş, Endülüs'te dönemin çok ilerisinde seyretmiş; kuyumculuk, haffacılık, kağıt, baskı, pusula, barut gibi değişik sahaları alakadar eden ilerlemeler kaydedilmişken, Avrupa'yı çok gerilerde bırakmıştır. Fakat başa "esir-i şehvet şehzâdegan ve vüzerâ-yı sitemkârane gelince Endülüs yıkılır, o medeniyet tarihe gömülür. Kurtûbî'nin kasidesi bunu anlatmak için yazılmış ve "Endülüs'te esiran, bî-çâregan arasında" hayli râğbet görmüştür.

Kaside, Endülüs'ün müslümanların elinden çıkışını anlatmaktadır. Şehirlerin güzellikleri, bunların tümünde mevcut Endülüs ihtişamını dile getiren şair dünyanın da geçiciliğinin altını çizer. Yıkımdan sonra müslümanların içine düştüğü durumu

²⁸⁰ Ulûm. Nr. 20. s.1243-1245.

²⁸¹ Ulûm. Nr. 12. s.681-692.

sitemkâr bir tarzda dile getiren şair, onları gayrete davetle ve dua bölümüyle kasidesini bitirir. "Ta'likat" başlığı ile kasidede geçen şahıs şehir yer isimlerini açıklayan Suâvî, vaizlik döneminden kalma alışkanlıkla "Ey millet! Hâlâ sakınameleri mi okuyalım? Daha nice bir şehrengiz ile tarab edelim? Geliniz kaside-i Yahya'yı vird edelim!" der.

"Salâmân ve Absâl" hikâyesi,²⁸² Ulûm'un edebiyatla ilgili son yazısıdır. Bir zamanlar müslüman bilgiler arasında revaç gören ama uzun süre unutulmuş Salâmân ve Absâl hikâyesi üzerine Suâvî, özetle şu açıklamaları yapar:

Salâmân ve Absâl hikâyesinden, İslâm dünyasında ilk bahseden İbn-i Sina'dır. İbn-i Sina bundan "İşârât" adlı eserinden bahseder. İmam Razi İşârât Üzerine Şerh'inde bu hikâyenin bilmece ya da meşhur kıssa olmayıp, Salâmân ve Absâl'in müstakil akıl ile bilinemeyeceğini, ancak İbn-i Sina'nın meseleyi hallinin adeta "marifet-i gayb teklifi" kabilinden olduğunu söyler.

Salâmân ve Absâl hikâyesi hakkında çok şey söylenmiştir. Mesela; Salâmân'ın Hz. Adem'i, Absâl'in cenneti temsil ettiği düşünülmüştür. İbn-i Sina demek ister ki Adem ile kastedilen "nefs-i nâtika", cennetten kastedilen ise mutluluğun dereceleridir.

Nasır-ı Tûsî'ye göre bu hikâye Arap kültüründe geniş bir arkaplana sahiptir. Tûsî, Cürçânî tarafından biri Molla Câmî'ye diğeri İbn-i Sina'ya isnad edilen iki Salâmân ve Absâl hikâyesinden bahseder. Molla Cami, sözkonusu hikâyeyi mevzu olarak işlemiştir.

Ebu Abid Cürçani'nin Tesânif-i Şeyh Fihrisi'ne göre, İbn-i Sina'nın (Şeyh'in) Salâmân ve Absâl'ına konu olan, iki kardeşin serencâmıdır. Absâl'a aşık olan Salâmân'ın karısının, ona ulaşmak için yaptıkları tahkiye edilir. Hikâyede Salâmân padişahdır. Karısı Absâl'a ulaşmak için her yolu dener. Fakat başarısız olur. Bunun üzerine onu öldürtür. Salâmân da kadını ve buna alet olan hizmetçileri idam ettirir. Bu olay örgüsü ile Salâmân'a yüklenen anlam "nefs-i nâtika"dır. Absâl,

²⁸² Ulûm, Nr. 24, s.1369-1379.

"akl-ı nazarı"yı, Salâmân'ın karısı da "şehvet ve gazab ile kuvve-i bedeniye"yi ve onun Absâl'a aşkı "teshir-ı akla meyl"i temsil eder. Gerisi te'vildir.

Ebu Cafer Tufeyl'in Salâmân ve Absâl'ı, ruhtan bahseder ve yüz sayfa civarındadır. İnsanın ebeveysiz olarak topraktan oluşmasını konu alan bir kurgudur.²⁸³ Kahramana Hay bin Yakzan adını veren yazar, hikâye kurgusunu şu temele oturtur: Bir sal ile denize terkedilen ve bir geyik tarafından beslenip büyütülen Hayy, tabiatı araştırarak Allah fikrine varır. Yazarın amacı, mahlukun, vahiy olmazsa da Halik'i idrak edebileceğini ispatlamaktır. Ada'ya Absâl adında bir bilgenin gelmesiyle Salâmân'ın (Hayy Bin Yakzan) daha önce nüve halinde mevcut düşünceleri neşvünnema bulur. Absâl, Salâmân'a dil öğretir. Salâmân, ondan uluhiyyet, haşr, mizan, sırat, cehennem, hesap gibi konuları dinler. Zaten Salâmân (Hayy) bunu önceden "kendi aleminde ve diyânet-i tabiiyesinde zevk ve idrâk" eylemiştir.

İbn-i Sina'nın Salâmân ve Absâl'ı İbni Tufeyl'in kaydettiği gibi bir kıssadır. Cami ve Cürcani'nin anlattığı gibi adi ve kaba bir hikâye değildir.

Suâvî, yazının sonunda Salâmân ve Absâl isimlerinin İbranice olan Salamon ve Absâlon kelimelerine dayandığını ve Salâmân'ın Davut (a.s.) olduğunu belirtir (Bkz: Ek 7).

²⁸³ Suâvî'nin İbni Tufeyl için verdiği künyede geçen "Ebu Cafer" ismi. N. Ahmet Özalp'ın Hay b. Yakzan çevirisinde: onun hayatını anlatan girişte mevcut değildir. Özalp, İbn-i Tufeyl'in künyesini "Ebu Bekir Muhammed bin Abdülmelik bin Muhammed bin Muhammed bin Tufeyl el-Kaysi" şeklinde verir. İbn Tufeyl. Ruhun Uyanışı (Çev: N. Ahmet Özalp, İst. 1985, s.7). Ayrıca İbn Tufeyl'in romanındaki baş kahraman Hayy, ebeveysiz değildir. Bu roman aynı zamanda dünya edebiyatında yazılmış ilk ada romanı olması cihetiyle önemli bir yere sahiptir.

12. FELSEFE

Suâvî'nin "Tarih-i Efkâr" başlığı ile Ulûm'da tefrika ettiği felsefe tarihi, Ülken'e göre Münif Paşa'nın Hikemiyât'ından çok daha sağlam ve zengin bilgi içerir.²⁸⁴ Antik Yunan felsefesini Sokrat'a kadar etraflı bir şekilde anlattığı yazıları yazmakla iki amaç gütmüştür:

1- Hürriyet'in 70. sayısı içindeki el ilanında, çıkacak olan Ulûm Gazetesi'nin hedeflerinden biri olarak "redd-i felsefiyât-ı bâtila"dan bahsedilmektedir.²⁸⁵

2- "Makâsıd-ı hikmeti dahi fehm ve iz'ana mün'atıf olmaktadır." "Makâsıd-ı Hikmet" ifadesinin içeriğini de şu sorularla doldurur: 1. Ruh nedir? 2. İnsanda hüsn ve hakikat nedir? 3. Allah nedir? 4. Ahiret nedir?²⁸⁶

Felsefe ve hikmetin, kimin, nerenin olursa olsun tek amaç peşinde olduğunu belirten Suâvî, bunları "mevaki" ve "tarik-ı tahârri itibariyle" Şark ve Garb diye bölmeyi uygun bulur.²⁸⁷ Sadece Batı felsefesini a) Hicretten önce 1269-90 b) Hicretten önce 90 hicretten sonra 1036 c) 1036'dan günümüze (1869) diye üç kısma ayıran Suâvî'nin, "Garb" bölümünde Sokrat'dan sonrasını yayınlamadığına bakılırsa,²⁸⁸ bu eserin tamamlanmadığı ortaya çıkar.

Tarih-i Efkâr'ın kayda değer önemli bir özelliği de Batı felsefesine ait kavramların Osmanlı Türkçesi'nden karşılıkları bulunmasıdır.²⁸⁹

²⁸⁴ Ülken, H. Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.89

²⁸⁵ Çelik, s.661.

²⁸⁶ Ulûm, Nr. 3. Tarih-i Efkâr, s.106.

²⁸⁷ Ulûm, a.y.

²⁸⁸ Sokrates, M.Ö. (469-399) yılları arasında yaşadığı gözönüne alınırsa Suâvî'nin Felsefe Tarihi'nin en çok dörtte birinin Ulûm'da yayınlandığı tahmin edilebilir.

²⁸⁹ Çelik, s.661.

"Bu kitab efkâr-ı felsefiyenin tarihince ma'lum olan bidâyet-ı intişârından başlayıp bu güne dek havâtır-ı ukâlâdan neler geçmiş yani içinde yaşadıkları alemin aslına ve hakikâtına dair neler düşünmüşler. Hep sırayla ve kısaca yazar, efkâr-ı terâkkisini derecât-ı sahihâsıyla gösterir"²⁹⁰ diyerek yazı dizisine başlar.

12.1. Yunan Felsefesi

Yunan Felsefesi Anadolu sahillerinde Midilli'de ve diğer adalar üzerinde var olmuştur.

"Mahsusât-ı mevcûde kâdim ve vacib değildir. Lakin madde ve anasır vahdetin feyzi midir? Yoksa anâsır-ı muteaddide ictima'ının hülasası mıdır? İşte bu iki türlü fark ve tahmin, Yunan'ı iki mekteb ve mezhebe taksim eyledi ki bir mezheb anasır-ı vahide itikad eylediler. Diğerî ânâsır-ı muctemi'aya inandılar (Dinamik-mekanik). Anasır-ı vahid felsefesi Thales'le başlar."²⁹¹

Thales varlıkların özünün bir olduğu, bunun da her şeyle giren su olduğu kanısındaydı. M.Ö. 600'lü yıllarda yaşayan Fherocydis bu önermeyi tasdik etti ve "Ab-ı gayr-ı müdrîkin derûnunda bir kuvve-i amire-i ruhâniye vücudunu iddia etti."²⁹²

Anaksimenes anasır-ı vahide inanmış, havanın hayata, mürekkebâta ve muharrekâta te'sirini görmesiyle bunların havadan ibaret olduğunu düşünmüştür.

Apollonia'lı Diogenes bu meseleye "akl" problemini ekler fakat akli tarif edemez. Onu "hüsn"den ibaret sayar.

Herakleitos, asl-ı vahidi ateşten ibaret sayar. *Olma ve bozulma, hayat ve ölüm* birbirini devamlı takib etmektedir. Daimi bir med-cezir vardır. Olma ve

²⁹⁰ Ulûm. Nr. 3. s.105.

²⁹¹ Ulûm. s.107-108.

²⁹² Ulûm, s.109.

bozulma (kevn u fesâd) bundan ibarettir. Tabiatta cebr vardır. Herakleitos dağlarda münzevi bir ömür geçirip açlıktan ölmüştür.²⁹³

Anaksimandros'a göre heyula olayı muteheyyic meyanında erkân-ı eşya hareket etmekte iken birbirine iltiyam (birbirini gerektirme) ve iltiham (birbirine yapışarak bütününü oluşturma) mütetabu'u (birbiri ardına gelen) ile alem teşekkül etmiştir.

Anaksagoras "bir akl-ı lâ yetecezzi ve kaim bi'n-nefs vücudunu ilan etti ki bu akıl bilcümle ezmineyi muhit olup bütün alemi bi'n-nüfûz devrân ile bir hayat bahş ediyor ki bu hayat tekevvünün intizâm-ı tesâdüfyesinden hasıl olabilecek nev'den çok akla ve tesâdüfen çat pat yapacağı nevâdardan olmayub pek mebzuldur" demiştir.²⁹⁴

Bazılarına göre Anaksagoras'ın tanımladığı akıl Allah'dır. Ama onun beyanında böyle bir şey yoktur.

Suâvî'nin yorumuna göre karanlık ve cehalet çağında Anaksagoras fikren büyük bir ilerleme kaydetmiştir.

Empedokles, Anaksagoras ve Anaksamandros felsefelerini birleştirmiş gibidir. Aslî fezâyı sınırsız bir mülayemet (uygunluk-inclusion) ve munafat (zıtlık-exclusion) üzere hareketli tasvir eder ve bu parçalanmış hallerden fişkırmış zanneder. Bu aslî parçaların fişkırması ile düzene girmesini bir "Yüce Akıl"ın varlığına delâlet sayar. Anaksagoras felsefesine benzeyen yönü, bu "süflî ve maddî" dünyanın üstünde, manevî ve yüce bir alemin varlığına inanmasıdır.

Empedokles, insanın ulvi alemde ilham ve vahiye mazhar olacağına inanır.

²⁹³ Ulûm, s.110-111.

²⁹⁴ Ulûm, s.111-112.

Empedokles ile Yunan Felsefesi ulûhiyyet, ruhun ölmezliği ruhun devretmesi (reenkarnasyon) ve ahiret gibi meseleler ile tanışır.²⁹⁵

Suâvî, Yunan Felsefesi'nin özünü, biri Sicilyalı diğeri Şireli iki bilgenin tabiat derslerinden ibaret diye özetler. Bu ders varlıklar (mahsusât) dairesinde sınırlıdır. Ki varlıkların birbirine olan ilişkilerini ve bağlantılarını Yunan filozofları düşünmemiştir.²⁹⁶

12.2. İtalya Felsefesi

İtalya Felsefesi'nin öğreticisi, kurucusu Pythagoras'tır.²⁹⁷ Suâvî Pythagoras'ın işrakî felsefesinin, bizdeki benzerinin tasavvuf olduğunu belirterek İslâm felsefesinin işrak felsefesine nisbetinin, kelâmın fiziğe ve ilâhiyata nisbeti gibi olduğunu söyler.

Keşfü'z-Zünûn'dan yola çıkarak "savf" kelimesinin Yunanca'dan gelme, muarreb olduğunu söyler ve tasavvuf felsefesiyle işrakî felsefenin kavram olarak, - özellikle son dönemlerde- aynı olduğunu söyler. İşrakîyyunun ehl-i İslâm mezhebine muhalif ahkâmı kabul etmediğini aynı esere dayanarak kayd eder.²⁹⁸

Pythagoras tenâsüh meselesini ortaya atmış, hayvan yemeyi men etmiştir. Suâvî, Yunan ve Latin hurâfeleri arasında Pythagoras'ın gerçek söz ve hallerini ayıklamanın "Bektaşiler tefevvuhâtından Hacı Bektaş'ın tasvif-i sahihini seçmek gibi" olduğunu belirterek "demek ki mümkün mertebe temyiz edenlerin birincisi olacağım" der.²⁹⁹

Pythagoras vücudu *monad*larla açıklamaya çalışır. Bunu *diyad*, *triyad*, *tetrayad* diye bir halka şeklinde devam ettirir. Varlıkları bu biçimde açıklama fikri

²⁹⁵ Ulûm, s.113-114.

²⁹⁶ Ulûm, s.114.

²⁹⁷ Ulûm, s.114.

²⁹⁸ Ulûm, Nr. Tarih-i Efkâr, s.169.

²⁹⁹ Ulûm, s.161.

Leibniz felsefesinin temelini teşkil etmektedir. Leibniz bunu Pythagorasçılardan alarak sistematize etmiştir.

Pythagoras'ta şu üç problem esastır: 1. Eşyanın aslı, 2. Ulûhiyyet, 3. Nefis ve akıl. Tüm varlıklar sayılı olduğuna göre bunların zamana ve mekana göre birbiriyle ilişkisi *sayı*lardır. Öyleyse eşyanın aslı sayıdır, yani *monad*. Bu da bizi vahdete götürür. Noktalardan oluşan monadlar çizgi teşkil eder. Üçüncü monadın eklenmesiyle yüzey, nihayet dördüncüsüyle beraber *ehram* oluşur ki bu ateştir.³⁰⁰ "Yüce Bir Allah'dır" diyen Pythagoras öğretisinde Hind, Mısır ve Eflatun'dan gelme bir tür teslis vardır. Suâvî, bunun Hristiyanlıktaki teslisin kaynağı olabileceğini söyler.

Pythagoras der ki:

"Muhabbet-ı beyne'n-nas alaka ve irtibat peyda etmeğe borçludur. Her şey beyne'l-ehibba müşterekdir, 'vücûd-ı birlik'dir. Bir nefsimiz de dostumuzdur. (.....) Kadınlara hürmet ve adem-ı tahkir, müsavat-ı muhabbet farızasının muktezasıdır. (.....) İnsan emanet hamalıdır. Hep bir kabirde gibi ecsâd içre medfunuz, hep bir zahmet çekeriz. Burada imtihanda şu ibtila ve te'dibi tahammül yine bizim için lazımdır. Öyle ise nefsin katl, cinayetdir. *Saadet*, hakikata bahş olunmak üzere mevkufa bir mukâfatdır. *Hüsn* vahdetde *kubh* kesrettedir. Hayat-ı insanîden gayet merâm vuslât-ı ilallahdır. *Vacibü'l Vücûd* bir daire-i gayr-ı mütenâhiye benzer ki merkezinin her cihetine nisbetine nisbeti müsavîdir."³⁰¹

Suâvî, ana hatlarıyla özetlediğimiz Pythagoras felsefesinin asıl hatasının delilinde olduğunu söyler.

"Aded ve şekli, asl ittihaz edib cevâhir-i mevcudâtı bunlardan ihdas eder. Halbuki ârâzdan cevher ve vücûdun harici nasıl peyda olur? Böyle ârâzdan südüru zu'm olunan hakikat ve madde ve'l-hasil her mevcûd hayalden ibaret kalmaz mı?

³⁰⁰ Ulûm, s.174-175.

³⁰¹ Ulûm, s.176-178.

Ruh ve Allah şerhinde efkârı ise hep hayalden hissedârdır. Bizzat vahdet içinde tek ve çift ve mütenahi ezdâdı cem' ediyor. Bununla şu hikmet-i işrak vahdet-i vücûddan ibaret olmaz mı? Pythagoras cemiyetine bir politika cemiyeti gibi nazar edenler tez muzhil olub ta'accübde kalmaz.

Pythagoras hikmeti kulûb-ı nassda mevcûd ba's-ı hakikat için dürttü. İtalyan mektebidir ki kanun ve kaide fikrini uyandırdı. Riyaziye ve ma-ba'de'l-tabiiyye ulûmun temellerini reh-nûmâ hususân ahlak bâbında tahliye ehliye tarikine mürşid oldu.

Tenasüh bahsine gelince: Yunanilerin Orpheus³⁰² namına düzdükleri hurafatdan Pythagoras'ın tenâsuha kail olduğu anlaşılıyor. Fakat bu kitab hurâfât-ı sahte değil mi? Bir de zahir ma'nasınca nesh-i bâtıldan asl-ı hikmet-ı işrâkî kurtarmak mümkün değil mi? Hususan şarkda İslâm tasavvufuna bakarak tenâsuh var.

Pythagoras ve teb'ası hayvan zebh ve eklinden men' etdiler. Sakın şu tenâsüh iftirasını insan ile sair hayvan beyrinde bir alaka mütâla'ası kabara kabara mesh fikrini ilâd edebiliyor ya! Yahut ba'zılar men'-ı ekl-ı hayvan hükmünü te'yid için insan ile sâir hayvan beyrinde tenâsüh-ı ruh alakası var diyerek nâsı eklden tahvif edebiliyor ya!"³⁰³

Suâvî, Yunan felsefesinin tabiat üzere tezinin İtalyan işrakîlerinin etkisiyle perişan olduğunu söyler.

12.3. Atomistler (Ehl-i Halâ' -Abdera Felsefesi)

Antikçağ Yunan düşünürlerinden Leukippos ve Demokritos'un kurduğu felsefedir.

³⁰² Meşhur Yunan şarkıcı. Sarhoşluk ve sermestlik dini olan Orfizm bu isimden gelir. Dinin tanrısı Dionysus'dur. (Bolay, S. Hayri, Felsefî Doktrinler Sözlüğü, s.196).

³⁰³ Ulûm, s.179-182.

Leukippos M.Ö. 500'de Abdera'da doğmuş *halânın* (boşluk) varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Şöyle söyler:

"*Halâ* mevcuttur. *Halâsız* hareket tefsir olunamaz. Bir kab içine kül doldurduktan sonra yine o kab derününde olan remad (kül) miktarı va'z olunan suyu istiab eder. *Halâ* yok ise bu nasıl olur?"³⁰⁴

Leukippos *hareketin* varlığına inanır. Fakat *atomu* tarif edemeyerek açıklama, benzetmelerle geçiştirir ve "pencerelerden ve bacalardan direk gibi görünen zıya' içre zerrat gibidir" diyerek işin içinden çıkar.

Demokritos, Leukippos'un ektiği tohumu yeşertmeye çalışmıştır. M.Ö. 460'da Abdera'da doğmuş, İranlı mecûsî bilgelere ders almıştır. Demokritos ile Heraklitos "*cünûn ve meskenet-i nâsa muttefik*" olup fakat hüzün eseri birinin gözünde diğerinin dudağında görünmüştür. Demokritos *halâyâ* inanmış, fakat *boşlukun* olabileceği zehabına kapılmıştır. Demokritos bilim teorisi ve tabiat konusunda orijinal fikirler geliştirememiş, *soyut öz* konusunda sathi kalmıştır. Evlilik ve nikah kavramları Demokritos için anlamsız şeylerdir.³⁰⁵

12.4. Elea Okulu

Felsefe tarihinde metafizik düşüncüyü ilkin başlatan Elea Okulunun temeli üç esasa dayanır:

1. *Melâ* yani *ehlâ* (*dohuluk* = maddeyle kaplı uzay)
2. *Lâ-yetezeza'* (Parçalanmazlık)
3. *Lâ-yeteharrik* (Hareketsizlik)³⁰⁶

³⁰⁴ Ulûm. Nr. 6, Tarih-i Efkâr. "Atomistler", s.306 vd.

³⁰⁵ Ulûm. Nr. 6, s.306-308.

³⁰⁶ Ulûm. Nr. 6, s.297-304.

Elea filozoflarına göre *Mutlak Birlik*'in varlığı *parçalanmazlık ve hareket etmemezlik* vasıflarına sahiptir. Bu felsefe Avrupa dillerindeki *Eléatisme*dir.

Abdera ve Elea Okulları birbirinin karşıtıdır. Bu iki okul bizde *halâ'* ve *melâ'* diye bilinirler.

Elea Okulu'nun ilk filozofu Zenofan'dır.³⁰⁷ Zenofan Aydın'da Ayazlık güneyinde ve Küçük Menderes Nehri kenarında Gediz Köyü diye bilinen kadim Colophan şehrinde M.Ö. 617'de doğmuş, sonradan Napoli'nin güneyindeki Velia (Elea) şehrine göç etmiştir.

Zenofan, Hezyad (Hesiodos) ve Homeros'un benzetmelerini reddeder. Onların insan şeklinde tasvir ettiği tanrıçayı, tiksinierek tahkîr ederek felsefe tarihinde meşhur olmuş şu sözü ile reddedecektir.

"Eğer öküzler kendilerine ma'bud tasavvur edebildiler, elbette öküz sûretinde; ve arslanlar arslan sûretinde teşhis ederlerdi."³⁰⁸

"(Aristothales'in ifâdesine göre) Zenofan "mecmuâ-ı alemi muttasıl kabul ederek" dedi ki: *Bir* vücuddur; tevellüdden zevâlden, amelden hareketten rahatdan nihâyet ve lâ-nihâyetden münezzehtir. Felek işte anın sûret ve ayetidir. Bu vücûdu tebdil ve takdis insanların üzerine farzdır" (.....).

Zenofan levâyih-i hissîyeyi sevânih-i akliyeden tefrik iddiasında idi. Halbuki zevâhir-i hissiyeden başka birşey söylemedi. "Bu alem ihtimal ki sudan başka birşey değildir. Öyle su ki narın ve havanın te'siriyle tasallub etmiştir. İnsaniyet fâni, ruh bir soluk" der idi."³⁰⁹

³⁰⁷ Xénophone. Suâvi birçok ismi Osmanlı Türkçesi telaffuzu ile vermektedir.

³⁰⁸ Ulûm, Nr. 6, s.299.

³⁰⁹ Ulûm, Nr. 6, s.300-310.

Elea Okulu'nun temelini, Parmenid (Parmenides) yerli yerine oturtmuştur. Giyotiyos, onun ahlak ve fazilet üzerine görüşlerini yüce olarak görmüştür. M.Ö. 519'da Elea'da doğan Parmenid, felsefesini şiirleriyle ortaya koymuştur. O:

"Ruhu koşu arabasına süvar idüb bu arabayı ismet ve iffet bevâgir-i pak havâtırına çekdirerek ve avâm-ı nâsın mevâkîfi olan heves ve şehvet ve gaflet mehâricinden atlatarak ve pek sarp ve çetin mücâhede yollarından geçirerek akibet *hakikat* ve *yakim*in ona tehyie etmiş oldukları *hakaniyet* (Giyotiyos ta'birine göre *saadet*) cennetine götürür.

Der ki: "*Halâ'* yok *melâ* (var)dır. *Vücûd-ı vahid lâ-yeteharrik, lâ-yetecezzi, kâmil ulvîdir*" merkuma göre dünya nar ve türâbdan mahlut olduğuyçün *hubb* ve *buğz* dahi *germ* ve *serd* gibi *mümteni'ül-mukavemet* (olmazlık) mecburiyetledir."³¹⁰

Onun şu sözüne binlerce kişi alkış tutmuştur: "İnsan için birinci hayr hiç doğmamaktır. İkinci hayr ölmektir. Madem ki doğmuş bulunmuş."³¹¹

O, insanı, güneş ısıısıyla ısınmış bir avuç toprak olarak görmüş, aklın varlığı için, cismin düzenli olması şartını öne sürmüştür. Ruhun, dönmek üzere bir sessizlik ile vahdetten ayrılıp kesrete düşmüş olduğunu belirtmiştir.

Melios (Melissos) M.Ö. 424'te doğduğu Sisam Adası'nda bir süre milletvekilliği yapmış, Farakley'le yaptığı deniz savaşını kaybetmiştir. Şöyle der:

"*Halâ'* yoktur. Zamanda ve mekanda *vücûd-ı vahid* ve *gayr-ı mütenahî* ve *lâ-yeteharrik* ve *lâ-yetecezzid*dir. Aliheden dem urmağa lüzûm yokdur. Zira vücûd birdir. Başka başka mevcûd tasavvur etmemeli."³¹²

Özetle; Eleacıların görüşü vahdet-i vücûddan ibarettir. Onlar *boşlukun* imkansızlığına hükmederek tüm evreni tek vücût olarak tanımışlardır ve bu varlığı

³¹⁰ Ulûm. Nr. 6, s.310-302.

³¹¹ Ulûm, s.303.

³¹² Ulûm, s.302-303.

tanımlamada *hudûsu* (yaratılışı), *hareketi*, *tagayyürü* (değişmeyi) ve *zuhûru* (meydana çıkmayı) *evvel* ve *ahiri* (başı ve sonu) tasavvur etmemişlerdir. Aristoteles'in nakline göre Melissos maddî vahdet-i vücûdu kabul etmişti. Bu da onların kanatı olan vahdet-i vücûdu zayıflatıcı bir durumdur.³¹³

Suâvî tefrikanın bu bölümünü Abdera ve Velia okullarını kıyaslayarak sonuçlandırır.

1. Velia felsefesi *zuhurât* ve *hadisâtsiz* (beklenmedik ve beklenen olaylar) ilimsiz ve emelsiz vahdet-i vücûda inandığına göre başlangıcı hayatsız kabul etmiştir. Abdera Okulu ise bağlantısız çokluğu ön plana çıkardığına göre başlangıcı bağlantısız varsaymıştır. "Tuhaf ki onlar (Velia) meytiden, ama hayy imişler. Bunlar (Abdera) rabitasızdan, ama rabitali imişler."³¹⁴

2. Bu iki felsefe mensupları şair ve müzisyenlerden ibaret olduğu için fikirleri, araştırmaya dayanmayan hayallerden ibaret olup harmoniye yöneliktir.

3. İkisinin çıktığı kapı cebirdir. Velia felsefesi vahdet-i vücûdu kabul edip *hads* ve *mahdesi* ayırmaz. Abdera şartları nedenler gibi kabul eder.³¹⁵

12.5. Sofistâiyye

Antikçağ Yunan Felsefesi'nde Parmenides ve Demokritos'dan itibaren bir uyumsuzluk vardır. Doluluk-boşluk, birlik-çokluk, durgunluk-hareketlilik, gibi zıtlıklar bu uyumsuzluğun halkalarıdır. Bunlara bakanlar ya şüpheyi düşünmüşler ya da inkarcı olmuşlardır. Pratik şüpheciliği doğuran da Elea ve Abdera ve bunlardan önceki Yunan ve İtalya felsefeleridir.³¹⁶

³¹³ Ulûm, s.304.

³¹⁴ Ulûm, s.309.

³¹⁵ Ulûm, s.309-310.

³¹⁶ Ulûm, Nr. 16, s.937-950.

Sofistâiyye aldatıcı oldukları için hislere güvenilmeyeceğini söylerler. Kimisi varlığı inkâr eder, eşyayı vehimlerden sayar. Bazısı itikada tabidir. "Menkûkât", "lâedrî" diyenler de vardır. Sofist, Yunanca'da hikmet sahibi fesâhat sahibi anlamındadır.³¹⁷

Sofistâiyye vehimler üzerine kuruludur. Sofist art niyetlidir. Yanlış kıyaslara sahiptir. Sofistin girdiği bir memlekette ahlak bozulur. Bunu mantıkla düzeltmek, bir sisteme oturtmak oldukça zordur.³¹⁸

Yunanistan'da bu akımı kuran Protagoras ve Gorgias'dır. Protagoras evrende topyekün bir ihtilafın var olduğunu söyler. Ona göre *hakikat*, ruhun hissettiği maddenin münasebetinden başka birşey değildir. *Ruh*, fikirlerin doğruluğunu değil faydalılığını arar. İlk agnostiklerden olan Protagoras'ın şu sözü meşhurdur: "*İnsan hep eşyanın mukayesesidir.*"³¹⁹

Atinalıları fesahat ve belağatıyla büyüleyen Gorgias, "varlık yoktur, yokluk vardır" der. O, "vücut kendi nefsinde yoktur. Ekvân hep görünüşten ibaretdir ve itikadata tabi' olup, nefsü'l-emr de ma'dâddur"³²⁰ şeklinde düşünür.

İnadiye (Pyrrhonism) ve indiyeye (kencilik) yolları hep Gorgias felsefesinden kaynaklanır.

Protagoras ve Gorgias'ın yolunda giden Kallikles, Prodikos, Kritias, Diagoras, Simonides gibi Yunan filozoflarına "mecânîn ve budala" diyen Suâvî, onları kaypak, çapulcu olarak görür.³²¹ Atina'nın dışında hiç bir yerde ilgi görmeyen Sofistâiyye bir yol tutturamamıştır. Bu, onların kural tanımazlığından kaynaklanır.

³¹⁷ A.g.e. s.937-939.

³¹⁸ A.g.e. s.940-941.

³¹⁹ A.g.e. s.941-945.

³²⁰ A.g.e. s.945-946.

³²¹ A.g.e. s.946 vd.

"Kim ki s u-i niyetle hikmet aleyhine muğalata ederse sofist a'dır" diyen Su v  onlarla mücadele için Şerh-i Akaid'den ilginç bir  oz m bulur. Bu  oz m:

"Şerh-i Akaid'de dediği gibi ancak mevc d tın kuvvet ve kahrını kendileri üzerinde icra ile olur. Mesela Sofist i "ateş yoktur" "yanmak yokdur" dedikde herifi ateşe sokup ve yakıp da tasdik ettirmekten başka ne çare vardır?"³²² Őeklinindedir.

Bunlarla beraber bilginlerin bazı faydaları olduğunu belirten Su v , onları:

- İnceleme ve araştırmaya sevk etmeleri,
- Mücadele ve tartiŐma zevkini arttırmaları,
- Filozofları deneye sürüklemeleri,
- Akılları tabiatla uđraŐmaktan vazgeçirip, bilim yoluna düŐürmeleri,
-  nceki felsefelerde gizli hataları ortaya koyup, Őirk ve putperestliğin hayal ve delilikten ibaret olduğunun bilinmesine sebep olmaları ile faydalı bulur.³²³

12.6. Materyalizm

"Der-Tarih-i Mevalid"³²⁴ başlıklı yazıda bilimin arkasına saklanarak dinsizliği meslek edinenlerin "cehl ve küfr"lerinin "medeniyeti hadm edecek birinci düşman" olduğunu söyler. Almanya'da yeniden tarih sahnesine çıkan dehrilik (ateizm), Avrupa'nın diğer ülkelerine de bulaŐmıŐtır. Su v , materyalizmi, ateizmin en tehlikeli aŐaması olarak görür.³²⁵

Tûsî, Őifa'da, materyalistlere "müŐebbehe" der. Onların Allah'ı, ruhu inkâr ettiklerini, evrenin yaratılıŐını tes d fe bağladıklarını söyler. "Materyalistler iki bin yıllık insanlık birikimini yeni fikir diye insanlara sunuyorlar. Keyfiyetini

³²² A.g.e., s.948.

³²³ A.g.e., s.949 vd.

³²⁴ Ulûm. Nr. 18, s.1169.

³²⁵ Ulûm. Nr. 17. Materyalist. s.1008-1021.

yorumlamadığımız her şeyi inkâr edemeyeceğimizi materyalistler de kabul ederler” diyen Suâvî materyalist tezlerin tutarsızlığını şöyle dile getirir:

"Garâbet şundadır ki Avrupa'da hakâik-i eşyaya itla' davasında olanlar ve bunlardan telâkki-i efkâr edenler, demek isterim ki, ehl-i hiss materyalistler kavl ve iddialarını ilm namına isnâd ederler: İlm vâcibu'l-vücûdu inkâr ediyor derler. İlm ruhu inkâr etti derler. İlm ahireti tezyif etti derler. Bunların itikadınca mevâddan bahs eyleyen ulûm-ı müdevvenenin ruhaniyete ne ta'alluku olabilir ki inkâr eylesin?³²⁶

Pozitif bilimlerin Allah'ı ruhu inkâr ettiğini söyleyerek ortaya çıkan materyalistlere Suâvî, matematik, fizik, kimya gibi bilimlerin Allah, ruh ile hiçbir şekilde ilgili olmadığını söyler. Eşyanın hakikatını hiçbir filozofun bilemeyeceğini, bunun bilim tarafından daima meçhul kalacağını Claude Bernard'a isnâden söyler. Suâvî materyalistlere karşılık vermede Bernard'ın "Introduction a la Medicine Experimentale" isimli eserinden önemli ölçüde faydalanmıştır.³²⁷

"Şunu iyi bilmeli ki "sciencé positive" ve "sciencé experimentale" ilimlerinin mevzuâtı ve gâyatı kat'a ilâhiyât ve ruhâniyât ve ahlaka ta'alluk etmez. Onlar başkaca ulûmdur. Her kim ki Avrupa ulûmu ruhâniyeti inkâr ediyor derse mutlaka yalancı ve cahildir. Hele Allah bahsine karışmaz ki onda inkâr ya da isbat çıksın."³²⁸

Değişik kavim ve dinlere mensup insanların Avrupa'da okuyup bilgilenmelerinin güzel bir şey olduğunu belirten Suâvî, ancak ilgisi yok iken materyalizm gibi bir safsataya saplanıp memleketin ruhâniyetine karşı birtakım "hayalât ve hezeyânât" ile geri dönülmesini çok abes bulur.

Din ve pozitif ilimlerin ilişkisinde materyalistlerin aleyhinde görüş serd ederken Fransız astronom Mösyö Camble'ın Dieu Dans la Nature isimli kitabından

³²⁶ Ulûm, s.1012.

³²⁷ Çelik, a.g.e., s.663.

³²⁸ Ulûm, s.1020.

da yararlanır. Bunu Allah'ın sanatındaki güzelliğin tabiatta her yerde ve her eserde kendini gösterdiğine delil olarak gösterir.³²⁹

Suâvî, materyalistler söz konusu olunca en çok Büchner ve onun meşhur eseri *Natur und Geist*'i zikreder. "Materyalist" yazısında onu "Fransa'daki ehl-i hissin peygamberi" diye anar. Kitabını hicvederek: "Ukûl-ı sefihe erbâbı biçâreler, bürhandan mürhandan haberdar olmayıp doktor bunu ispat etti vehmederek takliden gâvur olur gider"³³⁰ der.

Biyolojik materyalizmin Batıda çok yaygınlaştığı dönemde, Suâvî, gençleri Avrupa fenlerini öğrenmeye teşvik eder, bir yandan da onları materyalizme karşı uyarır: "Fransızların büyük şehirlerinde ilâhiyat hemen hemen kalmamış, münkirullah dehrilerle dolmuş. Bu dehriler eşyayı tesâdüfe ve tabiata isnâd eder oldukları halde gazete yazıp "liberte"den bahsederler."³³¹

Suâvî, yazısını İbn-i Sina'nın *İşârat*'ından konu ile ilgili bir alıntı ile bitirir. Özellikle "Materyalist" yazısında Suâvî'nin geliştirdiği argümanlar daha çok savunmacı ve güçsüzdür.

12.7. Avrupa'da Mevcut Felsefe

Mezâhib-i Felsefiyye Der-Avrupa³³² başlıklı makalede Avrupa'da mevcut felsefe beş kısma ayrılır: Sırasıyla; İdealizm, Amprizm, Agnostisizm, Skeptisizm ve Eklektizm. Bu akımlar kısaca tanıtılır, bunların temsilcilerinin adları yazılır.

³²⁹ Çelik, a.g.e., s.662-663.

³³⁰ Ulûm, s.1009. Çelik, a.g.e., s.353.

³³¹ Çelik, a.g.e., s.665-667.

³³² Ulûm, Nr. 17, s.1006-1008.

12.8. İslâm Bilim ve Felsefesi: Gazali Örneği

İmam Gazali aleyhine yazılan reddiyelere cevap mahiyetinde yazdığı "Er-Red Ala Min Redd-i Ale'l-Gazali" başlıklı yazı, İslâm Felsefesi'nin, Batılı bâtlî felsefeye verdiği cevap mahiyetindedir. Suâvî, yaşadığı Paris'te pozitivist ve ateist görüşlerin ortalıkta kol gezdiği bir dönemde dinsizlik cereyanına (ki bunun benzeri farklı olmakla beraber, Gazali döneminde de yaşanmıştı) karşı "Gazali'den istimdat ederek" cevap verme ihtiyacından bu yazıyı yazmıştır kanaatindeyiz.

Yazının başlarında Gazali'nin kısa biyografisi veriliyor. Suâvî'nin verdiği bilgilere göre, Gazali'nin Tehâfütü'l-Felâsife'si Batı dillerine çevrilmiştir. "Son zamanlarda" Gazali'nin kelâmı üzerine araştırma yapmak Avrupa ulemâsı arasında mühim bir mesele olmuştur. Öteden beri onu "hedîm-i felsefe" ünvanıyla zikredegelmışlerdir. Onun felsefeyi hedm ettiği bir gerçektir. O, bu konuda birçok kitap da yazmıştır.

Avrupa ulemâsına göre Gazali'nin felsefeyi yıkmaktaki amacı "dinde bâb-ı nazar ve istidlâhı sedd edib herkesi ale'l-umum taklide da'vetten ibaret idi."³³³ Bu zanlarını, İbn-i Rüşd ile delillendirirler. Gazali felsefeyi redd için Tehâfüt-ı Felâsife'yi yazmıştır. İbni Rüşd Tehâfüt-ı Tehâfütü'l-Felâsife'yi yazarak Gazali'ye karşı felsefeyi savunmuştur. Avrupalılar da İbni Rüşd ve Gazali'nin "Tehâfüt'lerine kasr-ı nazarla İbn-i Rüşd'e taraftar olmuşlardır." Suâvî'ye göre bu reddedilecek eksik bir bakış açısıdır.

"Burada istidrad tarikiyle derim ki Avrupalılar İslâm ulûmunu hîn-i tahârride Arab ulûmu nazarıyla baktıklarından nihayet Bağdad'a ve daha tahârride terâkki edenler Endülüs'e kasr-ı nazar ederler. Mesela ilm-i heyeti beyânda derler ki "Teşekkür olunur Me'mun Halife'ye rasad-ı Bağdadî ve bir meyl-i coğrafiyi filan

³³³ Ulûm, a.g.m., s.346.

sahrada mesaha ettirdi" ve bu kadarcık iktifa ederler. Halbuki bizce rasad-ı Me'mun dedikleri bidayetdir."³³⁴

Oysa bunlar Endülüs, Merağa, Şam, Semerkand şehirlerine bu şehirlerde yetişmiş İslâm âlimlerini gözden geçirirlerse şu ortaya çıkacaktır:

"Zahir olur ki İslâm'da ulûm ve fûnûn bundan bir asr-ı akdemeden terakkîde ve ihtira'at-ı cedîde ile büyümekte idi. Yoksa mutalli' oldukları ulûm-u İslâmiye' ulemâ-yı Osmaniyeye takdim faziletinden başka bir meziyet sahibi değil gibidir. Demek isterim ki ulûm-u İslâmiye tahârri edenler ulemâ-yı Osmaniyeye âsârına, hususân İstanbul Fethi'nden sonra ıttılâ'dan gaflet etmemelidir."³³⁵

Osmanlı ulemâsından Bursalı Hocazade ile Molla Tûsi, İbni Rüşd ile İmam Gazali'nin Tehâfût'leri üzerine kitap yayınlarak aralarındaki problemi halletmişlerdir. İkisi, Gazali'nin filozoflar adına tahrir ettiği kâideleri felsefenin delilleriyle tahkim ettikten sonra Gazali'nin karşı çıkış şeklinden başka şekillerde de felsefeyi red ve hedm etmişlerdir. Kısaca Gazali'yi haklı çıkararak onun felsefe yıkıcılığını sağlamışlardır. İbn-i Kemal de Tûsi'nin "Tehâfût"ü üzerine gerçek bir ta'likat yazmıştır.³³⁶

Aristo'nun İslâm diline aktarılmasından sonra "bâb-ı nazar ve istidlal" genişlemiştir. Bu, beraberinde vehim ve şüphelere neden olmuştur. Din ehli bunlara karşı dinî, akli delillerle savunmuşlar. Bundan da kelâm ilmi ortaya çıkmıştır. Kelâm âlimleri yöntem itibâriyle iki yol tutmuştur: Birinci kısım Aristo felsefesinden yola çıkarak İslâm dinini felsefe teorileriyle ispatlamaya ve kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. İkinci kısmı ise, Aristo felsefesinin riyâziyât ve mantıktaki delillerine bakıp ilâhiyatta delil kabul edilmemesi gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü bunlar, felsefenin ilâhiyatla ilgili delillerinin varsayım, tahmin, zanlardan ibaret ve soyut

³³⁴ Ulûm. a.g.m., s.347.

³³⁵ Ulûm. a.g.m., s.348.

³³⁶ Ulûm. a.g.m., s.349-350.

olduğunu kabul etmişlerdir. Dini, farziyyât üzerine kurmanın onu ileride yıkacağını öne sürmüşlerdir. Birinci kısmın öncüsü İbn-i Sina, ikinci kısmın öncüsü ise Gazali'dir.³³⁷

Gazali, filozofların ilâhiyat hakkında delil sahibi olmadığını, onların meselelerinin varsayım ve tahminlerden ibaret olduğunu defalarca belirtmiş ve Tehâfüt'te onlardan delil istemiştir. Onların açıklamalarının delil değil varsayım üzerine kurulu kıyâsî tahminlerden, safsatalardan oluştuğunu ortaya çıkarmıştır.

Büchner gibileri felsefe kitapları yazarak delil ehli olduklarını iddia ederler. İlahiyat söz konusu olunca varsayımdan öteye gidemezler. Büchner'in Kuvvet ve Madde kitabında problem ve çözüm üç maddeden ibarettir:

1. Kuvvetin maddeden ayrılmazlığı (varsayım)
2. Maddenin sonsuzluğu (varsayım)
3. Maddenin yok olmasının imkansızlığı (varsayım)³³⁸

"İşte bürhanım geliyor", "ben bunu ispat sadedindeyim" diye iddialar ortaya atan Büchner, kitabında, hayvanların dilleri, akıl ve idrak üzerine yazdığı teorilerde olduğu gibi kabul edilebilecek deliller sunamamaktadır.

"Ukûl-i sahife erbâbı bîçâreler bürhândan, mürhandan haberdar olmayüb, doktor bunu isbat etdi vehm ederek "takliden gavur" olur gider. Gazâli mesleğinden ders alanlar ise bin Büchner bin Houlbach'ın binlerce farziyyâtını sarrâf-ı nakd gibi seçer, temyiz eder."³³⁹

³³⁷ Ulûm. a.g.m., s.351.

³³⁸ Ulûm. a.g.m., s.352 vd.

³³⁹ Ulûm. a.g.m., s.353.

Suâvî, Gazali'nin felsefeyi mutlak anlamda yıkmayıp varsayımları reddettiğini; onun, herkesi taklide davet etmekle insanları nazar ve istidlalden men etmediğini söyler.³⁴⁰

Makalenin 7. sayıda çıkan kısmında, Gazali'nin, Tehâfüt'le Batılı filozoflara cevap olarak yazdıkları zikredilir. İslâm ulemâsı arasında da Gazali'ye eleştiriler olduğu belirtilir.³⁴¹

Yazının sonuna, Gazâlî'ye ait 87 eserlik bir liste eklenmiştir. Listedeki eserlere ait kısa bilgilere de yer verilmiştir (Bkz: Ek 1).

³⁴⁰ Ulûm. a.g.m., s.355.

³⁴¹ Ulûm, Nr. 7, "Er-Redd. Ala Min Redd-i Ale'l-Gazali", s.361 vd.

13. BİLİM ve TEKNİK

Ulûm Gazetesi aslında gazete olmaktan çok Tanzimat Dönemi'nin tipik bir mecmua-ı fûnûnudur. Tanzimat'ın tipik eklektik aydını olan Suâvî, ilim karşısında sonsuz bir iştah sahibidir. Tek şahıs olduğu halde, gazetesinde ekonomiden, astronomiye matematikten anatomiye kadar birçok bilime yer vermekle yetinmemiş, uçan balon, aya yolculuk, baskı tekniği vs.den fotoğraf makinasına kadar değişik konularla ilgilenmiştir. Öte yandan arkeoloji, siyaset bilimi, coğrafya ile de ilgilenmiştir. Bu Suâvî'nin bilime inanmışlığını açık bir şekilde gösterir. O, "dinin bilimle çatışmadığına" inanır. "Jurnal" başlıklı yazıda sözü Fas'a getirerek "gafil Fas, coğrafya okutmak isteyen hocayı beş sene müddetle içerilere nefy etti"³⁴² diyerek okullarda her tür bilim ve tekniğin öğretilmesini öngörür.

Ulûm'un birinci sayısının ön kapağında "Suâvî, gazette scientifique" ibaresi yazılıdır. 21.-25. sayıların ön kapağında, gazetenin adının altında "journal encyclopedique turc bi-mensuel" ifâdesi yazılmıştır. Bunlar dönemin havasına uygun olarak "daha fazla bilim" isteğinin tezahürüdür. Bacon'ın, "bilgi kuvvettir" sloganına candan inanmış gibi görünen Suâvî, bu "kuvvet"e sahip olmak için dört koldan çalışmıştır.

13.1. Astronomi

Ulûm'un 5. sayısındaki "Kevâkib-i Seyyâre"³⁴³ başlıklı makalede 1869 yılına kadar bulunmuş toplam 105 gezegenin ismi, güneşe uzaklığı, Batılı kaynaklara göre bunların keşif tarihi belirtilir. Bu yazıdan öğrendiğimize göre Suâvî, 1865'te bir gök cisimleri haritası çizmiştir. Fakat geçen süre içindeki yeni keşifler, yeni bir kitap yazılmasını gerekli kılmıştır. Suâvî, Batılı kaynakların taranarak, gök cisimleri konusunda son olarak ortaya konmuş eksiksiz bilgilerden

³⁴² Ulûm, Nr. 15, "Jurnal", s.885'den; Çelik, s.660.

³⁴³ Ulûm, Nr. 5, "Kevâkib-i Seyyâre", s.252-286.

bir astronomi kitabı yazmanın faydalı olacağını düşünür. “İlm-i Hey’et”³⁴⁴ başlıklı makalede Güneş’le Merkür arasındaki gezegenlerin keşfi, üç kuyruklu yıldızın varlığı, göktaşları, yeni gezegenler, yere düşen gökcisimleri ve bunları görenlerin müşahadeleri hakkında bilgiler veriliyor. Güneş’in çekilebilen ilk fotoğrafı ve bunu çeken dürbünün tarifi aynı yazıda veriliyor. 21. sayıdaki yarım kalmış yazı,³⁴⁵ Kolombiya’dan aya gönderilen ve başarısızlıkla sonuçlanan bir uzay aracından bahseder. Bu araç fırlatıldıktan sonra iki rasat tarafından gözlemlenebilmiştir. Araçtan herhangi bir haber alınamamıştır. Yazı tipik bir popüler bilim yazısıdır.

13.2. Anatomi

Sir Charles’ten alıntılanarak yazılan başlıksız yazıda kalbin yeri, erkek ve kadınlarda ege kemiği ve beynin yapısı hakkında yeni bilgiler aktarılır.³⁴⁶

“İlm-i Teşrih”³⁴⁷ başlıklı yarım kalmış tefrika, Hipokrat’tan 1870’e kadar anatomi ilminin kısa tarihçesini verir. Bu yazıda, bizdeki anatomi bilgilerinin Avrupa’dan aktarılan bilgilerden öteye geçmediği belirtilir.

13.3. Arkeoloji

Jersia’da Mösyü Föke idaresinde yapılan kazı çalışmalarından insanların “dördüncü devir”de yaşadıklarını ortaya çıkaran kalıntılar bulunmuştur. Bu yazı Ulûm’da arkeoloji bilimi hakkında çıkan tek makaledir.³⁴⁸

³⁴⁴ Ulûm, Nr. 13. “İlm-i Hey’et”. s.745-754.

³⁴⁵ Ulûm, Nr. 21. “Kamer’e Seyahat”. s.1279-1282.

³⁴⁶ Ulûm, Nr. 10. “Mesâil-ı Müteferrika”. s.602-603.

³⁴⁷ Ulûm, Nr. 11, 15. s.654-662.

³⁴⁸ Ulûm, Nr. 10, “Jersia’da Bulunan İnsan Âsârı”, s.599-601.

13.4. Teknik Gelişmeler

“Uçan Balon”³⁴⁹ yazısı Londra’da Giffard adındaki bir kâşifin icad ettiği balonun uçurulması, rüzgârın çıkmasıyla bunun parçalanmasını konu alır. Aynı sayıdaki “Demir Kazık”³⁵⁰ yazısı uçan balonun Paris’teki denemesini konu alır.

“Bizar”³⁵¹ başlıklı yazı, beşyüz metre uzaktan resim çekebilen ve teleikonograf adı verilen fotoğraf makinesini tanıtmaktadır. Teleferik için Suâvî’nin bulduğu karşılık “hava arabası”dır.³⁵² İngiltere’de Bordon Hill’de ve başka yerde teleferiğin ilk şekli icad edilmiştir. O dönemde Batı’nın katettiği mesafe karşısında Memalik-i Osmaniye’nin geride seyrediyor oluşunu Suâvî, Ali Paşa’ya çatma sebebi yapmaktadır. “Frenkler havada araba yapıyorlar. Ali Paşa’nın elinde öğendire öküz ile terâkki ilan ediyor.”³⁵³ Paris Bastille’de de teleferik yapılmasına karar verilmiştir.

1886’da açılan Süveyş Kanalı’na Fransızlar tarafından deniz fenerleri konmuştur.³⁵⁴ İngilizler bu işin tecrübesiyle uğraşmaktadırlar. Yüksekliği elli metre civarında olan bu fenerler “manyetoelektrik” ile çalışmaktadırlar. Aynı yazı şimşek çakması anında ışık veren fenerlerin icadını da haber vermektedir. “Keşfiyât” başlığı altında verilen haber,³⁵⁵ vapurların, gazı alınmış kok kömürü ile çalıştırılmasını konu almaktadır. Yazıda Fransızların yeni icadı olan hafif ve portatif toplardan da bahsedilmektedir. Avrupa’da uzun yıllar araştırılmış olan renkli baskının³⁵⁶ gerçekleştirildiği, New York gazetelerinde yazılmaktadır. Yazıda anlatıldığına göre renkli baskı tekniği, bir silindir hareketiyle bir defada birden fazla rengin kağıt

³⁴⁹ Ulûm. Nr. 16, s.953-56.

³⁵⁰ Ulûm. Nr. 16, s.956-58.

³⁵¹ Ulûm. Nr. 13, s.761.

³⁵² Ulûm. Nr. 13, s.761 vd.

³⁵³ Ulûm. Nr. 8, s.458-400’den: Çelik, s.669.

³⁵⁴ Ulûm. Nr. 13, s.769-771.

³⁵⁵ Ulûm. Nr. 14, “Keşfiyât”, s.902-903.

³⁵⁶ Ulûm. Nr. 12, s.734.

üzerine basılması şeklindedir. Yeni icad edilmiş mürekkep, yazma işine çok katkıda bulunmuştur. Mürekkebin mucidi Mösyö Mathieu'dur.³⁵⁷ 9. sayıdaki "Basmayı Çalmak" yazısı³⁵⁸ bir haritanın aynen taklit edilmesini yani bugünkü ozalit tekniğinin daha basit şeklini konu alır, "Pil-i Voltaic İkmâlî"³⁵⁹ yazısı, daha önce telgraf için kullanılan ve Volta tarafından imal edilen pilin yeni bir versiyonunun bulunduğunu anlatıyor.

"Devr-i Semânî"³⁶⁰ yazısı, dünyayı kara ve deniz yolları ile seksen günde dolaşmanın mümkünattan olduğunu haber veriyor. İlm-i Micanik (mekanik)³⁶¹ yazısı demir yollarını konu almaktadır. Bu yazıda Suâvî, demiryolları ağını nabız damarlarına benzeterek "şimendifer-ekonomik" diye bahsettiği trenin yaygın kullanıma açılması durumunda sağlayacağı kolaylıklara değinmektedir.

13.5. Matematik

Ulûm'un 4. sayısında çıkan "İlm-i Hesâb"³⁶² başlıklı uzun yazı, iki kişi arasında cereyan eden ve ilmi, özellikle matematiği konu alan bir diyalog şeklinde kurgulanmıştır. İلمي meşguliyetlerinden dolayı uzun süre görüşmeyen iki tanıdık kimsenin karşılaşması şeklinde başlayan yazı Şark'ın geriliğinden başlar, gerilik karşısında konuşmacıların neler yapması gerektiği ile devam eder. İki konuşmacıdan cevap veren konumunda olan Suâvî'dir. Suâvî, muhatabının, "bizde herifler hâlâ Avrupa ulûm ve maârifini anlamadılar. Hâlâ bin yıllık eski şeylerle uğraşıyorlar. Bunlar bitmeli, mahv olmalı" şeklindeki yargısına katılmayarak Kastamonu'da iken ilimlerin tarifine dair iki ciltlik bir kitap yazdığını söyler. Bu

³⁵⁷ Ulûm. Nr. 12, s.733-734.

³⁵⁸ Ulûm, s.543.

³⁵⁹ Ulûm. Nr. 14, s.821-822.

³⁶⁰ Ulûm. Nr. 16, s.950-951.

³⁶¹ Ulûm. Nr. 13, s.754-761.

³⁶² Ulûm, Nr. 4. s.183-210.

kitap onun bulunamayan eseri olan Kayde'l-Mevcûd, Sayde'l-Mevcûd'dur. Şark'ta hesap konusunun hayli gelişmiş olduğundan bahseder ve bunu ispat için bir takım açıklamalarla düşüncesini kuvvetlendirmeye çalışır.³⁶³ Konuyla ilgili tedavülde olan kitaplardan 130 tanesinin adını sayar. Muhatabına;

“Şimdi buyurunuz nevbet sırası size geldi. Görelim ondokuzuncu asır mösyöleri neler yapmışlar. Avrupa'da maruf olan hesapları tarif ediniz. Ta ki Şark ile Garb beyinde ne fark bulunduğu tebeyyün etsin”³⁶⁴ der.

13.6. Ulûm Gazetesi'nde Yer Alan Fen Bilimleri İle İlgili Yazılar

Yazının Başlığı	Yayınlandığı Sayı	Sayfa
Kuvve-i Miknatisiyye	2	41-78
İlm-i Hesab	4	183-213
Kevâkib-i Seyyâre	5	277-286
Hesabu'l-Tamam ve Tefâzel	7	416-419
Mes'ele-i Sıklet-i Kürre-i Hava	8	467
Mesele-i İrtifa'-i Hava	8	467
Mesele-i Tahte'l-Süle Hararet	8	467
İlm-i Tabakat-ı Arz	8	468
Hey'et	8	469
Mesele-i Garibe Ez-Hey'et	8	470
Basmaı Çalmak	9	548
Mâi Mürekkebi	9	546
La'l (Kırmızı Mürekkebi)	9	546
Çinî Mürekkebi	9	547
Damga Mürekkebi	9	546-547
Baskı Mürekkebi	9	547-548

³⁶³ Ulûm. Nr. 4. a.g.m., s.186 vd.

³⁶⁴ Ulûm. Nr. 4. a.g.m., s.210.

Jersia'da Bulunan İnsan Âsârı	10	599-601
İlm-i Teşrih	11	654-662
Anker-Novel (Yeni Mürekkeb)	12	733-734
İlm-i Hey'et	13	745-754
Seyarât-ı Cedîde	13	747-748
İlm-i Micanik (Mekanik)	13	754-761
Bizar (Uzakdan Resm Alan)	13	761-762
Hava Arabası	13	762-768
Süveyş Cedvelindeki Elektrik Fenerleri	13	769-771
Pil-i Voltaic İkmâli	14	821-822
Neft Yağı İle Gemi Yüzdürme	16	902-903
Devr-i Semânin	16	950-951
Londra'nın Musahhar Balonu	16	953-956
Kamer'e Seyahat	21	1279-1282
Fıkıhda Arzın Küreviyyâtı	23	1339-1340
Fransa'nın Cedîd ve Hafî Topları	23	1352

14. TARİH

Ulûm'un 1.sayısının ilk yazısı olan "Türk" makalesi, her ne kadar Türk kültürünü, Türklerin öncülük ettiği bilim alanlarını, ele alıyorsa da aslında tarih sahasına girer. Yalnız Suâvi'nin burada tarih yazmak gibi bir amacı olmamıştır. Makalenin, "Türklerin mesai-i zihniyyeleri" "başlıklı kısmı yüzeysel de olsa Türk bilim tarihinde bir kesit sunar.

Aynı sayıda "Tedkik Ala Tarih-i İskâniyân"³⁶⁵ başlığı ile tefrika edilen bir yazı vardır. Yazı, kıssası (tarih), esâtir ve tarih diye ikiye ayırmakla başlar. Buna göre Esâtir; efsâne karşılığı, destan demektir. Tarih ise "bilinen bir tarihle kayıtlı kıssa"tır. Avrupalı bilginler destanı ikiye ayırmışlardır: Esâtir-i erbâb ve esâtir-i kahramanî. Parsiyan kavmi Tûrân'dan gelmiştir. Tûrân kelimesinin aslında Türkçe olduğunu Avrupalı bilginler ortaya çıkarmışlardır.

Osmanlı ulemâsında Subhi Bey 1278'de İskâniyan Tarihi ile ilgili değerli bir çalışma yayınlamak için büyük bir hizmette bulunmuştur. Eserde bazı mübhem noktalar vardır ki Suâvi bunları açıklığa kavuşturmak amacındadır. Ayrıca Pars kelimesinin kökenini, tarihi macerasını araştırmaya koyuluyor.

Ulûm'un 5. sayısındaki "Amâlîka, Fenikiyan" başlıklı yazıda³⁶⁶ Fenikeliler, M.Ö. 2804'den itibaren kronolijik olarak ele alınmıştır.

10 sayıda yayınlanan "Tarih-i Mahmûdî ve Mecidî ve Azizî"³⁶⁷ adlı tefrika yazıda adı geçen üç padişah dönemine ait hadiseler kronolojik olarak ele alınmıştır.

Yazının yazılış amacı, söz konusu üç padişah döneminde "içte ve dışta meydana gelen önemli olayları kayd etmek"tir. Suâvi, her ne kadar "tarihlerine mutallî' olmadığım vekâyi', kayd olunmadı. Tarihleri tetkik olundukça ileriki

³⁶⁵ Ulûm. nr 1 s.36-40

³⁶⁶ Ulûm. s. 233-251

³⁶⁷ Ulûm. nr 10 s.555-597

numaralarda ilâve olunur"³⁶⁸ derse de ileriki sayılarda bir ilâve göze çarpmaz. Her padişah, devrinde yaptığı önemli icraatlar ve meydana gelen olaylar ile ele alınmıştır.

Yeni Osmanlılar Tarihi³⁶⁹ ise tarihle ilgili olarak Suâvî'nin yazdığı en önemli yazıdır. Ne var ki bu da diğer tefrika yazılar gibi "mâba'dı var" olmayan makalelerdendir. Bu yazı sayesinde Yeni Osmanlılar ve Suâvî'nin hayatı ile ilgili önemli bilgilere sahip olabiliyoruz. Tefrika, Yeni Osmanlılar'ı, tamamiyle ele alacak şekilde kurgulanmış, sadece Suâvî kısmı -yaşadığı devreye kadar- tamamlanabilmiştir.

³⁶⁸ Ulûm, Nr. 9 s.489

³⁶⁹ Ulûm, Nr 13. 786-798 Nr. 15, s.892-893.

15. GAZETE

“Tab” başlığı ile çıkan yazıda³⁷⁰ basın tarihinin serüveni hülâsa edilmektedir. Buna göre başlangıçta basma işi para, yazma üstüne olmuş, bunu litografya basımı takip etmiştir. Gotik, Venedik stili yazıdan sonra her milletin kendi alfabesiyle matbaa kurması mümkün olmuştur. Zamanla periyodikler gazete ve jurnaller yayınlanmıştır.

Dünyada ilk jurnali Venedikliler Kânûnî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde bulunmak amacıyla yayınlanmışlardır. 1588'de İngiltere'de, 1605'te Fransa'da ilk gazete yayınlanmıştır. Yazının devamında Avrupa'nın diğer ülkelerinde ve Rusya'da mevcut gazete sayısı, gazetenin başlangıcı gibi günümüz için önemini kısmen yitiren bilgiler özetlenmektedir.

Aynı yazının devamında Suâvî, bir gazetenin yaşaması için izlemesi gereken kuralları saymaktadır ki bunlar günümüz için tamamen geçerlidir. Her şeyden önce bir "gazete bir fikrin tarafdarı olmalı, o halde o fikrin tarafdarları o gazeteyi tutarlar. Düşse kaldırırılar."³⁷¹ "İngiliz gazeteleri bir fikri tutar, bir fikraya tarafdar olduğuyçün devam etmektedir. Mesela benim şu Ulûm Gazetesi "Millet Meclisi" ve "Şûrâ-yı Nuvvâb-ı Ümmet" tarafdarıdır. Memleketimizde bu efkârda olanlar elbette müşteri olurlar. Gazeteye bir kaza gelse tecdîd ve ihyâsını düşünürler"³⁷² Ona göre bir politika gazetesinin taraftarı olmadıkça yaşaması zordur.

Suâvî Bâbiâli gazetelerinin herhangi bir fikre hizmet etmekten yoksun olduğunu belirtir, onları amaçsızlıkla itham eder. "Demek ki gördüğünü, işittiğini derleyip toparlayıp ve mevcut ve mutedâvil matbuatdan tercüme edip beyaz kağıdları karalayan İstanbul gazeteleri ki maksadsızdır ve bir firkaya tarafdarlık

³⁷⁰ Ulûm. Nr. 15.. s. 873-879.

³⁷¹ A.y. s.878.

³⁷² A.y. s.878-879

nedir bilmez"³⁷³ Bundan yola çıkarak Suâvî, "belli bir amaca hizmet eden gazete" yayınlar. Ulûm'un dilinin sadeliği de mesajı okura iletme gayesine hizmet içindir. Gazetenin dili, içeriği hakkında şunları söyler:

"Bu işe parmak sokmaktan asıl muradım vatanımız gazetelerinin köhne inşalarını ve mu'tâd-ı kadim üzere bî-ma'na sitâyişlerini bozmak idi. Hem lisânı bozdum hem de memleketimize hürriyet-ı aklâm soktum."³⁷⁴ Hakikaten Suavî'nin dili bu gün bile rahatlıkla anlaşılabilir kadar açık ve uslûbu basittir.

23. sayıdaki bir ilanda Suâvî okuyucu kitlesini arttırmak için cazip bir teklifte bulunur. Bu ilan Suâvî'ye ait olup da bulunamayan bazı eserlerin ismini de öğrenmemizi sağlamaktadır:

"2- Her kim 24 Frank verub Ulûm Gazetesi'nden bir senelik müşteri olursa ana "Mehdi" ismiyle çıkacak gazetenin her nüshasından meccânen verilir. Bu gazete idare-i devletden bahseder. Haftalıktır. Bir yılda elli iki nüsha çıkar.

Çıkacak -"Mehdi", ancak Ulûm Gazetesi müşterileri için olduğundan para ile satılmaz. Ve nüsha nüsha iştira edenler ona sahip olamaz.

3- Her kim 24 Frank verib Ulûm Gazetesi'nden bir senelik müşteri olursa "Bâbiâli" ismiyle çıkacak gazetemizin her nüshası ona bâd-hevâ verilir. Bu gazete kitab şeklinde olup ayda bir kere çıkar. Bir ay için de "Bâbiâli" hafî ve celi ne yaptıysa onları havadis olarak tarih gibi kaydeder ve tedkik-i muhakeme için bendler dahi yazar. Havadis ve vukuatın kesret ve killetine göre gah büyük gah küçük olur.

4- Her kim 24 Frank verir de Ulûm Gazetesi'nden bir seneliğe müşteri olursa 22. numara Ulûm Gazetesi'nde beyân olunan Cemiyet-i İslâmiyye tarafından

³⁷³ A.y. s.879

³⁷⁴ Uçman, "Ali Suâvî", TDVİA, c.II, s.445-446

basılacak her eserden birer nüsha ona bâd-hevâ verilir."³⁷⁵ Buradan görülebildiği kadarıyla Suâvî, gazete okurunun iştahını kabartmak için yapabileceklerinin hepsini yapıyor. İpin ucunu elinde tutmayı ihmal etmiyor. Bir okurun, bu yayınlara sahip olabilme şartını abone olmasına bağlıyor. Diğer bir nokta da sözü edilen yayınlara hapsinin daha "çıkacak olan" olmasıdır. Bu demek oluyor ki abonenin parası gazete idaresine ulaştıktan sonra promasyon işleyecektir.

³⁷⁵ Ulûm, Nr. 23. "İ'lân". s.1337

16. MATBA'A

Matba'a konusu Ulûm'da iki şekilde söz konusu edilmektedir. Birincisi, Suâvî'nin gazetesini bastıracağı matbaadır ki, bunun için Ulûm'da bir çok ilan çıkmıştır. İkincisi: teknik bir araç olarak matbaanın ülkeye getirilmesinde geç kalınmış olmasına yönelttiği tenkidlerdir.

Ulûm'un 3. sayısında "hurûf matbaasının tedârik olunmakta" olduğu, 4. sayısında "tedarik olunduğu" ve yakında matbu basıma başlanacağı söylenmektedir. 6. sayıda matbaanın alet ve edevâtıyla hazır olduğu, ancak müşteri sayısının masrafı karşılayacak düzeye gelinceye kadar bunun ertelendiği haber verilmektedir. 8.-11. sayılar arasında da gazetenin matbu basılması halinde resimlerin de konacağı belirtilmekte 12.-15. sayılarda bu konu hakkında her hangi bir bilgi verilmemektedir. 16. sayıda gazetenin 20. sayıdan itibaren matbaa ile basılacağı ilan edilmekte, "fünûn ve sanayi" ile ilgili resimler" konacağı bildirilmektedir. Suâvî'nin 3. sayıda ilan verdiği halde, gazeteyi ancak 20. sayıda matbaada basabilmiş olması onun için bir başarısızlıktır. Bu gecikmenin sebebi Çelik'e göre matbaanın hazır olmaması ve (veya) müşteri toplamaktır.³⁷⁶ Lakin uzun süre ilanla bildirilmesine rağmen Suâvî'nin matbaa hayali amacına ulaşamamıştır. 1870 Fransız Frusya Savaşı'nın patlak vermesi onu Paris'ten kaçmaya mecbur eder. Ulûm'un ancak beş sayısı matbaada basılabiliştir.

"Osmanlı ulemasının kalemiyle hiç bir milletin ulemâyı musabaka edemez"³⁷⁷ iken tab' makinesi, ulemânın kalemini geride bırakmıştır. Üstelik, 1139 senesine kadar yerli Yahudiler matbaayı kurup kitap basmasına rağmen, millet-i hakime matbaanın ülkeye girmesine müsaade etmemiştir. Suâvî'ye göre bu "telafisi kâbil olmayan mâzî"dir ve bugünkü tedenninin başlıca sebebidir. Matbaanın ülkeye

³⁷⁶ Çelik, a.g.e., s.260

³⁷⁷ Ulûm, Nr. 8. "Hulâsâtü'l-Haber Fi'l-İlm ve'l Âsâr Der- Karn-ı Sâni Aşer", s.458

sokulmasına ön ayak, olan İbrahim Müteferrika layık olduğu itibarı görememiştir.³⁷⁸

Yazının devamında matbaanın, Devlet-i Âliyye'ye gelmesiyle beraber her türlü hizmeti kendi üzerinde olmak üzere müteferrikanın bastığı kitaplardan bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti için elbette bir tek matbaa ihtiyacı çok altındadır. "Avrupa makineleri su gibi kitap akıttığı bir hengâmda memleket-i İslâmiyye'de fakat bir matbaa-ı devlet var idi. O dahi pek geç açılmış ve bununla beraber matbaa değil, tuhafçılık addolunmuş bir a'cûbe idi."³⁷⁹ İlim ve tekniğin ülkeye girmesine çok isteyen Suâvî, basılı kitap çokluğunu gelişmişlik belirtisi sayar.

Eskiden her milletten üstün olan Osmanlıların düşüşe geçmesi Suâvî'ye göre iki hatadan kaynaklanmıştır. Birincisi, matbaa aletleri İstanbul'a getirildiği halde hattatların hatırı için dinî kitapların basımına müsâde edilmemesi. Bu yüz elli sene sürmüştür. Geçen zaman zarfında Avrupalılar, kolayca yayın yapıp ilerlemişlerdir. İkinci hata ise hükümetin Avrupa'dan gerekli techizatı getirmek yerine Avrupa'ya öğrenci göndermesidir.³⁸⁰ Matbaanın teknik bir alet olarak içeride üretime geçmesi çok gecikmiştir.

³⁷⁸ Ulûm. Nr. 6. A.g.m. s.459

³⁷⁹ Ulûm. Nr. 6. s.462.

³⁸⁰ Ulûm. Nr. 1 s.17

17. TÜRKLERDE İLİM

Türklerin kurduğu medeniyet içinde neşvünema bulan ilimlerin, âlimlerin sıralandığı, bir manifesto görünümü veren "Türk"³⁸¹ makalesi Suâvî hakkında bir çok yorumun yapılmasına sebep olmuştur. "Türk" makalesinin teferruatsız bir taslağı daha önce Muhibir'in 38. sayısında aynı ad ile yayınlanmıştı.³⁸² Bu makale İngiliz gazetesi Saturday Review'nun Anadolu'da sanıldığı kadar Türk bulunmadığı iddiasına cevaben yazılmıştı.³⁸³ Bu, bunun devamı olan "Osman" makalesiyle Suâvî'nin gündemine ırk, ulus (millet) kavramları giriyordu.

Yeni Osmanlılar'ı entellektüel yönleriyle inceleyen Şerif Mardin, Suâvî'nin İngilizlerle temasında iki eğilim doğduğundan bahseder:

"Bu ondokuzuncu yüzyıl Avrupa milliyetçiliğinin temellerini inşaaya çok büyük ölçüde katkıda bulunan linguistik ve antropolojik çalışmalara gösterilen yeni ilgi idi. Suâvî'yi etkileyen bu fikirlere aracılık eden şey, 1832'de Londra'da ve bir ikinci Fransızca baskısı da 1836'da yayımlanan Arthur Lumley Davids tarafından yazılmış, Türkçe gramer üzerine bir kitaptı.³⁸⁴

Yazarın, Türklerin geçmişteki zaferlerini anlatan ve uygarlıklarına sempatiyle yaklaşan bu esere yazdığı önsöz, görünüşe göre, Fransızca baskıyı okuyan Ali Suâvî'yi derinden etkilemişti. Davids aynı zamanda önsözünde "Tatar ovaları"nın dünyayı sanat ilim ve medeniyet vermiş olduğu ve onun eski sakinlerinin, "insanoğlunun aydın öğretmenleri" oldukları şeklindeki daha önce Paris belediye başkanı J.S. Bailly tarafından açıklanan fikirlere de atıfta bulunmaktaydı. Suâvî, Türklerin medeniyete katkısı konusundaki bu bilgiyle

³⁸¹ Ulûm, Nr. 1. s.1-16

³⁸² Çelik, a.g.e., s.626

³⁸³ Çelik, a.g.e., s.620

³⁸⁴ Grammar Of The Turkish Language, London, 1832. Aktaran: Mardin, Yeni Osmanlı..... s.279, 227 nolu dipnot.

heyecanlanmış ve halkının göze çarpan nitelikleri hakkındaki ifadelerini desteklemek için, "İngiliz Bailey"e atıfta bulunarak bu bilgiyi kullanmıştı.

Böylece, Suâvî'de ondokuzuncu yüzyıl tarihsel romantizmi ile onsekizinci yüzyıl Ansiklopedizmi bir araya geldi."³⁸⁵

Suâvî, Türk makalesini, Türkler'in "mesai-yi zihniyelerine yeterince örnek göstermek için" yazdığını getirtir. Her ilimde yükselmiş müslüman Türk bilginlerini, Türk şehirlerini sayar. Batılı kaynaklara refere etmekten de geri durmaz:

"Türkler âsâr-ı ilmiyye'de birinci derecedendirler. İngiliz ulemâsı beyninde allâme vasfını kazanmış mister Belly, Eflatun üzerine talikatında der ki: "Dünyaya ulûm ve sanayi' ve medeniyet ve tehzib veren kavim Türklerdir" Belly belki kesret-i mutalaasıyla bu da'vasını isbata muktedirdir. Ancak biz Türklerin terbiye-i hayvanat ve hafr-ı enhâr ve ma'adin ve tarih ve kitâbet gibi şeyleri dünyaya neşreden birinci akvâmdan olduklarını suhuletle isbat edebiliriz"³⁸⁶ diyen Suâvî bilim dünyasına hizmet eden Türk asıllı ve Türkler'in yönettiği devletlerdeki alimlerin bir resmi geçitini bize seyrettir. Buhara ve Semerkand gibi iki Türk memleketinde aklî ve naklî ilimlerde nam salmış otoriterler, sayılamayacak kadar çoktur: İman Mâturidi, Muhaddis Buhari; Fakih Merginânî, Arapça ve edebiyatta üstad Cevheri, Divanû'l-Edib sahibi İshak Türk'tür.³⁸⁷ Gazali, Tûsî, Zemahşeri, Taftazânî ve Cürcani gibi nice âlimin Türk olduğunu ispatlamak zor olsa bile çoğunluğu Türk hükümetinin idare ve teşviki ile buldukları konumlara ulaşmışlardır.³⁸⁸

Suâvî, Osmanlı Türklerinin ilimde ilerlemesinin en önemli nedeninin eğitimin bedava olmasına bağlar.³⁸⁹ Fıkıh ve usûl-ı fıkıh hususunda Osmanlıların

³⁸⁵ Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu (Çev. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan) s.279-280

³⁸⁶ Ulûm, Nr. 1 "Türk" s.4

³⁸⁷ Ulûm, Nr. 1, "Türk" s. 4-5

³⁸⁸ Ulûm, Nr. 1, a.g.m., 6

³⁸⁹ Ulûm, Nr. 1, a.g.m., 7

elinde bulunandan daha fazla başka hiç bir milletin elinde kitap bulunmadığını söyler.³⁹⁰ Avrupa'da kitapları yakılan "bazı aptal tabiiyyun"un bizde bulunmamasının nedenini bizdeki ulemânın onlara verdiği "cevap ve reddiyyeler"in varlığına bağlar. Bu da bizdeki ilim hürriyetini gösterir.³⁹¹ O, hikmet-i ameliiyede Türklerin birinci derecede olduğunu iddia eder.³⁹² Padişahlarımızın ekserisinin "münşî ve edîb" olduğunu ve Arapça olsa dahi Türklerin şiir yazmada Arapları geçtiğini belirtir. Ona göre "edebiyat bahsinde" Türklerle "aşık atışmağa hiç bir milletin mecali yoktur. İngiltere bir Shakespeare'i nice kurûnda yetiştirir. Türk'de bir asırda nice Shakespeare'ler bulunur."³⁹³ Aynı şekilde ilm-i hesab konusunda Osmanlıların, Avrupa'yı çok geride bıraktığını söyler: "Avrupalıların saatlerce uğraştıkları ve nice tabaka kağıtlar karaladıkları hesapları, Osmanlıların bir iki dakikada yarım sahife kağıt üzerine yapıverdiklerini yeni Avrupa ulemâsından Toderini edebiyat-ı Türk'e dair yazmış olduğu kitabında beyân eder."³⁹⁴

Kütüphane konusunda Türklerin hizmetinin büyüklüğünü şu bilgilerle ifade eder: "Şark kütüphaneleri, Necef, İsficab Keş, Esruşne, Sagan, Hocend, Fergana, Kaşgar, Şaş, Kend'den çıkan fâkih ve âlimlerin eserleriyle doludur. Maverau'n-nehir ahalsi "ehl-i ilm ve salah"dır."³⁹⁵ Şark kütüphane ve medreselerindeki kitaplar çoğunlukla Türk müeliflere aittir. Türklerin "kasir" olduğu hiç bir ilim yoktur.³⁹⁶

Astronomi konusunda da Türkler yine söz sahibidir. Meraga, Semerkand, Galata rasathaneleri, ve yıldız haritaları Türklerin eseridir. Şemseddin-i Fenârî, Ali

³⁹⁰ Ulûm, Nr. 1, a.g.m., 11

³⁹¹ Ulûm, Nr. 1, a.g.m., 9

³⁹² Ulûm, Nr. 1, a.g.m., 7

³⁹³ Ulûm, Nr. 1, a.g.m., 9

³⁹⁴ Ulûm, Nr. 1, a.g.m., 8

³⁹⁵ Ulûm, Nr. 1, a.g.m., 4

³⁹⁶ Ulûm, Nr. 1, a.g.m., 8,9

Kuşçu, Hocasâde, İbn-i Mueyyed, Mîrîm Çelebi, İbn-i Kemâl Kınalızâde gibi "ulûm-ı hikemiyye ve nakliyyeyi cami' allameler" yetişmiştir.³⁹⁷

Türklerin felsefe konusunda Avrupa'yı geride bıraktığını söyleyen Suâvî Farabi'nin "muallim-i sâni" ünvanını almasına rağmen güvenilir bir yol almadığını da söyler. Bu arada Farabi'ye ait "El-Medinetü'l Fâdila" adlı eserin adını "el-Milletü'l Fadilâ" diye verir.³⁹⁸ Türklerin yetiştirdiği İbni Sina'nın; Yunanlıların övündüğü tabip Bukrat (Hipokrat) ve filozof Aristo'nun mesleklerine vakıf olduğunu söyler.³⁹⁹ Ona göre Avrupa'yı sarsan Schelling, Hegel felsefelerini, Türkler "beş altı karn akdem düşünmüş ve bu yolda nice âsâr ve mubâhesât yazmış ve bi't-tedkik redd ve hedmeylemişlerdir."⁴⁰⁰

Daha çok savunmacı bir psikolojiyle Avrupalılara cevaben yayılmış olan "Türk" makalesi sonuç itibariyle şöyledir: Lamartin'in iddia ettiğinin tersine Türkler Şark'ın büyük bir milleti ve siyaset ehlidir. Öyle ki başkentlerini dünyanın en güzel ve en mühim noktasında kurmuşlardır.⁴⁰¹

Osmanlı hanedanından gelen hiçbir padişah zâlim olmamıştır. Ki kanunu yürütme yetkisi "ulemâ ve vüzerâ meclisindedir" Osmanlı hükümetinin hal' usûlu vasıtasıyla hükümet-i mukayyede ve meşruta" olduğunu Chateaubriand da te'yid etmektedir.⁴⁰² Bütün söylenenler ispatlıyor ki;

"1- Türklerin kuvâ-yı idrakiyyeleri mesaî-i ilmiyyeye açıktır.

³⁹⁷ Ulûm, Nr. 1. a.g.m., 6.7

³⁹⁸ Ulûm, Nr. 1 a.g.m. s.3 Bu eser **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi**, c.II S.498'de "El Medinetü'l Fadilâtü" şeklinde tashih edilmiştir. Macit Fahri, **İslam Felsefesi Tarihi**nde eserin adını "Arâ'ü ehl el Medinetü'l Fazıla" şeklinde verirken (s.110) İbrahim Medkür, **İslam Düşüncesi Tarihi**, c.II s.75, 40 nolu dipnotta "Risâle Fî Arâ, Ehl El- Medine El Fâzıla" şeklinde yazar.

³⁹⁹ Ulûm, Nr. 1. a.g.m. s.4

⁴⁰⁰ Ulûm, Nr. 1. a.g.m. s.8

⁴⁰¹ Ulûm, Nr. 1, a.g.m. s.15

⁴⁰² Ulûm, Nr. 1. a.g.m. s.15

2- Şu günlerde İstanbul'da falanda bazı çoluk ocuğun, Türkleri cehalet içre farz ederek büyük büyük lakırdılarla ihtiyarvrî nasihatlarla kalkışmaları gln ve maskaralıktan ibaretdir.

3- Avrupalı bazı muverrihlerin Arab'a isnâd edegeldikleri ulûm ve funûn Arab'ın olmayıp ekseriyet üzere Türklerin ve bi'l-cümle ehl-i Şark'ındır."⁴⁰³

⁴⁰³ Ulûm. Nr1. a.g.m. s.16-17

18. MALİYE

Her geçen gün dış borç ederek belini doğrultmaya çalışan Osmanlı Maliyesi'nin faizli borç altında eziliyor olması Suâvî'nin sürekli işlediği bir konu olmuştur.

“İtibar Kredi”⁴⁰⁴ başlıklı yazıda, bir devletin itibarını, onun içte ve dışta taahhüd ettiklerini yapabilmesine bağlar. İstanbul Maliyesi, içte ve dışta aldığı borçları iade edemediğinden kredisi kalmamıştır. Osmanlı Bankası da Osmanlı Maliyesi'ne güvenememektedir. Sefâhat, israf, tedbirsizlik gibi nedenler maliyeyi göçürmüştür. Öyle ki dillere düşmüş, darb-ı mesel olmuş bir söz vardır: “Fantazya çok, para yok.” Üstelik vergilerin tahsili adilâne değildir.

Maliyenin ıslâhı için Fuat Paşa, vakfiye gelirlerine el konulması için teşebbüslerde bulunur. Bu çözüm olamaz. Mısır vergisinin arttırılması başvuru son çaredir. Suâvî'ye göre çözüm; “İlle de idare değişmesi”⁴⁰⁵ yada “bil-cümle üsûl-ı hazırasını ateşe urub, yakmak ile olur.”⁴⁰⁶ Suâvî iyi maliyenin iyi idareden sonra geleceğini söyler:

“Bir memlekette asayiş ve rahat ve efkâr-ı siyasiyyede safvet ve re's-ı idarede bulunanın hüsn-ı nezâreti bekâsında emniyet bulunursa elbette ahz ve i'ta çoğalır ve hasılât-ı sanaiyye tezâyüd eder. Dahilî ve haricî ticaret terâkki eyler. Sarfiyyât-ı umumiyeye bollaşır.”⁴⁰⁷

“Tasarruf”⁴⁰⁸ başlıklı yazıda, az olan parçaların biriktirilmesiyle bunun büyük bir meblağa ulaşacağını anlatan Suâvî, İngiltere'deki tasarruf sandığının

⁴⁰⁴ Nr. 17. s.1049 vd.

⁴⁰⁵ Ulûm, s.1059.

⁴⁰⁶ Ulûm, Nr. 10, “Tasarruf”. s.612.

⁴⁰⁷ Ulûm, s.772.

⁴⁰⁸ Ulûm, s.611 vd.

kumbaralar vasıtasıyla topladığı paraların meblağını yazarak bunun bizim için de örnek olmasını ister. İslâmda israfın haram olduğunu vurgular.

Ulûm'un 7. sayısındaki "Ekonomi"⁴⁰⁹ başlıklı yazıda bu kavram incelenmiş, Babıali'nin ekonomi politikası eleştirilmiştir.

Ulûm'un 9. sayısında Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerindeki dış borçlar ile harcamaların bir mukayesesi yapılmıştır.⁴¹⁰

İstanbul halkını devlet hazinesine ağız açar hale getirdiği ve yabancılara imtiyazlar sağlandığı için Suâvî, Reşit Paşa idaresini eleştirir.⁴¹¹

Dış borçların eritilmesi için ince hesaplar yapan Suâvî, bu iş için on sayfalık tablo çıkarmıştır.⁴¹²

⁴⁰⁹ Ulûm, s.420.

⁴¹⁰ Ulûm, s.420 vd.

⁴¹¹ Ulûm, s.728'den nakleden Çelik, s.677.

⁴¹² Ulûm, Nr. 5. "İftâ-yı Duyûn". s.251-266.

19. SANAYİ, TİCARET ve KAYNAKLAR

Ulûm'un 1. sayısında tefrika edilen ve tamamlanmayan yazıda⁴¹³ Türkiye'nin maden açısından zenginliği ele alınır. Bu zenginliğin geçmişini Herodot'tan nakleden Suâvî, Türkiye'deki madenlerin altın, gümüş, bakır, kurşun, çinko vs. Olduğunu belirtir. Osmanlı devletinin birçok yerine dağılmış olan maden kaynakları, zamanla kötü işletildiğinden, verimsizlenmiştir. Bir kısmı ise hiç açılmadan kendi haline terk edilmiştir. Suâvî'nin önerisi, bu madenlerin işletilmesi yönündedir:

“Biz şimdi Memleket-i Osmaniye’de eslâfın bildikleri ve bilmedikleri defâini açmalı ve keşf etmeliyiz. Bir büyük sermaye ele geçer ki hükümet onunla çok mesai te’sis edebilir ve meydan-ı ticareti tevsî’ eder.”⁴¹⁴

12. sayıdaki “Memalik-i Osmaniyye’de Pamuk Hâsılatı”⁴¹⁵ adlı makalenin özeti şudur: 1838-1860 yılları arasında İzmir Seres’te üretilen pamuk hasılatı, istatistikî bilgilerden de anlaşıldığı gibi düşmüştür. “Sahihdir ki memleketimiz ziraate, yirmi otuz seneden beri diğer ziraatler gibi tenzil”⁴¹⁶ etmiştir. Kıbrıs arazisi mevcut üretimin kat kat fazlasını vermeye elverişlidir. Emniyetli bir hükümetin manevî teşviki, emniyetsiz bir hükümetin maddî teşvikinden daha iyidir. Hükümet güvenilir ise ziraat, sanat ilerler.

“Sanayi Der-Memâlik-ı Osmaniye”⁴¹⁷ makalesinde sanatkarlığın zamanla körelip yerini tüketiciliğe bıraktığını uzun uzun tahlil edilmektedir. Peygamberlerin her biri bir mesleğin piri olarak anılmaktadır. Aynı durum İslâm büyükleri için de söz konusudur. Müslümanlar arasında sanatın önemi azalmış ve onlar, memurluk

⁴¹³ Ulûm, Nr. 1. “Türkiye’de Ma’adin”. s.32-36.

⁴¹⁴ Ulûm, Nr. 1. a.g.m., s.33.

⁴¹⁵ Ulûm, s.724-727.

⁴¹⁶ Ulûm, a.g.m., s.724.

⁴¹⁷ Ulûm, Nr. 12. s.727-732.

gibi az gelir getiren bir işe yönelmişlerdir. Müslümanlar hazineciye ağız açar hale geldiğinden beri, memleketin ihtiyaç duyduğu sanayi ve esnaflık Hristiyan kesimin eline geçmiştir. Avrupa, aletler vasıtasıyla sanayi ürünlerini çok ucuza mal edebilecek bir teknik ilerleme kaydetmiştir.

“Memâlik-i Osmaniye’de Ticaret”⁴¹⁸ adlı yazıda Osmanlı memleketinin tabii konumunun, ticareti kolaylaştıracak yapıda olduğu belirtilir. “Nehirlerimiz Akdeniz, Karadeniz ve bunları vasl eden boğazımız”ın bütün dünyanın ticaretine açık olduğu belirtilir. İngiltere ve Fransa’ya ihraç edilen malların İngiliz parası üzerinden değeri belirtildikten sonra bu malların bizden ham şekliyle alınıp onlar tarafından işlendiği ve bu haliyle bize geri geldiği ifade edilir. Yazıya göre sanat ile sanatsızlık arasındaki fark da budur.

⁴¹⁸ Ulûm, Nr. 12, s.735-742.

20. DIŞ POLİTİKA

20.1. Rusya ve Karadeniz Meselesi

Rusya'nın yayılmacılık politikasına karşı oldukça duyarlı bir çizgi takip eden Suâvî, Bu tehlikeye karşı İslâm dünyasını, Türkleri ve Avrupa'yı uyarmıştır. Bu fikirleri, Rus düşmanlığı ile tanınan David Urganhart'la tanışıp onun yakın çevresine girince iyice kuvvetlenmiştir.⁴¹⁹ Ulûm'un ikinci cildinden sonra ve ağırlıklı olarak Muvakkaten'de bu konu ele alınmıştır. Muvakkaten Rus karşıtı bir bülten görünümü arz etmektedir.

Muvakkaten'deki "Düşman İçimizde"⁴²⁰ başlıklı yazıda, Suâvî, üç sene önce İstanbul Muhbiri'nde Fransız-Prus Savaşı'nın çıkacağını haber verdiğini belirtir. Londra Muhbiri'nde, Rusya'nın savaş hazırlıkları içinde olduğunu yazmıştır. Rusya Muharebesi yakındır. Viyana Gazetesi Nouvelle Press'de çıkan bir yazı bu kanyı güçlendirmektedir. Rusya'nın İstanbul büyükelçisi İgnatıyef bu amaca yönelik olarak Odessa'ya hareket etmiştir.

Birinci Petro'nun ahidnamesini tam metin olarak yayınlayıp üzerine yorumlar yaptığı yazıda⁴²¹ Suâvî, Rusya'nın Doğu ve Batı üzerine hesaplarının sonucu olası harekâttan bahseder. Türkiye ile ilgili kısımda şöyle der:

"Bize gelelim. Rusya, Kırım Muharebesi'nde kusurlarını anlayıp on dört yıldır bâ-kemâl-ı kusur ve tetmim ve dedbir eyledi. Kırım Muharebesi'nden akdem Rumeli'de konsolosu yoğidi. Şimdi onaltı konsolosu vardır. Bu konsolosların ve tercümanlarının bazısı yerlidir. Bulgaristan'da mektepleri yaptı. Hocaları

⁴¹⁹ Çelik, s.486.

⁴²⁰ Muvakkaten, Nr. 3, s.43-44.

⁴²¹ Muvakkaten, "Rusya Kralı Birinci Petro'nun Moskoflara Ahd ve Misâkı", Nr. 5, s.65-76.

Hocabey'de terbiye görüp geliyor ve Rusya Kırım Muharebesi'nden beri demiryolları yapmakla meşgul."⁴²²

Gazette de France'ın 19 Teşrin'-ı Evvel tarihli nüshasında yayınlanan mektup,⁴²³ Rus elçisi İgnatyef'in Ali Paşa'ya sık sık gidip gelmesine dikkat çekmektedir. Mektuba göre İgnedyef'in Petersburg'a gitmesi, son emre kadar ertelenmiş ve durum Atina'ya bildirilmiştir. Suâvî'nin kanaati, İgnatyef'in Ali Paşa ile; Rusya'nın Karadeniz üzerinden sıcak denizlere inme planına hizmet etmek için görüştüğü şeklindedir.

Muvakkaten'in 6. sayısındaki "İstanbul'dan Mektup"⁴²⁴ Rus diplomatlarının Yunanistan hariciyesinde etkin hale gelmesini konu alır. Bab-ı Zabtiyye'nin Rus Seferathanesi'ndeki casusu Y.İ.İ., Bâbiâli'ye dair, Rus elçiliğinden çıkmakta olan notaların çift olduğunu, bunlardan birinin Petersburg'a, diğerinin Atina'ya gönderildiğini defalarca haber vermiştir. Mektup, Bâbiâli'nin, Atina ve Petersburg ile ittifak olanaklarını araştırmasının nereden icab ettiğini sormaktadır.

Muvakkaten'in aynı sayısındaki "Pan-Slavizm - Vahdeti Sakâlibe"⁴²⁵ başlıklı makale, 100 milyon civarında olan Slav nüfusu üzerinde Rusya'nın devlet kurma, büyük bir millet olma amacını ortaya koymaktadır. Suâvî'ye göre Rusya'nın Slavist politikası, Petro'nun vasiyetnamesine uygulama alanı hazırlar:

"Sakalibe kesret-i nüfus ile kavm-i azim olduğu gibi din ve mezhebce dahi hemen millet-i vâhidedir. Çünkü Sakalibe'den onyediy milyon miktarı Katolik ve iki milyon kadarı Protestant olup, bâki seksen bir milyon Sakalibe Ortodoks denilen Grek mezhebindedir. El-yevm istilâh-ı siyâset Rusya'ya vahdet-i Sakalibe itlak olundukda minhaysi'l-cins ve minhaysi'l-diyânet (din ve cins konusunda) vahdet

⁴²² Muvakkaten, Nr. 5, s.75.

⁴²³ Muvakkaten, Nr. 5, s.77 vd.

⁴²⁴ s.81-82.

⁴²⁵ s.88-89.

murad olunur. İşte Sakalibe'nin mücanesat ve diyanet iştirâkı Rusya politikasını teşkil etmiştir.”⁴²⁶

Bu politika tarihî bir arkaplana sahiptir. Rusya “100 milyon Slav”dan yetmiş milyonu başına toplamaya başlamıştır. Geri kalan otuz milyon Slav, “Tuna Devletleri” denilen Osmanlı devleti, Avusturya ve Prusya sınırları içinde yaşamaktadır. Panslavizm, Rusya’yı bu üç devletle karşı karşıya getirmiştir. Suâvî, Rusya’ya karşı bir “Tuna Devletleri” muvazenesi kurulması gerektiği kanısındadır. O, Slav nüfuzunun, karşı koyacak bir güç olmamasından dolayı, dünya üzerinde egemenlik kurma yoluna gidebileceğini söyler. Bunun için Osmanlı Devleti’nin “Tuna Muvazenesi”ne mecbur olduğunun söyler. Rusya’yı engellemek için tek çözüm Suâvî’ye göre, budur.

“Paris Muahedesi”ni⁴²⁷ konu alan yazı özetle şöyledir: Rusya, Paris Antlaşması’nda ve ekinde geçen ve Karadeniz’de savaş gemisi bulundurmaya yasaklayan maddeye uymayacağını açıklamıştır. Suâvî, ilgili maddeyi ve anlaşmanın diğer birkaç maddesini de vererek Rusya’nın durumunu kalın çizgilerle çizer. Hemen arkasından 22 Şaban tarihli “İstanbul’dan Mektub” başlıklı yazı, Rus konsolos yardımcısının Karadeniz meselesi ile ilgili notayı Bab-ı Ali’ye resmen iletmiş olduğunu haber vermektedir. Suâvî, bunun üzerine olası savaş planlarını anlatır.⁴²⁸ “Kim Kazanır?”⁴²⁹ sorusunu sorarken Suâvî, oldukça heyecanlıdır. O, çıkabilecek bir savaşta, şartlara göre Rusya’nın da Osmanlı Devleti’nin de kazanabileceğini söyler.

“Karadeniz Mes’alesi”⁴³⁰ başlıklı makalede, Petro Ahidnamesi’nin, Rus tarihçilerince de kayıt altına alındığı halde, bazı Rus taraftarının bunu Petro’ya

⁴²⁶ Muvakkaten, s.89 vd.

⁴²⁷ Muvakkaten, Nr. 7, s.103-110.

⁴²⁸ Muvakkaten, s. 112 vd.

⁴²⁹ Muvakkaten, Nr. 8, s.113-114.

⁴³⁰ Muvakkaten, Nr. 8, s.122-131.

yakıştırılmış bir metin olduğunu öne sürmelerine karşı çıkılır. “Oysa”, diyor Suâvî, Katerina talimatı, Şark meselesinde Petro’nun düşüncelerinin özüdür ki Karadeniz üzerinden İstanbul’a ulaşmayı hedeflemektedir. Daha sonra yazının kurgusunu soru-cevap eksenine oturtan Suâvî, Katerina’nın İstanbul’u alıp, Rusya’yı Avrupa’ya, dolayısıyla dünyaya hükmeden bir imparatorluk haline getirmek istediğini yazar. Buna göre, asıl mesele boğazlardır. Rusya, boğazları ele geçirip iki yıl ticari ambargo uygularsa Avrupa’ya istediği şartları kabul ettirebilir. Yazıda, yetmiş milyon Slav’ın cihangirlik iddiasına karşı koyacak bir mezhep, din, millet birliği olmadığı iddia edilmektedir.

Aynı sayıdaki “Konferans”⁴³¹ makalesinde ana konu “Rus tehlikesi”dir. Yazı özetle şunları konu edinmektedir: Prusya, Rusya’nın, Karadeniz meselesi için Bâbiâli’ye verdiği nota üzerine, Paris Antlaşması’nı gözden geçirmek üzere bir konferans verilmesini anlaşma devletlerinden istemiştir. Amaç Gorçakof’u isteklerinden vazgeçirmektir. Times Gazetesi, boğazların savaş gemilerine açılacağı tahmininde bulunmuştur. Suâvî aynı kanıyı paylaşmaktadır. Sayısı 250 milyon civarında olan Avrupa nüfusu, Karadeniz üzerinden gelen mallarla beslemektedir. Bu kadar insanın kaderini etkileyen ticaret yolunun tek ele terkedilecek olması Suâvî’yi bu kanıya götürmüştür. Rusya’nın bu tutumu uluslararası hukuk ihlalidir. Buna hukuk içinde karşı çıkılmalıdır. Bâbiâli diplomatları bu talebe karşı, uluslararası hukuku savunma kabiliyetlerini ortaya koyarak ön ayak olmalıdır.

“Tenbih”⁴³² başlıklı yazı, Muvakkaten’in önceki sayılarında geçen, Rus tehlikesini ele alan yazılarla çelişik bir durum arz etmektedir. Bu yazıya göre, Rusya’nın yaptığı kuru bir gürültüden ibarettir. Savaş çıkmayacaktır. Rus meselesi iki yıldan beri süren bir kurgudur. “Biz hepsini biliyoruz” diyen Suâvî, “hain-i

⁴³¹ Muvakkaten, Nr. 8, s.131-132.

⁴³² Muvakkaten, s.139.

devlet ve millet olanların haklarından gelmeyi yeni Osmanlılar her vechle hazırır” diye meydan okur.

Rusya’yı konu alan son yazı⁴³³ Paris Antlaşması’nın yapılış nedenini anlatmaktadır. Yazıda dikkate alınabilecek iki neden üzerinde durulur:

1. Petro’nun vasiyeti, Katerina talimatı ve Rusya’nın Slav birliği politikalarına karşı Osmanlı Devleti’ni koruma isteği,

2. Avrupa’nın siyasî engesini sağlamak için, Rusya antlaşmanın ikinci amaca hizmet için yapıldığı kanısındadır.

20.2. Prusya-Fransa Savaşı

Suâvî’nin gazetecilik hayatını da olumsuz yönde etkileyen Prusya-Fransa savaşı, Muvakkaten Ulûm Müşterilerine Gazetesi’nde hemen her sayıda değişik yönleriyle anlatılır. Suâvî haberleri bir savaş muhabiri dikkatiyle yazarken Fransızların aleyhinde tavır takınır. Ona göre Prusya, Rusya’ya karşı Devlet-i Aliye ile müttefik olabilir. Rusya, bilindiği gibi o dönemde Karadeniz’den sıcak denizlere inme isteği, Petro’nun vasiyetine uygun ilişkilere girme, Slav birliğini kurma isteği gibi politikalar yürütmekteydi. Panslavizm, Rusya’nın, Osmanlı’nın ve Prusya’nın işlerine müdahalesini gerektirdiğinden Suâvî bu politikanın aleyhindedir.

Fransızlar, savaşta önemli ölçüde can, mal ve silah kaybına uğramıştır.⁴³⁴ Suâvî bunu uzun uzadıya, anlatır, rakamlar verir. Fransızların o kadar kayba rağmen teslim olmamalarını Suâvî, onların “şanımıza halet getirecek bir teklif kabul etmeyiz” ifâdesinde bulur.

Savaşta haberleşme, balonlarla yapılır. Fransızlar yoğun bir işbirliği içindedirler. Silah yapımı için gereken para bağış usulü toplanır. Bağış verenlerin adları gazetelerde ilan edilir. Yapılan silah(lar) şatafatlı bir şekilde cepheye

⁴³³ Muvakkaten. “Paris Antlaşması Niçin Yapıldı?”. s.145-151.

⁴³⁴ Muvakkaten. Nr. 8, “İbret, Dikkat”. s.116 vd.

gönderilir. Fransızların bu işbirliği için de çalışmasına rağmen bizdeki durumun tersine işliyor olmasından üzüntü duyan Suâvî, şunları söyler:

“Yazık bize! Bin kere yazık! Hatta hudud başında bulunan kal’alarımızda hiçbir mühimmat aleti yok. Tüfengimiz var. Hani fişeng? Ordu merkezlere bari olsun fişeng kesecek bir makinemiz var mı? Evet İstanbul’da bir makinemiz var. Fakat bunun keseceği fişengi Vidin’e Silistre’ye, Şimni’ye, Sofya’ya hangi yoldan göndereceğiz, ne kadar vaktde göndereceğiz? İşte her işimiz böyle.”⁴³⁵

Savaş sırasında Fransız gazeteleri olmadık yalanlar uyduruyorlar, ilgisi olmadığı halde Prusyalıların yenilgiye uğratıldığı, esir alındığı söyleniyorsa da bunlar büyük yalanlardır.⁴³⁶

Dışarıdaki savaş sürerken içeride ihtilal olmuştur. Bunun için devletin başı sonu belirsiz bir hal olmuştur. Halk barış ve savaş taraftarı olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Öte yandan seçim hükümeti isteyenlerle mevcut zorbalar ikiliği sözkonusudur.⁴³⁷

Ortada devlet diye bir şey kalmamıştır. Birçok milletin heves ettiği Fransa nizamını, zorbalar yıkmıştır. Fransa’nın yıkılmasındaki başka önemli bir saik ahlakî çöküntüdür.⁴³⁸

⁴³⁵ Muvakkaten, a.g.m. s.188.

⁴³⁶ Muvakkaten, s.46-47.

⁴³⁷ Muvakkaten, s.32-33.

⁴³⁸ Muvakkaten, Nr. 2. s.28 vd.

21. İÇ POLİTİKA

21.1. Mısır

Ulûm'un ilk sayılarında Mısır ile ilgili yayınlara yok denecek kadar az yer verilmiştir. İkinci ciltten itibaren hemen her sayıda Mısır'ı konu alan bir ya da daha fazla yazıya rastlıyoruz. Bu da Suâvî'nin Mısır yönetimi ile ilişkilerinin yeni bir döneme girdiğinin göstergesidir. Nitekim onun Mısır'dan para yardımı aldığıın belgeleri de mevcuttur.⁴³⁹

Mısır'ın asıl yerlileri olan "Kıptî" adının köken itibariyle araştırıldığı yazı⁴⁴⁰ Ulûm'da Mısır'ı konu alan ilk yazıdır. Kelimenin kökünü arama işini Suâvî diğer yazılarında da zaman zaman yapmıştır. Bu yazıyı da o türden saymak gerekir. Süveyş Kanalı'ndaki elektrik fenerlerini anlatan yazı⁴⁴¹ Mısır'a olan ilgiden dolayı yazılmış değildir. Yazının amacı, ilgili bölümde de zikredildiği gibi, bir teknik gelişmeyi zikretmektir.

"Tarih-i Mahmudî Mecidî, Azizi"⁴⁴²de Sultan Abdülmecid'in Mısır'a tanıdığı imtiyazlar için tepkisel bir yaklaşım sergilenir. Bu yazı Ulûm'da, dolaylı da olsa Mısır'a ilişkin ikinci yazıdır. Aynı makalenin devamında, Mısır valisinin 1868'de, Avrupa'dan beş seneye kadar, tekrar olmamak kaydıyla 11.890.000 İngiliz lirasını borç aldığı halde, bir sene sonra bu borcun iki katından fazlasına ulaşması eleştirilir.⁴⁴³

⁴³⁹ Çelik, a.g.e., s.259.

⁴⁴⁰ Ulûm, Nr. 5. "Kıpt. Cıbt". s.293.

⁴⁴¹ Ulûm, Nr. 9, s.538-540.

⁴⁴² Ulûm, Nr. 10, s.579.

⁴⁴³ Ulûm, Nr. 11, s.668-672.

11. sayıdan itibaren Mısır hakkındaki yazılara hakim olan ton değişiktir. “Mısır-İstatistik”te⁴⁴⁴ Mısır’ın nüfus, maliye, asker, deniz kuvvetleri, kara ve deniz ticareti, demiryolları, haberleşme ve eğitim yönünden rakamla bir ekonomik panoraması çizilmiştir.

“Memâlik-i Osmaniye’de Pamuk Hâsılatı”⁴⁴⁵ adlı makale, aslında Osmanlı memleketlerinin pamuk üretimini inceleyen bir yazı olmasına rağmen konunun Mısır’la bağlantısı kurularak üç senelik gelişmenin altı çizilir. Maliyenin gidişinin ülkenin politik seyrine bağlı olduğunu iddia ettiği yazıda⁴⁴⁶ Osmanlı maliyesinin kötü durumunu Mısır’la kıyaslayarak açıklamaya çalışır. Yazıya göre Mısır maliyesi bir sene öncesine göre, ülkenin içinde bulunduğu “emn ve asayiş” sayesinde daha iyiye gitmiştir.

“Hidiv Aleyhinde Risâleler”⁴⁴⁷ başlıklı yazı; Mısır’ı savunur bir tarzda yazılmıştır. Suâvî, bu yazıda aynı zamanda dava arkadaşlarının bir yolsuzluğunu da ifşa etmeyi amaçlamıştır. “Paris’te oturan eski postacı Âgâh Efendi”, Ulûm’da yayınlaması için, Suâvî’ye, Mısır hidivi aleyhinde yazılmış iki risâleyi göndermiştir. Suâvî’nin naklettiğine göre bu risâleleri, Kemâl Bey’in hocası Fanton ile Âgâh Efendi’nin hocası ve International Gazetesi yazarı Gettliffe’e, M. Fazıl Paşa yazdırmıştır. Bunun için de 20.000 frank harcamıştır. Fakat Fanton ve Gettliffe’e ödenecek 4.000 frank Paşa’dan çıktığı halde risâleleri yazan hocaları ulaştırılmamıştır (Bkz: Ek 3).

“Hükümet-i Hidiviyye”⁴⁴⁸ yazısı, Mısır hakkında coğrafi bilgilerle başlar. Buna göre Hidiv İsmail Paşa Mehmet Ali Paşa’nın yolunda ilerlemekte ve ülkeyi Fransız üsûlü idare etmektedir. Yazıya, Mısır’ın ithalat ve ihracat mallarının listesini

⁴⁴⁴ Ulûm, a.g.m., s.591.

⁴⁴⁵ Ulûm. Nr. 12. s.724-725.

⁴⁴⁶ Ulûm. Nr. 13. “İyi Maliye İyi Politikada Olur”. s.777.

⁴⁴⁷ Ulûm. Nr. 14, s.823-824.

⁴⁴⁸ Ulûm. Nr. 14, s.832-835.

ekleyen Suâvî, ülkenin yayın, ilim ve marifet konusunda İstanbul'u geçmekte olduğunu söyler.

“Tab’ ” başlıklı yazıda⁴⁴⁹ dünya basınıni özet bilgilerle anlatan Suâvî, Mısır'ı ayrı bir başlık altında değerlendirerek Mehmet Ali dönemini öncesine göre daha başarılı bulur.

“Cemiyet-i Maârif”⁴⁵⁰ makalesinde Mısır'ın bu isimdeki cemiyeti tanıtılıyor. Tanıtıcı bilgileri cemiyetle ilgili bir bültenden aldığı belirten Suâvî, bunun Mısır'ın kültürel hayatında oynayacağı önemli rolün altını kalın çizgilerle çizer, yazısını iyi dileklerle bitirir. “Mısır Sekine-i Kadimesi”⁴⁵¹ yazısı kadim Mısır donanmasını anlatmaktadır.

1865'te kurulan Mısır Şurâ-yı Nüvvâb Meclisi övülmekte, aynısının İstanbul'da kurulması talep edilmektedir.⁴⁵² “İslâm İçin Bir Kıt'ada Teselli Yok Mu?”⁴⁵³ adlı yazıda, aldığı köklü tedbirlerle maliyesini düzelten Mısır, örnek olarak gösterilmektedir. “Ma'adin ve Hayvan-ı Mısriyye”⁴⁵⁴ yazısında Mısır'ın eskiden sahip olduğu ve hâl-i hazırda hayli azalmış altın gümüş gibi madenlerden söz açılmakta tuz ve güherçilenin bol olduğu yazılmaktadır. Yazıda birkaç yabancı hayvanın varlığına da işaret edilmektedir. “Nizâm-ı Cedîd”⁴⁵⁵ yazısında söz Mehmet Ali Paşa'ya getirilerek onun, dünyanın gördüğü nadir insanlardan biri olduğu iddia edilmektedir.

⁴⁴⁹ Ulûm, Nr. 15, s.885-886.

⁴⁵⁰ Ulûm, Nr. 15, s.886-889.

⁴⁵¹ Ulûm, Nr. 15, s.891-892.

⁴⁵² Ulûm, Nr. 16, s.995.

⁴⁵³ Ulûm, Nr. 17, s.1058-1060.

⁴⁵⁴ Ulûm, Nr. 17, s.1063-1064.

⁴⁵⁵ Ulûm, Nr. 18, s.1129.

“Mısır Demiryolları”⁴⁵⁶ adlı yazıda Mısır’ın, demiryolları bakımından gelişmişliği ele alınır. Gelirinin üçte birini faizli borçlara ödeyen Osmanlı Devleti’nde karayolları Mısır kadar gelişmemiştir. Zaten Bâbiâli demiryolları yapım işletim işini yabancı şirketlere vermiş, bunun için de onlara senelik tazminat ödemektedir. Mısır demiryolları ağını gösteren basit bir harita da çizen Suâvî, Mısır’ın gelişmişliğine karşın Osmanlı demiryollarının, yanlış politika sonucu işlevsiz hale gelmesine işaret eder. “Mısır Maliyesine Bir İtiraz”⁴⁵⁷ başlıklı yazı, Fransız gazetesi Liberte’nin, Mısır’ın borç altına girdiğini yazması üzerine itirazî amaçla yazılmıştır.

“Şarkta ilm ve maârife en büyük hizmet nedir?” diye sorduğu yazıda cevaben der ki: “Kamûs’u hurûf-ı hece tertibinde basıp yüz kuruşa satmaktır.”⁴⁵⁸

Bu kamûs, Firuzâbâdi’nin matbu eseridir. Suâvî’ye göre bu eser, her talebenin başucu kitabı olmalıdır. Fakat eser alfabetik sıraya göre düzenlenmediği için pek istifade edilememektedir. Suâvî’nin sözlük için eleştiri ve önerileri şu minval üzeredir;

1. Kamûs, alfabetik sıraya göre dizilmeli,
2. Asım Efendi’nin yaptığı ilaveler çıkarılmalı,
3. Arapça kelimeleri büyük ve harekeli harflerle satır başlarına dizmeli, şerhler çıkarılmalı. Bu öneriler dikkate alındığı halde eserin, herkesin istifade edebileceği büyük bir cilt şekline girebileceğini belirten Suâvî, Mısır cemiyet-i maârifinin “Neşr-i Maârif konusunda çok büyük bir hizmete imza atmış olacağını söyler. Bu, yazarın Ulûm’da Mısır’ı konu alan son yazısıdır.

⁴⁵⁶ Ulûm. Nr. 19, s.1180-1183.

⁴⁵⁷ Ulûm. Nr. 20, s.1238-1240.

⁴⁵⁸ Ulûm. Nr. 24, “Mısır Cemiyet-i Maârifine İhtar”. s.1380-1383.

21.2. Girit Meselesi

Girit meselesi, dönemin bütün Osmanlı basın organlarında olduğu gibi Suâvî'nin Ulûm'unda da üzerinde hassasiyetle durulan önemli dış politika konularındandır. "Tarih-i Mahmûdî, Azizî, Mecidî"de Fransa'nın, Girit'in Yunan Devleti'ne terkedilmesi için gönderdiği notadan bahsedilir ve buna karşı çıkılır.⁴⁵⁹ Suâvî'nin Girit'le alakası sadece fikir bazında değildir. Bu alaka onu harekete geçirir ve Giritli müslümanlara yardım toplamak için öncülük yaptığı teşekkül, Bâbiâli'yi rahatsız eder.⁴⁶⁰

"Elsine-i müteaddide aşına ve erbâb-ı kemâlden bir zat-ı maârif-simat bir Girit tarihi yazıp tarafımıza yayınlanmak üzere göndermiştir"⁴⁶¹ kaydı ile yayınladığı tefrika, tamamlanmayan yazılardandır. Suâvî'nin sunuşta bahsettiği "zat-ı maârif-simât" yazının sonunda imzası bulunan Abdî olmalıdır. Suâvî'nin üslûbundan farklı herhangi bir özellik arzetmeyen yazı, Girit hakkında ansiklopedik bilgiler içermektedir. Suâvî'nin de yazıya ekledikleri mevcuttur.

Yazının girişinde Girit sınırları çizilir. Coğrafi sınırlar hakkındaki bilgiler Herodot'tan itibaren alınır. "Ehl-i Girit" başlığı altında Girit halkının karakteristik özellikleri verilir. Buna göre Giritliler cesurdur. Yalancılıkları tarihî kayıtlarda geçmektedir. Onlardan "kezzab" anlamında "giridzen" diye bahsedilmektedir. Dilleri Rumca gibi olup halkı Rumlar gibi giyinir. Fakat kadınların yüzleri peçeli, erkeklerinin baldırları çıplaktır. Bol meyveler, zengin ormanlar ve çok çeşitli yabancı hayvanlar Girit'in tabii özelliklerini gösterir. Sabun, bez zembil imalatı sanayisini oluşturur. Çok önemli bir araziye sahip olmasına rağmen bakımsızlıktan dolayı alınması gereken verime sahip olunamamaktadır. Buna rağmen zeytin, ipek, şarap, üzüm, bal, narenciye, badem, pamuk, keten yetişmektedir. Bunlardan bir kısmı

⁴⁵⁹ Ulûm, Nr. 10, s.581.

⁴⁶⁰ Ulûm, Nr. 15, "Yeni Osmanlılar Tarihi", s.911.

⁴⁶¹ Ulûm, Nr. 11, "Girit Tarihi", s.617.

hammadde şeklinde ihrac edilmektedir. Yazı, Girit'te kurulagelmiş hükümetlerin zikredilmesiyle son bulur.

Charles Wells, The Times'da Girit halkı ile ilgili iki yazı yayınlar. Yazılarda, kamuoyuna anlatıldığı gibi mazlum konumundakilerin Hristiyanlar değil Müslümanlar olduğu vurgulanmaktadır. Suâvî, Wells'e gönderdiği kısa mektupta hakkı teslim ettiği için hem müslümanların hem de Girit müslümanlarının bu hizmetinden dolayı pek memnun kalacağını söyler. Suâvî, adı geçen iki yazıyı Muhbir'in 47. sayısında yayınlanmıştır.⁴⁶²

21.3. Tunus

Suâvî, Tunus Beyi Sadık Paşa'nın eski politikasını değiştirmeye başlamış olmasını "Tebşir ve İhtar"⁴⁶³ eder. Buna göre doğruluğu ile bilinen Hayreddin, Hüseyin ve Rüstem Paşalar, "lâyık olan şartlar" ile Encümen-i Dâniş idaresine alınmıştır. Suâvî bunu duyurmaktan "tahziz" olmuştur.

Tunus hakkında bundan önce çıkan yazıda,⁴⁶⁴ Tunus'un Tanzimat'tan sonra "dayı" ve "devlet"li olduğunu söyler. Yazıya göre, bir zamanlar Tunus ve Cezayir'de "Türk dayılar" vardı. Bu dayılar Yeniçeri ayaklanmaları sırasında "azmışlar", Tunus Tanzimat'tan sonra zabtiyye ile idare edilir gibi olmuştur. Fakat hak gasbı, rüşvet başını alıp gitmiştir.

⁴⁶² Hüseyin Çelik. Türk Dostu, İngiliz Türkolog Charles Wells, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1996. s.53-60.

⁴⁶³ s.1108.

⁴⁶⁴ Ulûm, Nr. 14. "Tunus Zabtiyyesi", s.830-831.

22. ULÛM'DA KONU OLAN ŞAHISLAR

Gerek Yeni Osmanlılar Tarihi'nde gerekse bununla alakalı diğer yazılarda, aleyhinde yazı yazanların İstanbul hükümeti tarafından yönlendirildiğini beyanla İstanbul'da siyâsî ahlakın kirlendiğini belirten Suâvî, Aleksiyân Sarrafyan ve Reşad Bey'in kendisi aleyhinde yazdıklarına verdiği cevapta aynı tepkiyi gösterir.⁴⁶⁵ Bahsettiği şahıslar çoğunlukla aleyhtarları olan Yeni Osmanlılar'dır. Bunlardan ayrı olarak yeni Osmanlılar'a destek ve köstek olmaya çalışan şahıslar da vardır.

22.1. Namık Kemâl

Muvakkâten'in 4. sayısındaki "18 Receb Tarihli İstanbul'dan Mektub"⁴⁶⁶ başlıklı yazıda, Kemal Bey'in İstanbul'a dönüşü için, babasının, teşebbüslerde bulunduğu yazılıdır. Bundan önce Kemal Bey'in Sadrazamı hicveden bir kıtası yayınlanmıştır. O da bunun kendisine ait olmayıp, başkaları tarafından üslûp ve yazı taklit edilmek suretiyle basıldığını "bir arz-ı hal-ı mahsus" ile Zaptiyye Müşiri'ne bildirmiştir. Müşir, sadrazama durumu arzemiş, yapılan tahkikat sonunda güya kıtanın Kemal Bey'e ait olmadığı ortaya konmuştur. Kemal Bey'in bu doğruluğuna binaen İstanbul'a dönmesine izin verilmiş; üstelik, üç arkadaşından (Mehmet, Nuri, Reşâd) kimi isterse, beraberinde getirebileceğini anlatan bir mektup Zaptiye Müşiri tarafından kendisine yazılmıştır. Bu mektup, Kemal Bey'in babası Mustafa Bey'den doğrudan alınan bilgileri içermektedir.

Devamında Müşir Hüsnü Paşa'dan Kemal Bey'e yazılan mektup aktarılmıştır. Mektupta, ayrıca Kemal Bey'in dönüşü için Cemil Paşa'ya harcırah temin etmesini isteyen bir yazı yazıldığı belirtilir. Burada miktar belli değildir.⁴⁶⁷ Hüsnü Paşa, mektubunda "cevâbnâme-i vâlâlarımı kemâl-ı meserretle aldım" der.

⁴⁶⁵ Ulûm, Nr. 13, s.805.

⁴⁶⁶ Muvakkâten, Nr. 4, s.55-63.

⁴⁶⁷ Muvakkâten, Nr. s.57.

Bu, Hüsnü Paşa'nın daha önce Kemal Bey'e yazı yazıp adı geçen kıtanın kendisiyle ilgili olup olmadığını sormuş, o da bunu reddetmiş de af bunun için çıkmış anlamına gelir. Mektubu yazan şahıs söz konusu yazışmaların olabileceğini tahmin etmediğini belirtir.⁴⁶⁸

Suâvî mektuba eklediği "Beyân" başlıklı yazıda aynı zannı paylaşır ve Hüsnü Paşa ile Kemal Bey arasındaki muhabereyi, Kemal Bey'in gösterdiği sebâtla çelişki teşkil edeceği için "mechul" bulur. Fakat Kemal Bey'in sadrazam aleyhinde yazılmış çok kıtası olduğunu söyleyerek bunlardan üçünü yayınlar.⁴⁶⁹

*Ağlamaz mı bakıub ahvâl-i parişânımıza
Dil ü cânıyla seven devletini, milletini
Nice zâr olmayalım saltanatın hâline kim
Ne zamandır çekiyor sadr ü Fu'ad illetini
Âli bu devleti sana muhtac gösterüb
İkbâl ü devletinde bekâdan ümidi kes
Bilmem nedir lüzûmu vücûd-ı habîsinin
Dünyayı boymuzun mu tutar hey öküz teres
Ali acaba âhere ermez mi zamanın
Eşrât-ı kıyâmetle mi hem-hâl olacaksın
Cismin bu kadar haml-i sakîl ezmedi gitti
Ey müfsid har var ise deccâl olacaksın*

Kıtalarından sonra kendisinin, devlet dairelerindeki nizamsızlığı bahane ederek Hünkâr aleyhinde bulunmadığını bildirir ve "bu mes'eledede Kemal Bey ile mücadelemiz yazılsa bir büyük defter olur" der. Kemal Bey'in imzasını taşıyan ve kendisine nazaran sert bir üslûbun kullanıldığı bir mektup yayınlayarak, sözü, bunca

⁴⁶⁸ A.g.m., s.58.

⁴⁶⁹ A.g.m., s.58-59.

sert olan bir adamın geri dönüş için müracaat etmesinin tahmin edilemeyeceğine getirir.⁴⁷⁰

Suâvî'nin, Kemal Bey hakkında yazdıklarının hiçbirinin iftira olmadığını söyleyen Çelik, onun bu "doğruları söylemesinin" doğru olup olmadığını soruyor ve Suâvî'nin bu ifşaatından dolayı Kemal Bey'in ve hayranlarının sürekli bir nefretini kazandığını belirtiyor.⁴⁷¹

22.2. Ali Paşa

Ali Paşa, Suâvî'nin sürekli nefretle andığı şahıslardandır. Ali Paşa'nın icraatlarını "Defter-i A'mal-ı Ali Paşa" adıyla bir araya getiren Suâvî, onun etrafındakileri "zamane oğlanları" diye nitelendirir. Bu kimselere göre Ali Paşa "zat-ı hazret-i vekâlet penâh"dır. Suâvî'nin mantığına göre bu yüceltmenin sonucu bizi, Ali Paşa "Allah gibidir" yargısına ulaştırır:

"Bu delilin beyânı şöyledir ki sadrazam, padişah vekili, padişah da peygamber vekili ve peygamber Allah vekili. Demek ki hazf-ı vesâit ile sadrazam Allah vekili. İşte mantıkça böyle."⁴⁷²

Fıkha göre "el-vekilü ke'l-asl" (vekil aslı gibidir) kaidesi mevcut olduğuna göre "sadrizam Allah gibidir." Öyle ise "Ali Paşa Allah gibidir" sonucuna ulaşan Suâvî, her kim olursa olsun "zat-ı hazret-ı vekâlet penâh" olunca "Allah gibi"dir diyerek bu itikatta olan memlekette ıslâhat olamayacağını soru sorarak belirtir.⁴⁷³

⁴⁷⁰ A.g.m. s.60-63.

⁴⁷¹ Çelik. a.g.e. s.245.

⁴⁷² Muvakkâten. "Zamane Oğlanlarının İtikadı". s.157-158.

⁴⁷³ A.y.

Encümen-i Dâniş'in anlatıldığı yazıda⁴⁷⁴ konu Ali Paşa'nın cehâletine getirilir: "Bizde bir vakt Encümen-i Dâniş, maârif düşmanı olan Ali Paşa anda azadan olduğuyçün ne faide görüldü."

Kevkeb-i Şarki Gazetesi'nin 22.-24. sayılarında Ali Paşa'yı mübalağalı bir dille öven, Suâvî'ye de hakaretler yağdıran Aleksiyân Sarrafyan'a cevabî nitelikli yazıda hedef yine Ali Paşa'dır: Buna göre Ali Paşa Arapça, Farsça bilmez, namaz kılmaz, "Allah için" değil de tefâhhur için "halka karşı" mushaf okurmuş.⁴⁷⁵ Suâvî, onu hükümet memuru diye tahkir ederek "bir Ayvaz imzâsıyla" kendisini yüceltmeye "tenzil" ettiğini söyler.⁴⁷⁶ Ardından tehdit edercesine:

"Sen ey Ali Paşa elbette bir mahkeme-i adliyyede muhakeme altına alacağız"⁴⁷⁷ "Eğer merâmın üç dört milyon Ermeni içinde böyle birâderâne tasâdduk ettirebildiğin bir tam Ermeni hezeyânına milletin sukûtunu göstermek ise, yakînen bil ki millet buna sukût etmedi ve etmeyecektir"⁴⁷⁸ der.

Teleferikten bahsettiği yazıyı Ali Paşa'ya çatmak suretiyle bitiriyor:

"Frenkler havada araba yapıyorlar Ali Paşa'nın elinde öğendere öküz arabasıyla terâkki ilan ediyor."⁴⁷⁹

Defteri Amâl-ı Ali Paşa adlı eserin 1909 baskısında eserin başında şöyle bir not vardır:

"Tenbih: Müteveffa Ali Paşa, ettiklerine nazaran bizim mevtâdan sayılmazsa da yabancılar nazarında bizden sayıldığına mebnî "ölüleri hayr ile yâd ediniz"

⁴⁷⁴ Ulûm, Nr. "Encümen-i Dâniş-i Şarki", s.533.

⁴⁷⁵ Ulûm, Nr. 12, s.715-718.

⁴⁷⁶ Ulûm, a.g.m., s.721.

⁴⁷⁷ A.y.

⁴⁷⁸ A.g.m., s.722.

⁴⁷⁹ Ulûm, Nr. 13, s.768.

emrine göre onun Allah'ın haklarına aid inanışlarından ve amellerinden sukût ederiz."⁴⁸⁰

22.3. Aleksiyân Sarrafyan

Kevkeb-i Şarki yazarı Aleksiyân Sarrafyan, gazetesinin 22. ve 24. sayılarında Ali Paşa'yı mübalağalı bir dille anlatan, Suâvî'yi de aynı ölçüde yeren bir yazı ile Suâvî'nin gündemine girer. Yazıda Suâvî, insafsız, arsız, cahil, kâfir olarak niteleniyor. Sarrafyan, Suâvî için; "Kur'an-ı Kerim'i eline versen ya bir âyet-i kerimeyi tahrif ya bir lafz-ı şerifi te'vil veya bir mu'cizeyi inkâra medâr olacak bir takım edille-i kâzibe tedârik ve tehiyye maksadıyla fâsidâne mebnî ahz eyler" diyor.⁴⁸¹ Kaya Bilgegil Sarrafyan'ın, adı geçen gazetenin 24. sayısında "Suâvî Ziyâ Miyâ" başlıklı çirkin bir yazı yayınladığını iki sayı önce de Suâvî'nin Ali Paşa'ya hücumunu "av'ava-ı teşni" diye vasıflandırdığını söyler.⁴⁸²

22.4. Fuad Paşa

Suâvî'nin Fuad Paşa konusundaki tutumu genelde ılımlıdır. Yeni Osmanlılar Tarihi'nde O, "cerbezede nadirü'l-vücûd bir eski diplomat" diye anılır.⁴⁸³ İki sayı sonra Suâvî'nin ondan zarar görmediğini hatta onunla aynı sofrayı paylaştığını aynı mecliste bulunduğunu öğreniyoruz.⁴⁸⁴ 14. sayıda o rahmetle anılıyor.⁴⁸⁵ 16. sayıda teşrifatı kaldırması ile yine methediliyor:

"Selâtin-i Osmaniyye selâmlığa çıkınca mekteb seyrine gider gibi tuğlu baltalıların arasında mestûr idi. Fuad Paşa'nın o hakkı inkâr olunamaz ki hünkârdan

⁴⁸⁰ Ali Canip Yöntem. "Ali Suâvî Nasıl Bir Adamdır?", Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, s.155.

⁴⁸¹ Ulûm, Nr. 12, s.718-720.

⁴⁸² Bilgegil, a.g.e., s.139. 390 nolu dipnot.

⁴⁸³ Ulûm, Nr. 13, s.795.

⁴⁸⁴ Ulûm, Nr. 15, s.906.

⁴⁸⁵ Ulûm, Nr. 14, s.830.

bu lakabı kaldırdı ve sultanlar dahi insan resminde olduğunu ahaliye açık açık gösterdi.⁴⁸⁶

22.5. Münif Paşa

Ulûm'da Encüman-ı Dâniş sebebiyle Münif Paşa söz konusu edilir. Suâvî, onun Tercüme Dairesi'nin başında bulunmasından dolayı rahatsızdır:

"Şimdi de Tercüme Dairesi açılmış. Lâkin İslâm dini aleyhine protestant hezeyannameleri tercüme ede ede irtidâdını izhâr etmiş ve milletin menfûru olmuş olan Münif, o daireye reis olursa ne hayr gelir."⁴⁸⁷

22.6. Mustafa Fazıl Paşa

Mustafa Fazıl Paşa'nın namını, Nord Gazetesi'ne verdiği yazıdan ve Yeni Osmanlılara yaptığı başkanlık vasfından dolayı duyan Suâvî, yazının, kendi bilgisi dışında, İstanbul Muhbir'inde yayınlanmasından sonra Paşa'nın kendisine "meyl-i muhabbet"i olduğunu kethuda Mehmet'ten öğrenir.⁴⁸⁸ Kastamonu sürgününden Paris hayatına kadar geçen sürede bu muhabbet sürerse de safların ve rollerin hızlı bir dönüşüm geçirmesi üzerine ikisi kendilerini birbirinin karşısında bulurlar. "Mısır Hidivliği'nden mahrum kalmış Mustafa Fazıl Paşa" hidiv aleyhinde, Kemal Bey'in hocası Fanton'a ve Âgâh Efendi'nin hocası Gettliff'e iki risâle yazdırmıştır.⁴⁸⁹ Suâvî'nin Ulûm'da özetini verdiği, fakat yazamadığı "Yayalar" adlı tiyatro taslağının baş aktörü Yeni Osmanlıları bir maceraya sürükleyen sonradan da yalnız bırakan Fazıl Paşa'dır. 18. sayıda Suâvî Fâziliyye diye bir tabir icad eder ve bunu tanımlar: "Fransızlar Fazilisme der, bize Fâziliyye diye tercüme edilebilir yeni, politik bir tabirdir.

⁴⁸⁶ Ulûm, Nr. 16, s.981.

⁴⁸⁷ Ulûm, Nr. 9, s.533-534.

⁴⁸⁸ Ulûm, Nr. 15, s.910.

⁴⁸⁹ Ulûm, Nr. 14, s.823-824.

Bu tabir; tarafdarları hürriyet ve hamiyet için hükümet aleyhinde bulunur anlamındadır. İhtilâfiyye de denilebilir. Fakat ikisi farklıdır. Fazlıyye'de amaç soyut bir mekan ele geçirmektir. İhtilâfiyyedendir. Fakat her ihtilâfiyye Fâzlıyye değildir.⁴⁹⁰ Buradaki tarif "Yayalar"daki tiplere ile tamamen uyuşmaktadır. Yeni Osmanlılar arasındaki dağılma çözülme sürecinin söz konusu olduğu yazılarda Paşa, olumsuz bir şekilde ele alınmakta ve Paşa taraftarı olan Yeni Osmanlılar onun "hak-ı payine rûmâl" olmakla⁴⁹¹ itham edilmektedir. "Fazıl Paşa Takımı" yazısında ise⁴⁹² Paşa'nın etrafındakiler aldıkları aylık para miktarı ile beraber ifşa edilmektedirler (Bkz: Ek 4).

22.7. Reşat Bey

"Aleyhimizde Bulunan Mahkumlar Fukarası" yazısı⁴⁹³ Reşat Bey ile Suâvî arasındaki ilişkinin geçmişe dayalı olduğunu ortaya çıkarıyor. Reşat Bey Suâvî aleyhinde daha önce yazı yazmıştır. Reşat Bey, işlediği bir suçtan dolayı onbeş sene hapse mahkum edilmiş, yakayı ele vermeden Avrupa'ya kaçmıştır.

Reşat Bey'i Avrupa'da gören, Suâvî ona, bazı iyilikler yapmakla beraber onu, "yalancı, sürtük hamiyetsiz" zannetmiştir. Reşat Bey ise Suâvî'nin bu zannına karşı sadakat edeceğini söylemiş ve bu babda bir mektup da yazmıştır. Mektupta Suâvî'nin kendisi için beslediği zannın yanlış olduğunu beyanla bundan böyle doğru sözlü olacağına yemin eder ve biraz sabır ister. "Bilahare haksız çıkarsam ben de sizinle beraber kendime da'vâlı olacağım" "Doğrudan doğruya vuku bulacak emrinize ve her hizmetinize hazırım. Bâki irade efendimindir"⁴⁹⁴ der.

Ulûm'un 4. sayısında yayınlanan "İlm-i Hesâb" meselesinde Suâvî'yle konuşan kendisiymiş gibi tutturarak ve Suâvî'ye reddiye diyerek ağzına gelen her

⁴⁹⁰ Ulûm. Nr. 18. "Fazlıyye". s.1119-1120.

⁴⁹¹ Ulûm. Nr. 18, a.g.m.. s.1127.

⁴⁹² Ulûm, Nr. 14, s.823-824.

⁴⁹³ Ulûm. Nr. 15, s.800-804.

⁴⁹⁴ Ulûm. a.y. s.803.

şeyi yazıp İstanbul'a takdim etmiştir. Ardından da bazı adamlara Suâvî'nin parasız kalıp öldüğünü söyleyip, "Suâvî'ye Ta'ziye" adıyla ikinci bir yazı yazmıştır.

22.8. Âgâh Efendi

Ulûm'da Âgâh Efendi dikkat çekecek şekilde ele alınmamaktadır. 14. sayıda Fazıl Paşa'nın Mısır Hidivi aleyhinde yazdırdığı risâleler sebebiyle Âgâh Efendi ismine rastlıyoruz ki bu, küçümseyici bir şekildedir: "Paris'te mukîm eski postacı Âgâh Efendi."⁴⁹⁵

22.9. Lord Stanley

"Mesele-i Şarkıyye'ye Dair İngiliz Efkârı ve Bizde Ba'zı Fırkanın Efkârı" başlıklı yazıda⁴⁹⁶ Kırım Savaşı'ndan sonra İngiliz kamuoyunda Şark hakkında fikrî bir değişim olduğu tesbiti vardır. Palmerstone İngiltere'yi uzun yıllar Rusya karşısında tutmuş, Türkiye'ye yardım etmiştir. Lord Stanley İngiltere'nin büyüklüğüne dair sözler sarfetmiş; Osmanlı Devleti'nin içten hasta olduğunu ve er ya da geç yıkılacağını beyân etmiştir. Âgâh Efendi de Stanley'e bir mektup yazarak "ne haklı buyurdunuz ne kerâmet eylediniz?" diye kendisini övmüştür. Altına da "Fazıl Paşa politikasının acentası Yusuf Âgâh" imzasını atmıştır. Âgâh Efendi'nin mektubunu Mösyö Bertrant Fransızca'ya çevirir Stanley'e gönderir. Stanley mektubu okuduktan sonra "bir sahih İngiliz benim dediğim gibi diyebilir lakin bir sahih Türk böyle mektub yazmağa eli varamaz" demiştir. Fazıl Paşa'nın olanlara razı olmayacağını zanneden Suâvî meseleyi tafsilatlı bir mektupla Paşa'ya bildirir, herhangi bir duyum alamaz. Yirmi gün sonra Paşa'nın başkatibi Sakakini'den maaşını almaya gidince eline bir yazı iliştilir. Bu Suâvî'nin yazdığı mektuba cevap olan Fransızca kısa bir ibâredir: "C' est ton bétise." Bu, Suâvî'nin hamakatini ilan etmektedir.

⁴⁹⁵ Ulûm, Nr. 14, s.823.

⁴⁹⁶ Muvakkâten, s.134-138.

22.10. Ziya Paşa

Suâvî'nin Yeni Osmanlılar içinde barışık olduğu tek isim Ziyâ Paşa'dır denilebilir. Ulûm ve Muvakkâten de onun aleyhinde yazılara rastlamıyoruz. Suâvî'nin satılık kitaplar listelerinde Ziya Paşa'nın Terki-i Bend ve Terci-i Bend'ini içeren bir kitabın reklamını görüyoruz. Aynı zamanda Ziya Paşa'ya ait bazı şiirlerin de Ulûm ve Muvakkâten'de yayınlandığını görüyoruz.

22.11. Kanipaşazâde Rif'at Bey

Ulûm'da Rif'at Bey ile ilgili müstakil yazı yazılmamıştır. Fakat Rif'at Bey'in Suâvî aleyhinde iki risâlesi ve Suâvî'nin bunlara cevabî yazısı vardır.⁴⁹⁷

22.12. Yorgi Stefanos

Suâvî'nin Kastamonu'dan İstanbul'a getiren, onun Marsilya'ya gitmesini sağlayan adamdır. Fazıl Paşa tarafından 500 kuruşa görevlendirilmiştir. Londra'da Muhbir çıkınca Suâvî ona her sayıdan 100'er adet gönderir. Yorgi de bunların 50'sini daha önce para karşılığında anlaşmalı olduğu Hüsnü Paşa'ya verir. Geri kalan 50'sini de karaborsadan satar. Fazıl Paşa'nın ketkudası Mehmet Bey'e gazeteyi dağıtıyorum diye maaşını alır. "Dağıtmıyorum, işte doğruca Efendimize getiriyorum" diyerek yarısını Hüsnü Paşa'ya verir. Casusluk parası alır. Hüsnü Paşa da Muhbir yakıyorum diye Zabtiyye Konağı meydanında yakar ve bu, İstanbul Gazetesi'nde şaşalı bir haber olarak çıkarmış. Hüsnü Paşa durumu öğreninceye kadar Yorgi yakayı kurtarmış olur.⁴⁹⁸

22.13. Mösyö Fanton

Londra'da Kemâl Bey'in hocası olan Fanton Ulûm'da iki kez zikredilmektedir. O, Fazıl Paşa'nın Mısır Hidivi aleyhinde yazdırdığı risâleyi kaleme alanlardan biridir. Fanton Kemâl Bey'in İstanbul'a dönüşünü sağlamak için

⁴⁹⁷ Bkz: Çelik. s.218-229.

⁴⁹⁸ Ulûm. Nr. 15. "Yeni Osmanlılar Tarihi". s.926-928.

Londra'dan İstanbul'a iki kez gitmiştir.⁴⁹⁹ İstanbul dönüşünde Fazıl Paşa'dan "Hafız Osman hattıyla yazılmış bir Kur'ân almış ve bunun Londra'da taş basmaya basmış, bir nüshasını da Bâbiâli'ye göndermiş. Bu da Ali Paşa'nın hoşuna gitmiştir. Ama kullanılan mürekkep domuz yağı içerdiğinden Bâbiâli bu basımın ertelenmesini istemiştir.

22.14. Hüsni Paşa

Yorgi Stefanos'la ilgili bahisten ayrı olarak Reşat Bey'e Suâvî'nin Ulûm'da verdiği cevapta İstanbul Gazetesi'ni "Hüsni Paşa'nın sesi" olarak gösterir.⁵⁰⁰ Kemâl Bey'in İstanbul'a dönüş isteği sırasında irtibat kurduğu şahıs yine Hüsni Paşa'dır. Muvakkâten'in 8. sayısında Hüsni Paşa'nın yolsuzluğunu gün yüzüne çıkarmayı amaçlayan iki soru sorulmuştur:

"1. İnkılâb Gazetesi'nin 'sahih muharriri' (?) olan Bey'e aylık yedi bin kûsür kuruş maaş İstanbul'daki vükelâ-yı hâzıra birâderleriniz verdiler mi? Hâlâ veriyorlar mı?

2. Aynı gazetenin aynı yazarına 28 Temmuz'da bir iltifatnâme yazarak efkârını tahsin ettin mi?"⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Muvakkâten. Nr. 6, s.82 vd.

⁵⁰⁰ Ulûm, Nr.10, s.615.

⁵⁰¹ Muvakkâten. Nr. 8, s.121.

23. ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI

23.1. Kamûsu'l-Ulûm ve'l Maârif

Alfabetik sıraya göre bütün ilimlere ait bilgiyi veren ansiklopediyi ilave halinde verme üsûlünü ilk defa Türkiye'ye Ali Suâvî getirmiştir.⁵⁰² Cemil Meriç onun Larousse'u alıp tercüme etmek ve Türkiye ile ilgili meseleleri ilave etmek ve Türkiye'nin Larousse'u olmak istediğini söyler.⁵⁰³

Ulûm'un 21.-25. sayıları ile beraber 16'şar sayfalık ek olarak verilen ansiklopedi, toplam olarak 80 sayfa çıkabilmiş, "Atabeg" maddesinde kalmıştır. Suâvî, ansiklopedisini Victor Coupy basımevinde⁵⁰⁴ bastırmıştır. Ansiklopedinin ebatları 20x13'tür.⁵⁰⁵ İlk tecrübe olması hasebiyle, "ancak sözlüklere girebilecek bir takım kelimelere de yer vermiş, buna karşılık mutlaka alınması gereken birçok önemli maddeyi ihmal etmiştir. Maddeler teknik bakımından zayıftır."⁵⁰⁶ Ansiklopedi sade bir dille özentisiz olarak yazılmıştır. Ansiklopediye toplam 10 şekil ve Çanakkale Boğazı'nın basit bir krokisi konmuştur.

Ansiklopedi matbu olarak yayınlanmış, Alman-Fransız savaşının çıkmasıyla sekteye uğramıştır. Savaştan sonra da yayınına devam edilememiştir.

Ansiklopedi hakkında ilk detaylı bilgi Ulûm'un 21. sayısında "İlân" başlıklı yazıda çıkar.⁵⁰⁷ Yazıda bilim ve eğitimin yayılmasında ansiklopedinin rolüne değinilir ve kelimenin kökeni açıklanır. Suâvî, İslâm dünyasında daha önce Seyyid Şerif ve Muhammed Ali Tahavani'nin ansiklopedik bazı çalışmalarında bulunduğunu

⁵⁰² Ülken. a.g.e., s.87.

⁵⁰³ Cemil Meriç. Sosyoloji Notları. s.325.

⁵⁰⁴ Ülken. a.g.e., s.79.

⁵⁰⁵ A. Sırrı Levent. Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri. s.173.

⁵⁰⁶ Abdullah Uçman. "Ali Suâvî". TDVİA. C.3. s.448. Levent. a.g.e., s.145.

⁵⁰⁷ Ulûm. Nr. 21. "İlân". s.1273.

belirterek, bu çalışmaya önceden niyet ettiği halde iki nedenden dolayı bir türlü başlayamadığını belirtir. Bunlar yeterli miktarda para ve bilgi kaynağıdır. Suâvî, bu iki engeli şöyle halletmiştir:

"Birinci mani; para yok. Böyle bir kitabda azdan az yirmi bin resim lazım. Resimler birbiri üzerine beşer franka kazılsa dört beş yüz bin kuruş yalnız resim kazdırmak parası. Ya matbaa masarısı? İşte bu büyük mani'i def müyeser oldu. Şöyle ki ben şu Ulûm Gazetesi 32 sahife çıkarıp duruyordum ya. Bu gazeteyi iki kısımda tertib edüp bir kısmı yani 16 sahifeden ibaret bir cüz-i münfasılı "Kamûsü'l-Ulûm ve'l-Maârif" ünvanıyla bu yolda bir kitaba tahsis etsem. Zaten satılıyor ya. Müşterilerden gelmekte olan parayı resimlere ve matbaaya ve masarıfa veririm. Yavaş yavaş kitab olur gider. Müşteriler her nüshadan cüz-ı evveli sahifelerindeki erkân tertibiyle birbirine zamm edip kitab yaparlar ve kısm-ı sâniyi gazete gibi okurlar. İkinci mani' mikdâr-ı kâfi kitab nerde bulayım da me'haz edeyim? Bu büyük mani' dahi mündafi'dir. Zira şu oturduğun Paris'de mükemmel kütübhâne var. İşte asıl mani' bu ikiden ibaret idi. İkisi dahi bertaraf oldu."⁵⁰⁸

Çalışmasına ömrünün yetip yetmeyeceğine dair gelebilecek soruyu şöyle cevaplandırır:

"Mâhaza ben başlamasını teahhüd etdim. İkmâlini taahhüt etmedim. Ben yapabildiğim kadar yapayım da ikmal edemezsem lezzet ve eklince ne türlü meşguliyette olduğunu fark edenler varsınlar ilave etsinler, ikmâl etsinler."⁵⁰⁹

Gazetenin devam etmekte olan şekliyle 10 cildi 26 yılda tamamlayacağını söyler ve bunun için Allah'tan uzun ömür diler:

"Henüz otuz iki otuz üç yaşında olub bu güne dek ağrı sızı görmeyen ve kalemiyle bunca a'da-yı din ve adalet müzmahil olacağı maznun bulunmaz bir

⁵⁰⁸ Ulûm. Nr. 21. a.g.m.. s.1274-1275.

⁵⁰⁹ Ulûm. Nr. 21. a.g.m.. s.1275.

Suâvî'ye yirmi altı yıl daha ömrü "ilm u adalet isteyen Allah" çok mu görür?"⁵¹⁰ diyen Suâvî, Çırağan'daki akibetini hesaba katmamıştır.⁵¹¹ Avrupa dillerindeki ansiklopedilerin kendi kâmûsundan daha mükemmel olamayacağını, çünkü Fransız, İngiliz ansiklopedilerinde bulunan maddeleri kendisinin zaten alacağını, orada bulunmayan, Şark'a, Asya'ya ait şehir, yer, deniz, tarih ve eserlerin adlarını da yazacağını belirtir. Bunu da Memâlik-i Osmaniye'de kendisiyle istibat halindeki üç dört yüz zâtın göndereceği bilgi ve fotoğraf ile gerçekleştirmeyi planlar.

Ansiklopedinin dili ve kullanılacak terimler konusunda Suâvî'nin tutumu şöyledir:

1. Arapça, Farsça ve diğer dillerde var olan terimleri almak,
2. Avrupa dillerinde değişik telaffuzları bulunan, fakat temelde aynı olan terimleri değiştirmeden almak. Mesela oksijen için "asl-ı hamız", ümmü'l hümûzât" hava-ı hayati" gibi isimler uydurma "saçmalığı"na gitmeyeceğini söyler.

24. sayıda hem te'lif hem basımın bir arada olmasının neden olduğu aksilikler dile getiriliyor. Her harfin bitiminde cilde alınamayan maddelerin ayrı bir ilave olarak okurların istifadesine sunulacağı kaydedililiyor. Matbaadaki düzenleme sırasında ecnebî basımcının bazı harfleri yanlış döktüğü, bunun için de ek cilt içinde doğru-yanlış cetvelinin verileceği haber veriliyor.⁵¹²

23.2. Arapça'dan, Portekizce ve İspanyolca'ya Geçen kelimeler Sözlüğü

Endülüs İslâm devletinin Batı üzerindeki önemli etkilerinden biri de dil sahasındadır. Endülüs'e en yakın ilişki içinde bulunan iki Batı ülkesi olan İspanya ve Portekiz Arapça'dan birçok kelime almıştır. Bu kelimeler iki ülkenin diline göre

⁵¹⁰ Ulûm. Nr. 21, a.g.m.. s.275.

⁵¹¹ Çelik. a.g.e.. s.440.

⁵¹² Ulûm. Nr. 24, "Kâmusu'l-Ulûm ve'l Maarif Zeyli". s.1383.

şekli bir değişikliğe uğramış, oradan da diğer Batı ülkelerine geçmiştir. Dolayısıyla ikinci, üçüncü şekil değişikliğine uğramışlardır. Suâvî, bu küçük sözlüğü yazma amacını şöyle açıklıyor:

“Bu yazacağımız lûgatın fevâidi nezd-i ma’arif-şinâsânda ta’riften müstesnadır. Hele şu faidesi kabil-i nisyân olamaz ki Endülüs’de oturan İslâm ulûm ve maârif ve sanayiinde hayli terâkkiyât ettiklerinden hayvan ve nebât ve ma’rifet ve hünlerden keşfiyâtlarına isimler takmış idiler. Şimdi bizim mütercimler o isimleri Avrupalılar tahrif ile kullandıkları kelimâtdan alıyorlar ve ekseriya şu kelimât-ı mahrûfiyyeyi aynen isti’mal ediyorlar. Şu yazacağımız lûgat üslûbunda bir kitab olduğu halde bizde bulunmayan esâmi ve ıstılâhât-ı ulûmun aslından almak muayesser olur.”⁵¹³

Suâvî, kelimelerin İspanyolca, Portekizce’deki muharref şekliyle beraber, Arapça’daki aslını bir arada veriyor. Tefrika halindeki bu lûgatçe çalışması aralıklı üç sayı sürmüştü⁵¹⁴ toplam 774 kelimeyi kapsamaktadır.

⁵¹³ Ulûm. Nr. 14. “İspanyol ve Partugal Lisanlarında Bulunan Kelimât-ı Arabiyye”, s.844-845.

⁵¹⁴ Nr. 14. s.844-872. Nr. 16. s.959-967. Nr. 20. s.1247-1256.

Üçüncü Bölüm

24. DİĞER KONULAR

24.1. Encümen-i Dâniş

Maârif-i Umûmîyye⁵¹⁵ yazısında Encümen-i Dâniş'i tanıtan Suâvî bunu dil ve edebiyatın ilerlemesine yarayacağını, te'lif ve tercüme eserlerle memlekette yeni eğitimi "ta'mim ve neşre" hizmet edeceğini söyler.

9. sayıda yazdığı yazı⁵¹⁶ ile Encümen'den bir hayır görülmediğini bunun sebebinin ise, kuruluşunun memurlar ile gerçekleştirilmesi olduğunu belirtir. Ona göre bu işte bürokratlar değil ulemâ etkin olmalıydı.

Bu yazı Hürriyet'in 79. sayısında övgü ile tahlil edilmiştir.⁵¹⁷

24.2. Asiatic Society'ler (İlk Oryantalist Oluşumlar)

İlk oryantalist oluşumlar olan Asiatic Society'leri başlangıçta İngilizler kurmuştur. Bunlar, sonraları Avrupa'nın çeşitli ülkelerine yayılmışlardır. Suâvî'ye göre bunlar faydalı kitapları Batı dillerine çevirmekle "bize bizden daha ziyade hizmet etmişlerdir."⁵¹⁸ Onlar Doğu'ya ait fakat Doğu'nun bilgisinin çok uzağında

⁵¹⁵ Ulûm. Nr. 7, s.404.

⁵¹⁶ Ulûm. Nr. 9. "Encümen-i Dâniş-i Şarkî", s.533-534.

⁵¹⁷ Aktaran: Çelik, s.193.

⁵¹⁸ Ulûm, Nr. 9. a.g.m., s.530-533.

olan pek çok faydalı eseri keşfedip ortaya koymuşlardır. Suâvî bunlarla diyaloga geçilmesini teklif eder.

Asiatic Society'lerden bahsettiği yazının arkasında biz, Suâvî'ye Paris Asiatic Society tarafından gönderilen bir mektubu okuyoruz. Burada Suâvî'ye gönderdiği yayınlar için teşekkür edilmekte, yayın organları olan “Journal Asiatique”in ileriki sayılarından birinden kendisi hakkında bir yayın yapılması kararlaştırıldığı belirtilmektedir.

Paris Asiatic Society'nin başkanı ve Kraliyet Kütüphanesi Şark Kitapları bölüm sorumlusu, kütüphanedeki şark kitaplarının yeni düzenini ve sayısını anlatan bir risâle yazmışlardır.⁵¹⁹ Suâvî risâleyi özetledikten sonra verilen kitap sayısının 1739'daki düzenleme defterindeki rakama eşit olduğunu, bundan sonra kitap gelip gelmediğini sorar.

24.3. Teşrifât

Asya ve Avrupa'da devlet büyüklerine karşı sergilenen karşılama törenlerini ve bu törenlerdeki “arz-ubudiyet”in değişik görünüşlerini satirik bir dille anlattığı, “Teşrifât ve Mülûka Tahiyat”⁵²⁰ yazısında idareciler için söylenen yersiz, abartılı övgülerin ahlakîlikten uzak olduğunu söylerken Swiff'in “Guliver'in Seyahatleri”nde tasvir ettiği aynı konuya temas etmiş olur. Osmanlı'da ve İngiltere'de 80 yıl önceki teşrifât usullerinin varlığını tenkit eder.

Kubbealtı teşrifatı ve saçak öpme tahiyâtı da bu yazıda karikatürize edilmiştir.

Sultan Abdülmecit'e, resmi yazılarda “abd”, “bende” ve “kul” tâbirlerini yasaklamasından dolayı rahmet diler. Bunların, aynı zamanda gayri İslâmî birer

⁵¹⁹ Ulûm. Nr. 13, “Paris Kütübhanesi-i Kraliyesinde Mevcut Yazma Kütüb-i Şarkiyeye”. s.778-780.

⁵²⁰ Ulûm. Nr. 16, “Teşrifat ve Mülûka Tahiyat”, s.979.

uygulama olduğunu belirten Suâvî, fıkıh kitaplarında, büyüğün önünde yer öpmenin haram; fakat alim zatın ve sultanın elini öpmenin caiz olduğunu söyler.

“Müsavat Fi'l-Ubudiyye”⁵²¹ adlı yazıda, İslâm ordularının Şam'ı fethi esnasında cereyan etmiş bir olay anlatılır. Ba'albek'in Hristiyan emiri, İslâm ordusunun emiri Sa'd Bin Zeyd'e bir papaz göndererek barış ister. Papaz, İslâm emirinin huzurunda saygısını dile getirmek için eğilmeye davranır. Fakat Bin Zeyd “sakın etme” der. Papaz, ta'zim için böyle yaptığını söyleyince, “Allah'tan gayriye secde olmaz” cevabını alır. Bunun üzerine papaz şöyle der: “Ha işte siz bu i'tikad ile bizim ve diğerlerinin üzerinde mansur oldunuz.”

24.4. İstanbul Yangınları

Ulûm'un 20. sayısında ele aldığı İstanbul yangınlarının sebebini üçe ayırır: Şehrin imar planından yoksunluğu, evlerin tümüyle ahşap olması ve hükümetin tedbirsizliği. “Memâlik-i muntâzime” diye anıp, örnek gösterdiği Avrupa'da, patlayıcı özelliğe sahip maddeler satan işyerlerinin şehir içinde bulunması yasaktır. Bunun için orada can, mal emniyeti vardır. Oysa bizde “adem-ı ihtiyat”tan dolayı kimse canından malından, mülkünden emin değildir.⁵²²

Değişik zamanlarda İstanbul bu yangınlarda birçok yönden hasara uğramış olmasına rağmen dişe dokunur bir tedbir alınmış değildir.⁵²³

24.5. Misyonerlik

Avrupa'nın her tarafına hızla yayılmış misyoner teşkilatları milyon hesabı ile İncil bastırılmış, Hristiyanlıkla ilgili birçok kitap basıp dağıtmışlardır.

⁵²¹ Ulûm, Nr. 22. “Musavat Fi'l-Ubûdiye”, s.1315-1316.

⁵²² Ulûm, Nr.20. “İstanbul Yangını”, s.1225 vd.

⁵²³ Ulûm. a.g.m. s.1233.

Amerika'daki teşkilat sayısı 1000'e ulaşmıştır. Teşkilatların Petersburg şubesi İncil'i 31 dile çevirmiş, bir milyon kadarını satmıştır. Hristiyan nüfusu 260 milyonu aşmış; İncil, 450 kadar dile çevrilmiştir. Teşkilatlar, Hind'e Afrika'ya kadar, eğitim dışındaki yollarla da ulaşmıştır.

Bu gelişmeler korkunç bir hızla olurken, tercüme kokan bu yazının sonunda Suâvî, müslümanlara mimberden vaiz gibi seslenir:

“İbret yahu, ibret! Hristiyanların ellerinde gayr-i makul olan bir dinleri var. Bunu tervice ne kadar çalışıyor!

İslâm ma'kul olan dinini neşre dair hiç bir sebebe teşebbüs etmedi. Zaruriyet-ı diniyyeyi bildiren akaid kitaplarımız camilerde edebiyat tarzında müntehi talebeye mükafat ile tedris olunur.”⁵²⁴

24.6. Cemiyet-i İslâmiyye

Suâvî, Ulûm'un 15. sayısında basın tarihinden bahsederken, bir gazetenin hayatta kalma şartını, bir oluşuma dayanmaya bağlar. Ulûm'un da taraftar olduğu oluşumların “Millet Meclisi ve Şurâ-yı Nüvvâb-ı Ümmet” olduğunu söyler.⁵²⁵

22. sayıda “Cemiyet-i İslâmiyye” hakkında bir ilan göze çarpar:

“Ma'rifet-i acizi ile bir cem'iyet-i İslâmiyye teşkil etti. Bu cem'iyyetin bed' ettiği birinci işi “Akâid-i İslâmiyye”yi tab' ve meccanen neşr eylemektir. Şimdilik Arabî ve Türkî ve Fârisî lisânlarında tab' olunmakta olup ba'demâ sair lisânlara dahi tercüme olunacaktır.

Bu cemiyetin müdür ve a'zası ve şurûtnâmesi ileriki nüshalarımızda beyan olunur.”⁵²⁶

⁵²⁴ Ulûm. Nr. 22. “Avrupa'nın ve Amerika'nın Neşr-i Nasraniyet Cemiyetleri”. s.1313-1315.

⁵²⁵ Ulûm. Nr. 15. s.878-879.

⁵²⁶ Ulûm. Nr. 22, s.1315.

Cemiyet hakkında ileriki sayılarda herhangi bir yazıya rastlanmamaktadır. Ancak Londra Muhbiri'nin ilk sayısında, gazeteyi çıkaran ve birinci hedefi eğitim olan bir "Cem'iyet-i İslâmiyye"den bahsedilmektedir.⁵²⁷ Ki Suâvî, bu derneğin amblemini Muhbir'in birinci sayısına basmış, başta Mustafa Fazıl Paşa olmak üzere, diğer Yeni Osmanlılar'ın tepkisini bu olmayan cemaatden dolayı çekmiştir.

24.7. Listesini Verdiği Kitaplar

Ulûm'un birinci cildinde ele alınan konuların, alakalı olduğu bilim sahasında yazılmış kitaplar bazen künyeleriyle beraber bazen de buna ek kısa bilgilerle liste halinde verilmiştir. "El Hakimû Hüvallah" makalesinin sonuna siyasetle ilgili 66 kitap; İsmi, yazarı, basım yeri, bulunduğu kütüphaneler, (bazısında içeriği, dili) belirtilerek listelenmiştir.⁵²⁸ "İlm-i Hesâb" makalesine matematikle ilgili 130 kitap adı, bir öncekinde olduğu gibi verilmiştir.⁵²⁹ Gazali hakkında yazdığı makalede⁵³⁰ Gazali'ye ait olup elde dolaşan 87 kitap ismi sayılmıştır. 3. sayıda; "her sayıda bazı alimlerin tercüme-i hallerini" vermek niyetinde olduğunu söylemesine rağmen bu gerçekleşmemiştir.⁵³¹ Aynı yerde, verilen listeler ile ilgili bir kusur görülürse de bunun, kendisinin Şark kütüphanelerinde uzak "diyar-ı Garb'da misafir bulun"masına yorulmasını ister.⁵³²

⁵²⁷ Le Mukhbir, Nr. 1. s.1'den Çelik. a.g.e., s.99.

⁵²⁸ Ulûm, Nr. 3. s.149-161

⁵²⁹ Ulûm, Nr. 4. s.195-207

⁵³⁰ Ulûm, Nr. 7. s.375-386

⁵³¹ Ulûm, Nr. 3. s.162

⁵³² Ulûm. a y.

25. SONUÇ

1870’li yıllara gelindiğinde, Yeni Osmanlılar ile ülke dışına çıkan muhalif Türk basınının üçüncü halkası olan Ulûm, yayın hayatındaki konumunu iyice belirginleştirmiştir. Kendisi bir edebiyatçı olmayan Ali Suâvî’nin Ulûm’unda şiir, nesir, tiyatro konularına uzak bir temas varsa bile toplumcu ve faydacı bir yaklaşım sergilemiştir. Salâmân ve Absâl arasında geçenleri anlatan felsefi kurgu, üç varyantı ile beraber ele alınmıştır. Suâvî’nin karşılaştırmalı geniş tahlilinde hikmet izlerine rastlamak mümkündür. Salâmân ve Absâl kurgusu tasavvuf ve felsefe ışığında yeniden keşfedilmeyi ve derinlikli bir tahlili gerektirmektedir. Gerçek anlamıyla edebiyata pek önem atfedilmemiş, daha çok şahıslar etrafında yazılan ve edebiyatı da kapsayan birkaç yazı, sosyal, siyasal ve bilimsel amaçlardır.

1860 yılında başlayan özel basın, dilin sadeleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Halk ile aydınlar arasındaki dil problemi, gazetenin yaygınlaşması ile hal olur. İçine tefrikayı da alan gazete Yeni Türk Edebiyatı’nın gelişmesinde, bir çok yeni türün Türk edebiyatına girmesinde önemli bir konuma sahiptir. Ulûm’un içerdiği tefrikalar edebiyatın dışındaki konular ile alakalıdır. Ulûm’daki tefrikalara ve bunun ciltlere dağılımına baktığımızda karşımıza Suâvî’nin sınır tanımayan iştahı çıkar: Toplam 21 tefrika yazısının 4’ü tamamlanabilmiştir. Bunların 12 tanesi sadece bir bölüm yayınlanabilmiştir. Geri kalanı ise iki ya da üç bölümden oluşmuştur. En uzun tefrika, aralıklı beş sayıda yayınlanan ve yarım kalan “Tarih-i Efkâr”dır.

Toplam 25 sayı çıkmış olan Ulûm, ilk 20 sayıya kadar Suâvî’nin el yazısı ile yazılmış ve litografya usûlü basılmıştır. Son 5 sayı matbu olarak çıkmıştır. Fransız - Prus savaşının çıkması ile Suâvî Paris’i terk etmek zorunda kalmış ve Muvakkâten’in ilk iki sayısını Lyon’da son sekiz sayısını da Marsilya’da yayınlamıştır. Ulûm’un ilk sayısı tarihsiz son sayısı ise 1 Eylül 1870 tarihidir.

Muvakkâtenin ilk sayısı ise Ulûm'dan bir ay sonra yayınlanmıştır. Son sayısı ise tarihsizdir.

Ulûm'da ele alınan konular çeşitliliği itibariyle siyasal düşünceler tarihi, tarih, eğitim, Batılılaşma, Yeni Türk Edebiyatı Tarihi, felsefe v.b. gibi değişik sahaları kapsamaktadır.

Suâvî, Ulûm'da ittihâd-ı İslâm altını kalın çizgilerle çizer. “Cinslik” diye isimlendirdiği ırkçılığa karşı tevhid düşüncesini çıkarır. Suâvî'nin ittihâd-ı İslâm düşüncesinde, siyâsî sistemde ilâhî güç her şeyin üzerindedir. İş başındaki yöneticiler ise Allah'ın yeryüzündeki görevli ve sorumlu memurlarıdır. Ulûm'da, Asr-ı Saadete yapılan göndermeler devlet modeli olarak Hz. Peygamber'in dönemine atfedilen önemi gösterir. Kuvvetler ayrılığını değil de güçler arasında hiyerarşik bir ilişkinin tasarlandığı vahdet-i imamet ilkesini benimser. Kur'an'ın temel esaslarından yola çıkan Suâvî, yapılan amellerin rıza-yı ilâhîye uygun olmasında titizdir.

Ulûm'da Türk kültür ve tarihine bazı Batılı tezlere cevap vermek ve Ulûm okuyucularını bilgilendirmek amacıyla geniş yer verilmiştir. Batılı referansların da kullanıldığı malzeme, hemen her konuda sathî ve dağınıktır.

Demokrasi ve halk hükümetinin, “Allah adamları”nın iş başında olması durumunda işlerlik kazanacağı belirtilerek konu, dinî bir eksene oturtulmuştur. İnsanın demokrasi içinde hür olarak yaşaması, baştaki idarecilerin “Ebuzer ve Ömer” gibi adil ve hakperest olması şartına bağlanır. Suâvî'ye göre demokrasi bundan başka şekilde mümkün olamaz. Suâvî'nin Ulûm'da modelini çizdiği demokraside, “teb'asını etrafına toplayan ve onların sorunlarına çözüm getiren Padişah modeli” vardır.

Hilafet, Ulûm'un diğer önemli bir siyâsî konusudur. Suâvî, Hz. Peygamber'in vefatından sonra arkasında vekil bırakmayıp, bu işi sahabelerin seçimine havale ettiğini, bundan dolayı da padişahın mukaddesliği, mukaddes hilafet ve ruhânî hükümet gibi ifadelerin İslam inancında yeri olmadığını söyler.

Dinî liderliğin tek kişide toplanmasının şart olmadığını, bunun yerine bir heyetin (şurâ) veya cumhurun da dinî lider olabileceğini söyler.

Bâbîâli sürekli bir eleştiri konusu olarak Ulûm'da konu edilmiştir. Keyfi uygulamalar, aydınlara karşı takınılan tutum hariciyedeki başarısız siyâset bunlardan bazısıdır. İdarenin adil, dinamik, olması, idarecilerin ehliyetli kimselerden seçilmesi istenmiştir.

Din, Ulûm'un ağırlıklı konularındandır. Dönem için ilginç ve çizgi dışı sayılabilecek bazı düşünceler dile getirilmiştir. Faize cevaz, dinî ve dünyevî hükümlerin fıkıh kitaplarında ayrıştırılması teklifi, camilerde verilen vaazların yozlaşması, İslam'da resim v.b., bunlardan bir kaçıdır. Öte yandan ulemânın bir önceki yüzyıla nazaran büyük bir çöküş yaşadığı hatta idarecilerdeki cehâletin ulemâya da sirâyet ettiği konusu dile getirilir.

Tanzimat dönemindeki eğitim, beraberinde taşıdığı sorunlar ile ele alınarak ıslah önerilerinde bulunulur. Öğretmenlerin ehliyetsizliği, kontrol mekanizmasının işlevsizliği, bazı ilimlerin zamanın gerisinde öğretiliyor olması, bazısının da hiç verilmiyor olması başlıca sorunlardandır. Oysa Ermeniler zamanın çok gerisinde bir yerde olmalarına rağmen kısa sürede toparlanıp eğitimlerini ciddi bir şekilde düzenlemişlerdir. Eğitim bu sorunların ortadan kaldırılmasıyla asıl mecrasına oturtulabilir.

Ulûm'da önem atfedilen önemli konulardan biri de dildir. Ali Suâvî sade bir dil kullanmayı savunmuş ve çağdaşlarından farklı olarak söylediklerini bizzat uygulamıştır. O, bilhassa sade dil konusunda Ali Şîr Nevâî'yi örnek almış, Muhâkemetü'l-Lügateyn'i tercüme etmiş, Türk dilinin Batı dillerinden üstün olduğunu örnekleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Terimler konusunda da dinî bir hassasiyet sergileyen Suâvî, Batı mitolojisine ait terimlere karşı temkinli olunması gerektiğini, fakat bilimsel terimlerde uluslararası terminolojiye tabi olmayı önermiştir.

Borçlar, kaynakların atıl bırakılmışlığı, aşırı israf, liman ve demiryollarının yabancı sermayeye verilmesi, yabancı sermayenin iç piyasada belirleyiciliği gibi konular sürekli eleştirilmiş, maddî imkanların devlet ve vatandaş yararına kullanılması şiddetle talep edilmiştir.

“Tarih-i Efkâr” tefrikası ile felsefeye geniş yer veren Suâvî, antik çağ Yunan felsefesini Sofistâiyye’ye kadar ele alır. Bununla beraber Houlbach ve Büchner’in materyalist tezlerine karşı çıkarsa da başarılı argümanlar geliştiremez. O, felsefeyi hak ile batıl kavgası ekseninde ele alır. Materyalistlere Gazali silahı ile karşı çıkar.

Tanzimat Dönemi’nin tipik bir mecmua-ı fûnûnu olan Ulûm, birbiriyle alakasız birçok bilim dalının sahasına giren yazılar içermektedir. Dönemin teknik gelişmelerini ve mevcut bilimini popüler bir yaklaşımla okurlarına ileten Suâvî, matematikten astronomiye, uçan balondan teleskoba, aya yolculuktan baskı tekniğine ve fotoğraf makinasına kadar birçok konu ile ilgilenmiştir. Bu ilgilenme tamamıyla yüzeyseldir.

Rus tehlikesi, Ulûm’da fikr-i sabit haline getirilmiş bir dış politika konusudur. Rusya’nın Balkanlar ve Karadeniz üzerindeki emelleri Suâvî’nin her zaman gündemindedir. Fransız-Prusya Savaşı nedeniyle Muvakkâten Fransa aleyhtarı bir bülten görünümü kazanır. Yazıların yarısından fazlası savaş konuludur ve hepsi Fransa aleyhindedir. İç politika konusunda Mısır, Ulûm’un 10. sayısı ile beraber hemen her sayıda bir ya da daha çok yazı ile konu edinilir. Mısır, hep örnek yönleri, katettiği olumlu gelişmeler ile zikredilir. Girit, tarih, coğrafya, zenginlikler açısından ele alınmıştır. Tunus’a idâredeki bazı olumlu gelişmelerden dolayı çok az yer verilmiştir. İçinde Tunus’un da bulunduğu bir Afrika İslam devleti teklifi Suâvî’nin tepki alan düşüncelerindedir.

Ulûm’un 20. sayısından itibaren gazetenin eki olarak yayınlanmaya başlanan Kamûsu’l-Ulûm ve’l-Maârif Ansiklopedisi, sahasında ilk olması açısından önemlidir. Batı’dakilerden yararlanılarak hazırlanan bu ansiklopedi ancak seksen

sayfa yayınlanabilmiştir. Arapça'dan Portekizce ve İspanyolca'ya geçmiş kelimelerin listelendiği basit lugatçe fazla bir öneme haiz değildir.

Ulûm'un tersine Muvakkâten'de ilmî konulara çok cüz'i bir yer verilmiştir. Bunun yerini politik, tarihî ve sosyal konular almıştır. Tefrika yazılarının Muvakkâten'de hiç yer almaması, muhtemelen Suâvî'nin Paris'i terk etmesinden kaynaklanan bir durumdur. Muvakkâten'de Suâvî'ye veya başkasına ait yayın ilanlarına yer verilmemiştir. Suâvî Muvakkâten'de savaş muhabiri pozisyonunda görünür: Günlük gelişmeleri takip eder, tahminlerde bulunur, dengeleri karşılaştırır vs.

Ulûm'un 1. cildinde ağırlıklı bir yere sahip olan tefrikalar, ikinci ciltle beraber azalmıştır. Muhtemelen Suâvî'nin Ulûm'dan önce bir hazırlık devresi olmuştur.

26. EKLER *

Ek - 1

“Er-Redd Ala Min Redd-i Ale'l-Gazâli”den

Hüccetü'l-İslâm Ebu Hamid Muhammed Bin Muhammed Bin Muhammed El-Gazali El Tûsî Rahmetullahi Teala.

İmam Tus'da dünyaya geldi. Tus Horasan'da bir nahiyedir ki bin kadar karyeleri ve iki meşhur şehri vardır. Biri Tâberân diğeri Nukan. İmam Tâberân'da doğdu ve orada defn olundu. Gazâli nisbetinde ihtilaf var. Bazıları zannı teşdidiyle “Gazzâli”-mensûb dediler ki pederi ya ceddi “gazzal” ola. Lisân-ı Arabî'de bu nev' nisbet ma'ruf değilse de ehl-i Harezmi ve Cürcân lisânında “Kasar” Kasarî ve “Attar” Attarî nisbetleri ma'rufdur. Ba'zıları dahi Tus nahiyesi köylerinden Gazzala'ya zannın tahfifiyle mensûb dediler. İbn-i Hallikân vech-i evvelî tercih îdüb vech-i sâniye “hilâf-ı meşhur” dedi. İbtidâ' Tus'da Ahmed Beradkânî' den ahz-ı ulûm etdi. Sonra Nişabur'a gelüb İmamü'l Harameyn dersine oturdu. Ve hayatda olduğu muddetce andan ayrılmadı. Ba'de'l-vefâte'l-üstâz Nişabur'ı terk edüb Asker şehrine geldi. Orda vüzerâ-yı Türk'den ve ulemâdan vezîr-i hâkemet-habîr Nizamu'l-Mülk, imama hürmet ve riâyet eyledi ve Bağdad'a binâ ettiği İzzâmiye Medresesi'nin tedrisini ona tevcih etdi. İmam fî cemaziyelevvel 484 Bağdad'a dahil oldu. Ve dört sene kadar neşr-i ulûm ile bi'l-cümle ulemâ-yı irak'ı i'câz etdi. Fî 488 Hicâz'a azîmet ve avdetinde Şam'a dahil oldu. Orada Cânîb-ı Garbî'l-İslâmî'nin zaviyesinde tadrîs ve tasfiye ile bir müddet iştigalden sonra Kudus Şerîf ve meşâhid-i mübâreke ziyareti yolunda hayli devr ve seyahat eyledi. Bâzı Mısır canibine geldi. Ve biraz vakt İskenderiye'de ikâmet etdi. İskenderiye'ye Bahren

* Metinlerde geçen çeviriler bize aittir. Karışıklığı önlemek için metnin orijinalinde bulunmayan noktalama işaretlerini biz ekledik (S.B.U.)

Merakeş'e azimetle Yusuf Bin Taşfine mülakât arzu etmiş ise de Yusuf'un haber intikâlî vasl-ı sem'i oldukda azimet-i mezbûrdan ferâgat ve maskat-ı re'si Tus'a avdet eyledi. Orada tasfiye ve ibadet ve tevkif te'lif-i kütüb ile meşgul bulunduğu halde Nişabur Nizamiye Medresesi'nde tedrisi için da'vet ve azimet ilzâm olundu. İmam ba'de tekrar-ı muavedât Nişabur'a gelüb tedrise icâbet eyledi. Bir müddet sonra terk edüb vatanında beytine avdet ve cîvâr-ı beytinde bir hankâh-ı sûfiyye ve medrese ittihâziyla ibadet ve ta'lime meşgul kaldı. Ve akıbet fi yevmü'l-isneyn min cemaziyelâhire 505 ila rahmetullah intikâl etdi. Taber ei-Taberan'da defn olundu.

Hîn-i vefatında sînni elli dört olduğu bi'l-cümle tevârihde mukâyed. İşte bu müddet-i ömr içinde seyahat ve tedris ve halvet ve tasnifinin kesreti ta'accüb olunacak raddelerdedir.

Âsârü'l-Bilâd'da nakle göre "Hüccetü'l-İslâm'ın tesânifi eyyâm-ı ömrüne tevzi' oldukda hergün için bir keresi isabet eylemiş". Ketâib'de beyânına göre "aded-ı müellifâtı dokuz yüz cildi mutecâviz". Hele bir iki yüze baliğ müellifâtı hâlâ şarkda ve garbda ma'rufdur. Bunlardan mutedâvil ve meşhur olanların bir kıt'a defter-i esâmîsini ahir-i tercüme'de biz kayd edeceğiz.

Hüccetü'l-İslâm'ın ekser kitablari Arabî ve ba'zısı Farisî'dir. Kendinden sonra hayli kitablari lisân-ı Arabî'ye tercüme olunmuşdur.

İlm-i kelâm ile mantıka müteallik ba'zı mecelleleri Avrupa lisânlarına tercüme kılınmış ve Latincesi 1506 tarih-i milâdî Almanya'da tab' olunmuşdur: Algazalis Philosophia et Logica, Cologne. Tehâfütü'l-Felâsife kitabının mukaddemâtı ve fihrisi Latince ve Fransızca mütercimdir. Matbu' fi 1837 milâdî.

Bundan çend sene akdem Fransa'da Paris Cemiyet-i İlmiyyesi tarafından İmam Gazali'nin kelâmını Fransızca'ya her kim tercüme ederse beşbin Frank mükâfat va'd olunmuşdu. Bilmem nasıl oldu.

Meslek-ı Gazali Fî'l-Kelâm

Şimdilerde Gazali'nin meslek-i kelâmını taharri, Avrupa ulemâsı beyninde mühim mes'ele olmuştur. Öteden berü Gazali'yi "hâdîm-i felsefe" ünvanıyla zikr edegeldiler. Hatta bu babda çok kitab te'lif edildi. Fakat bu hedm babında haklı mı idi haksız mı?

Avrupa ulemâsı zu'm ettiler ki Gazali'nin felsefeyi hedmden murâdı "dinde bâb-ı nazar ve istidlâl sedd idüb herkesi ale'l-amyâ taklide da'vetten ibaret idi". Bu zu'mlarına hukemâ-yı İslâmiyye'den İbn-i Rüşd ile dahi İstidlâl eylediler. Vakıa Gazali felâsîfeyi redd için "Tehâfütü'l-Felâsîfe" te'lif etdi. Muahheren Garb ulemâsından İbn-i Rüşd "Tehâfüt-ı Tehâfütü'l-Felâsîfe" te'lif idüb felsefeye sahabet, Gazali aleyhinde redd yazdı. Hatta İbn-i Rüşd Tehâfüt'unda der ki "Ebu Hamid'in beyân ettiği şeyler mertebe-i yakîne ve bürhana eb'addir." Ve ahir-i kitabında yazdı ki " bu zat hikmete karşı hataya düşdüğü gibi şeriat aleyhine dahi hata etdi. Eğer "Talebü'l-Hakk Ma' Ehl" olmasa idi bu babda hiç tekellum etmezdim."

Avrupalılar Gazali'nin ve İbn-i Rüşd'ün "Tehâfüt'üne kasr-ı nazarla İbn-i Rüşd tarafdarı oldular. Kaldı ki bu nazar kasırdır.

Burada istirdâd târikiyle derim ki Avrupalılar İslâm ulûmunu hîn-i taharride Arab ulûmu nazarıyla baktıklarından nihayet Bağdad'a ve daha tahârri de terâkki ederler. Endülüs'e kasr-ı nazar ederler. Meselâ ilm-i hey'et beyânında derler ki "teşekkürler Me'mun Halife'ye ki rasadı bağladı ve bir meyl-i coğrafıyî falan sahrada da mesaha etdirdi." Ve bu kadarcık iktifa ederler. Halbuki bizce rasad-ı Me'mun dedikleri bîdâyetdir. Bir kere Endülüs'e nazar olursun envâ-ı usturlab ve sakaziyet ve zerkale ve nev' nev' rub'-ı tam' âlât-ı rasadiyye icâd olundu. Sonra da Meraga rasadhanesi mutalaa kılınsın. Tusî'nin zatü'l-halk zatü'l-samt ve el-irtifa', zatü'l-sa'betin zatü'l-cîb ve envâ'-ı üstürlâb ve âlât-ı rasadiyesi görülsün. Sonra Şam'da İbn-i Şatr rasadı mutalaa olunsun. Nice âlât-ı kadime-i sakile-i gayr-i bürhanın makamına kâim olacak sûretde ihtira' ettiği müberhen rub'-ı tam ve diğer muhteri'âta nazar edilsün. Muahharen Semerkand'a bakılüb Uluğ Bey rasadı (823)

ve Çemşîd âlât rasadiyesi ve Ali Kuşçu hey'eti taharri kılınsün. Gayet taharri-i Osmaniye ulemâsına ve Takyeddin rasadına geldikde orada inşa olunan linet ve halka-i i'tidaliye ve zatü'l-halk, zatü'l-şeffîn ve rub'-ı masdarî ve Bengan rasadı ve diğer âlât hususan Takyeddin ihtira'ı olan meşbehet bi'l-menâtık ve zatü'l evtâd ve diğer muhteri'ât görülünce ve bunun üzerine Kadızâde ve Mîrîm Çelebi ve İbn-i Müeyyed ve diğerân âsâr-ı hey'eti bilinince zahir olur. Ki İslâm'da ulûm ve funûn bundan bir asr-ı akdemeden terâkkide ve ihtira'at-ı cedîde ile büyümek de idi. Yoksa Avrupalıların nihayet İbn-i Haldun'a dek mutali' oldukları ulûm-u İslâmiye ulemâ-yı Osmaniyece takdim faziletinden başka bir meziyyet sahibi değil gibidir. Demek isterim ki ulûm-u İslâmiye taharrî edenler ulemâ-yı Osmaniye asârına hususân İstanbul Fethi'nden sonra ıttıladan gaflet etmemelidir. Biz gelelim mâ nahnu fih'e.

Deriz ki bu Tehâfût mes'elesi bi'l-tahkîk muhakeme için Osmaniye ulemâsının muhakemâtından haberdar olmalıdır. Gazali ile İbn-i Rüşd mesleklerini Osmaniye ulemâsı muhakeme ettiler. Bu müşkülü hall etdiler. Şöyle ki Ebu'l Feth Sultan Mehmed, Bursalı Hocazade'ye (el-müteveffa 893) keza Molla Tusî'ye (el-müteveffa 887) İmam Gazali'nin Tehâfût'üyle İbn-i Rüşd Tehâfût'ü beynini muhakeme için kitâb te'lif etmelerini emr eyledi. Tusî altı mahda ve Hocazâde daha az müddetde te'lif eyleyüb huzur-ı Fatih'e takdim ettiler. İki dahi tahsin ve kabul olundu. Fakat Hocazâde'nin ki ba'zı cihetle tercih edildi. Hakim Celâleddin Divânî dahi o aralık bu yolda bir muhakemât tasnifine 'izâm etmişdi. Müeyyedzâde eliyle Hocazâde'nin Tehâfût'ü Divânî-ye erişdikde "Radiyahallahu an sahîbe. Bu te'lifiyle beni meşakkatden halâs eyledi. Eğer ben de yazaydım ancak bu mertebede olabilirdi. Ve radiyallahu anh'ın bu kitabı bana îsâl etdin. Eğer reside-i destim olmaya idi te'lif ile uğraşacaktım" dedi.

İşte şu iki müellifler yani Hocazâde ve Tusî, Gazali'nin felâsîfe namına takrir ettiği kavâidi edille-i felsefiyesiyle tahkîm etdikden sonra Gazali'nin irâd ettiği veche reddeden başkaca vechler getirerek redd ve hedm eylediler. Hülâsa

Gazali'yi haklı çıkarub onun hedmini te'yid etdiler. Muhakkik İbn-i Kemâl Tehâfüt-ı Tusî üzerine muhakkikâne bir haşiyeye ta'lik etdi (fi 935, takriben). Gazali ve Hocasâde ve Tusî'nin Tehâfütleri İstanbul'da ekser kütübhânelerde mevcuddur. İbn-i Rüşd Tehâfüt'ü fakat Şehzadebaşı'nda Şehid Ali Paşa Kütübhanesi'nde İstanbul'ca bir nüsha-i nâdiredir.

Şimdi felsefeyle Gazali beynini muhakeme dileyen Avrupa ulemâsına ihtâr ederiz ki bu muhakeme şu mezkûr dört Tehâfüt'leri İbn-i Kemâl Haşiyesi'yle beraber bi'l-mutala'a telhis edilecek. Gazâlî kelâmını Avrupa lisânlarından birine tercüme etmekle müyesser olur. Bundan başka muhakeme nakıstır.

Şu yolda karin-i şurût bir muhakeme hulasası. İşte ben bu Ulûm Gazetesi'nde yazayım. Varsın Suâvî ismine hased edenlerin bu eserim dahi rekâbetlerini da'vet etsin. "Fî kulûbî him marazun fezadehumu'llahu marazan". (Kalplerinde hastalık vardır. Allah hastalıklarını arttırdı). Sekiz yüz sene sonra Gazali arandığı gibi bir gün gelir ki Suavi dahi aranır.

Hulasatü'l Muhakeme Beyne'l-Gazali ve'l-Felâsife

Aristoteles Felsefesi lisân-ı İslâm üzere tehzib olunduktan sonra ulûm-u dîniyyede dahi bab-ı nazar ve istidlâl tevsi' eylediği ezminede ezyâl-ı felsefeye ilâhiyatda teşebbüs eden erbâb-ı nazardan ba'zıları zîğ ve şukûka tab'iyetle dinden bîd' ve evhâm ihdas eylediler. Ehl-i din bu mübtedi'lere karşı dinî edille-i akliyye ile tahkime mübâşeret etmeleriyle kelâm denilen ilm husûle geldi. Mütakellimin iki mesleğe münkasım olub birinci meslek erbâbı, Aristo hikmetini te'yid birle din-i İslâm'ı felsefe nazariyâtıyla isbât ve tahkim etdiler. Meslek-i sâni ashâbı felesefe-i Aristo'nun riyâziyye ve mantıkiyyede bürhanlarına bakub da ilâhiyatda dahi berâhinine kâil olmamalı felsefe ilâhiyatda mesâil-i berâhinden mücerred ve farziyyat ve tahminât ve zünûndan ibaretdir. Dini böyle farziyyât üzere bina' etmemeli zira ilerüde yıkılır, dediler.

Meslek-i evvel şeyhi İbn-i Sina ve meslek-i sâni şeyhi Gazali'dir. Şeyh Gazali muteaddid kitablar te'liflerle berâhin ashâbı olmadıklarını ve mes'eleleri

farziyyât ve tahminâtından ibaret bulunduğunu tebeyyîne çalışdı. Hem de tebeyyîn etdi. Gazali Tehâfût'de felâsife aleyhine müdda'i olub anlardan berâhin taleb eder. Ve bürhan makamında îrâd etdikleri edille-i akliyyede ne safsatalar ve ne manası ta'rif olunmamış kelimeler bulunduğunu şerh ederek bunların berâhin olmayüb farziyyât-ı müşekkel, tahminât-ı kiyâsiyyeden ibaret olduklarını gösterir.

Ben derim ki Şeyh Gazali müsîbdir. Hâlâ bu günkü Büchner ve emsâli ezyâl-ı felâsîfeye teşebbüs iden müdillin ehl-i bürhan olduklarını iddia ile beraber ilâhiyata girişince farziyyâtdan başka bir şey söylemez. Doktor Büchner'in Kuvvet ve Madde kitabında da'va ve netice hep şu üç mes'eleden ibaretdir.

1-Kuvvenin madden imtina'-ı iftîrakı (farziyyât)

2-Maddenin lâ-nihâye olduğu (farziyyât)

3-Maddenin âdem-i fenâsı (farziyyât)

Kezâlik yazdığı elsine-i hayvanat ve akl ve idrâk üzerine nazariyyât hep farziyyâtdan ibaretdir. Vakıa mutala'a ederler kitâb içinde "ben bunu isbât sadedindeyim" ve "işte bürhanım geliyor" gibi büyük büyük laflara tesâdüf ederse de bürhan ne demek olduğunda haberdâr olan bu kitabı okur bitirir hâlâ doktorun bürhanı geldiği yok, görür anlar. Doktor ise kitâbının ulûm lisânı üzere istilâhât-ı mahsûsa ile olmayüb herkesin anlayabileceği adî lisân üzere ve müberhen olduğunu yine kitabında iddia eder. Hani ya bürhan ukûl-ı sahife erbabı bî-çareler bürhandan mürhandan haberdar olmayüb doktor bunu isbat etdi vehm iderek "takliden gavur" olur gider. Gazali mesleğinden ders alanlar ise bin Büchner bin Houlbach'ın binlerce farziyyâtını sarraf-ı nakd gibi seçer temyîz eder.

Hasılı şeyh Gazali hesap ve hendese gibi müsbet ve hey'et ve hikmet ve tabiiye ve mantikiyye gibi farziyyât üzere müesses tahminâtı redd ve cerh eyledi. El-Münkizü Mine'd-Dalal kitabında her ilmi yekân yekân ta'rif ederek müberheni gayr-i müberhenden tefrik etdikden sonra işte bu dediğim gibi söyledi. Yine kitab-ı mezbûrda mutlaka felsefeyi cîd ve zuyûf-ı denânir ile memlû bir kîseye teşbîh idüb

mutala'a idenin sarraf-ı nakd-basîr olmasını şart kıldı ki kiseyi açtığına halis altunları gördüğü gibi bu kisede mevcûd her altunun hususuna hükm itmeyüb ve kezâlik zuyûf gördüğü vaktde kisedeki her altunun zuyûf olduğuna cezm eylemeyüb fakat altunları birer birer mahalle-i imtihanında temyîz ederek zuyûfu cid'den bi't-tecrübe seçtiği misillü ehl-i ilm dahi hesab ve hendesede berâhin-i akliyye görmekle mutlaka felsefenin her mes'alesi bunlar gibi bürhanlı olduğuna zâhib olmaya ve kezâ farziyyat gördüğü gibi felsefeyi bütün bütün farziyyât ile memlû zann etmiye. Ancak her mes'ele için yekân yekân tecrübe ve bürhan taleb eyleye idedi. Ve şu kitabı işte bu nazar üzere tertiben te'lif etdi. Gazali müberhen mes'eleye nakl ile muhalefeti kat'a caiz görmedi. Hatta öyle bir nakl-ı sâbit zuhurunda müberhen ile tevfiği mümkün olamadığı halde aklın nakl üzerine tercihiyle menkûlun te'vil olunması lâzım geleceğini beyân eyledi.

Demek ki İmâm Gazali mutlaka felsefeyi hedm etmeyüb ancak farziyyâtı redd eyledi. Demek ki Hücetü'l-İslâm herkesi dinde ale'l amyâ taklide da'vetle nazar ve istidlâlden men etdi, ne şübhe. Şol imam ki Mizanü'l-Amelü'l-Ahirin'de diyor: "Şu söylediğim kelâmlarda mücerred sinn-i i'tikad mürüvvesinde şübheye düşürmekden başka bir şey yoksa bu dahi nef'-i kâfidir. Zira şekk etmeyen nazar etmez. Nazar etmeyen görmez, görmeyen ummi ve hayretde kalır" Ba'de şu beyt ile temsil eyler.

"Huz mâ tera vede 'şey'en semî 'te bihi

Fî tal'atü 'ş-şemsi mâ yüğnike min zühelin"

(Gördüğünü al. İşittiğini terket. Güneşin doğuşunda senin için Zühal'e ihtiyaç bırakmayacak bir zenginlik vardır.)

Kim ana dâ'î-i taklid nazarıyla bakar. Felsefe farziyyâtını hedmde isabet etdi. Zamanının politikası dahi bu isâbeti lisân tarihiyle takdir eder. O zaman ki Irak'da zuhur edüb zamanın hükümet-i sünniyyesini alenen muharebeye dek da'vet eden nice mezâhib-i muhtedi'anın muteşebbis-bihâ usûl-ı felsefesini Tehâfût silahıyla helâk idüb, haricini merkez-i cemaat ve sünnete iâde ve ircâ' eyledi.

Alenen rahle-i tedrîse konmuş kütüb-ı mübtedi'ayı i'dam değil fakat kalem ve beyân darâbatıyla tahte'l-ezyâl ihtifâyâ mecbur etdi. Ve bu sebeble kütüb-ı şer'iiyenin tekrâr rahle-i tedrîs üzere zuhûruna ba'is olub "el-Hakk yekulu" sırr-ı pinhanını azâde-i nihân kıldı. Binâberîn müfessir ve muhaddîs Suyûtî (ra) "... Ala re'si küllü mieti senetün..." (her yüzyılın başında) hadis-i şerifi üzerine yazdığı kitâb-ı mahsûsunda İmam Gazali'yi müceddîdden add etdi."

Kaldı ki üç karn sonra meslek-i imânın hakkaniyeti kalem-i Hocasâde ve kâlem-i Tusî gibi şahidîn-i adlin ile mahkeme-i ulûmda ve huzur-ı Ebu'l-Feth'de isbât olundu.

Ulûm, Nr. 6, 1869, Paris, s. 342-358.

Ek - 2

“Yayalar” Adlı Piyes’in Taslağı ve Yeni Osmanlılar Tarihi İçin İlan⁵³³

Yeni Osmanlılar cânibinden vuku’ bulan teklif üzerine Yeni Osmanlılar’a dair bir tarih yazacağım. Bir de tiyatroya kalem alub Ulûm Gazetesi’nde derc edeceğim.

Bu tiyatroyun nâm ve ünvanı “Yayalar”.

Mebnî-yi âliye olan madde şuna benzer ki:

Bir alay “Yayalar” câzibe-i aşk ve şevkle cânib-i Harem-i Muhterem’e mutevveccihen köyden köye kasabadan kasabaya ya’ni tarik-î ma’mur ve ma’rufdan çıkmayarak gitmekte iken tahterevânlı debdebeli tantanalı bir zengin bir Hacı bunları görür: “Yayalar ben de sizin gittiğiniz mekteb-i avam ve havasa azîmim. Benim servetim size kâfidir. Geliniz bana refakat ediniz. Mihen-i peyâdeğiden vareste olduğunuz halde a’da ve kütta’-ı tarîkin ayak basamayacağı çöllere urub kemâl-ı emn u istirahatla vasl-ı makam-ı izzet oluruz” dedikde Yayalar, “biz tuttuduğumuz tarîk-ı âbâdânîden çıkar da sana uyar isek azıksız pusadsız çöllere baş urmuş olacağınızdan şayed sen de maksûddan dönecek olur isen yolumuzun her hatvesi ber mugala-ı helâkdir. Ma’haza içinizde nefsiyçün azîm-râh olan bulunduğu gibi diğerleriçün bu yola can ve baş koyan bedeller dahi vardır. Bu bedeller mürsellerin idaresini tekeffül etdikleri tarikden çıkamazlar.” Yollu redd cevâb ederler. Zengin Hacı “Benim servetim size de kâfi dedim. Benim sözüm namusumdur. İşte sizi şöyle şöyle ta’yinât tahsisıyla de te’min eylerim. Her halde refakatınızı ricâ’ ederim. Zira bezm afeş, nefes ağır. Yollar beyâbân. Düşmanım çok. Kible-ı müslümanândan rû-gerdân olmaklığım ise bilmiş olunuz ki

⁵³³ Ya’zı Ulûm’da başlıksız yayınlanmıştır. (S.B.U.).

* Avrupalıların tiyatroları bizim şark lisân ve adet ve ahlakına munasib olmayüb ancak Çin tiyatroları bizce muvaffik ve munasib olacağına dair gelecek nüshada bir bend yazarız.

muhâl. Aman geliniz” dedikte Yayalar birbirine baküb ne dersek yahu Hacı Baba yolunda. Halis Aşık. Hamiyetli. Tûşe-i beyâbâna mutekkefil. Bizim yol ise yan kesicilerden hayduclardan geçilmez. Biz bu yolda kat’-ı mesâfe değil, her nefes nefsimizi yalnız can mudafa’asına sarf etmekteyiz. Nasıl?” Filan diyerek nihâyet uyarlar. Ve anın düşdüğü rah-ı Ecnebi’ye girerler.

Hacı Baba yolda “Yayalar”a der ki: “Ne kadar dolaşsak elbette tarîk-ı ma’luma çıkacağız. Orda ise haydutlar çok. Geliniz hâb-ı gafletle nâim olan hârisin rîşte-i hayatını kat’ edelim.”

Yayalar derler ki “Biz o yollarda çok düşdük kalkdık hâli biliriz. Hârisi uyandırmak ve uyanıncaya kadar haydutları men’ ve def’e çabalayarak yol almaktan başka bir zehâb muvâffık-ı efkâr ve makâsıdımız değildir.”

Hacı Baba kat’-ı rîşte-i mezkûr için bilemediği bıçakları “hafiyen” başka ellere virüb Yayalar’la hem-râh görünmekde iken nâ-gâh uzakdan şive salan bir âhû-çeşmin nazar-ı sihr-eserine bir çarpılış çarpılıyor ve va’d-ı vuslatına öyle kapılı ki Yayalar “Aman Hacı Baba anın nazra-ı dil-rûbasına aldanma bu ol nazra-ı gaddardır ki işte etrafında serilen geştegân hep anın şühedâsıdır. Aman Hacı Baba anın nikâb-ı cemal-ârâsına kapılma ve kisve-i dil-ârâmına nazarla kana’at etme. Zîr-i ferâcesinden bir göz sal. O bir zîşt-i acûzedir ki akd-ı izdivâc idenler gerdeğine tahammül idemedi

Aman Hacı Baba şu râh-ı mübarek hürmetine maksad-ı mukaddes aşkına. Nefsine ve muktedâsı olduğun Yayalar’a merhamet et. Be-rev-i sühd-i emn-i huzeraü’d-demn (Halihazırdaki güvenirliliğin sıcaklığına koşmak) uğruna bunca çekilen mihen ve meşakatı hebâ’ idübda kible-ı müslümândan rû-gerdân olma” diye gördüler. Lâkin bânû-yı salhorde ve eyyâm-dîde Hacı Baba ile sine-saf olmağa mâil ve Hacı Baba’nın bilememekte olduğu bıçak fikrası hizmetine bile girmeğe kâil görünürerek şiveler saldığından artık Hacı Baba o şiveler cânibine muhasa’at ve fitne-i gaddarenin birinci teklifi olan “Yayalar terkine” muvafakat ve akibet kible-ı müslümânânı ve râ-yı zehre bıraküb tersi cânibine teveccüh ve mübaderet eyledi.

Çendan ki bî-tûşe ve atşan halleri yaman olan Yayalar'ın tâ beyâbândan enîn ve figânları sem'-ı gard der-cem'ine resîde olurdu. Yayaları çöl ortasına getirinceye dek bezl etdiği erzâkı başlarına kalmakla güyâ men' idebilmek hayâlâtı dostu tarafından dimâğ-ı bî-hûşuna ilkâ olunurdu.

Yazacağımız "Yayalar" tiyatrosu Şu Hacı Baba kıssasına benzer. K r Ağa fikrasına dahi andırır. Hele günü gelsün. Tiyatroyu ve perdelerine oyuncularını hop gösteririm.

Ulûm, Nr. 13, 1869, s. 781-785

Ek - 3

Hidiv Aleyhinde Risâleler

Parîs'de mûkim eski postacı Âgâh Efendi geçen günlerde tarafımıza iki risâle gönderdi. Bu risâleler Fransızca olup Hidiv-i Mısır'ın şahsiyen aleyhinde yazılmış. Âgâh Efendi, Mısır Hidivliği'nden mahrum kalmış Mustafa Fazıl Paşa'nın binbeşyüz Frank ile maaşlı muvazzaflı olduğundan bu misillü garazlı evrâkdan bir madde olup Ulûm Gazetesi'nde derc itmek münasib değildir.

Bu risâleleri Londra'da Kemâl Bey'in hocası Fanton ile Âgâh Efendi'nin hocası ve International Gazetesi'nin muharriri Gettliffe nam kimseye yazdırmışlar. Âgâh Efendi'nin kapu yoldaşlarından rivâyete göre şu risâleler Fazıl Paşa'ya heman yirmi bin Franka kadar mal olmuş. Kapu yoldaşlığından alakayı kesmiş olan ba'zı zevâtın nakline göre fakat dört bin Frank kadar paşadan çıkmış amma tuhaf ki yazan Fransızların ellerine hâlâ bir para geçmemiş.

Ulûm, Nr. 14, 1869, s. 823-824

Ek - 4

Fazıl Paşa Takımı

Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlılar Cem'iyeti'nde dahil olduğu eyyâmında kendüsünün İstanbul'da ve Mısır'da ve Avrupa'da bulunan maaşlı muvazzafları paşalarına hulûs için tarafımıza havâdis yazar ve hizmet dahi ederlerdi. Şimdi öküz öldü ortaklık ayrıldı. Ya'ni Fazıl Paşa hizmetinden ihrac olundu. Anın maaşlıları dahi paşadan menâfi'-i maddiyelerini muhafaza uğurunda Yeni Osmanlılar hizmetinden istînkâf idecekleri der-kâr zahir idi, etdiler. Binaenaleyh anlardan ihtiraz olunmak babından ahvalini ihtâr ideriz. Şimdi Paris'de bulunan Fazıl Paşa maaşlıları şunlardır:

	<u>Frank</u>
Kani Paşazâde Ahmed Rif'at Bey	1500
Eski Postacı Âgâh Efendi	1500
Kemal Bey	1000
Necib Paşa Torunu Mehmed Bey	1000
Reşad Bey	750
Nuri Bey	750
Mısırlı Abdullah Efendi	300

Bunlar her mah maaşlarını Fazıl Paşa'nın Paris'de kâtibi Mösyö Sakakini'den alırlar.

Ulûm, Nr 14, 1869, s. 841-842

Ek - 5

Yarım Fâkih Din Yıkar

Bu mesel her din fıkıhlarına şâmindir. Lakin şu köşeye dikkat lazım ki yarım fakihler dini yıkarlar da hem de yıkılmamış gibi tesahübde taassüb ederler.

Yahudilere Havra tahsin ile emr etti. Yahudiler de hüsn değil çit bile kalmadı. Lâkin yine sâkin buldukları sokakları teller ile bulurlar. Acaib ne kavî hüsn imiş ki yıkılmamış.

Yahudilerin diğer milletlere teşbihen i'tibarları din addolundu. Şimdi her vechle teşbih etdiler. Ne kavi din imiş ki yıkılmamış.

Arz küre olub fevkinde ve tahtında yani taban tabana insan sâkin olur demek bir vakte Nasara dininde mürtedlik sayılıyordu. Colombus geldi bir sekineyi gösterdi. Acaib ki görüb inananlar hala Hristiyan add olunuyorlar.

Dünyanın ömrü bir saldan ibaret olduğunu Hristiyanlara kilise haber verirdi. Saint John gibi ehl-i keşfleri bu haberi telkîn etdi. Halbuki dedikleri bin sene çokdan geçdi. Dünya yerinden kıpırdamadı. Ne kavi kilise imiş ki yıkılmadı. Yani yalancı çıkmadı. Öndört onbeş karn müddet kocamış şu küçük arzın etrafında seyr (yedd diler). Sonra bir Galile zuhûr etdi. Hahamların papazların ipini koparür şemsi tevkîf etdi. Arza seyerân verdi. Havralar kiliselerde sonradan bu seyri seyr etdiler. Yine kiliselerin habl-i dini kopmadı.

Ondukuzuncu karn-ı miladîden akdem alemin altı günde (fi sittetü'l-eyyâm) halk olunduğu inkâra cesaret edenleri Avrupa Hristiyanları sevab i'tikadıyla ateşe yakarlardı. Duono geldi öyle altı günlük iş olmayüb edvâr-ı adîde ile husûle geldiğini buldu. Ve akîbet Yedinci Papa fi 1804 senesinden beri gün ve yevm (fi sittetü'l-eyyam) kelimesine “devr” ma'nası verilmesine (İslâm hükeması gibi) müsâde etdi.

Tevrat'ın ma'na-yı lugeviyyesi Adiyu dedi ama yine kilise yıkılmadı.

Hülasa şol hahamlar ve papaslar ki dinlerini keramet savuran yarım fakihlerin nakliyâtına binâ ile tutdurmak istediler. Akibet tecârib-i akliyye o kerâmetleri Bosnevî istihrâcâtına ve Tamtam oğlu fikrasına döndürdü.

Bir de kendimize bakalım. Bir takım usûliyyûn çıktı tedbir-i medeniyye ve ahkam-ı idare-i memleket ve fikhî mesela Kadı Ebu Yusuf'un Arabî ibaresindeki kavaid-i Arabiyye'den istinbat etdiler. Yani usûl-ı fikhî edebiyye ve kavâid-i Arabiyye üzere bina etdiler. Ulûmu hikemiyye ve tecârib-i akliyye meydan buldu. Esasın çürük olduğu tebeyyun etdi. Yine bina yıkılmadı. Ne acib kavî imiş.

Ben usûl-ı fikhî ve fikhî sena etdim ve ederim. Lakin edebiyye ve kavâid-i Arabiyye üzere bina olunmuş usûl-ı fikhî değil. Ancak Eşbâh gibi kitaplarda birtakım kavaid-i ma'kule var ya. İşte anları ki Katib Çelebi'nin Keşfu'z-Zünûn'da "hakikatde usûl-ı fikha öyle kavaidir" dediği gibi ben de sena etdim.

Ulûm, Nr. 17, 1869, s. 1025-1028

Ek - 6

Zamane Hutbesi

Mümkün olsa da vakt-ı saadet de ve evkât-ı hilâfetde hutbe dinleyen sahabeden biri kalksa da ve bizim mesela Ayasofya camiindeki hutbeyi dinlese. Acaba ne der, ne zanneder? Şol sahabi ki hutbe mustemi'lerin anlayacakları lisânda nasihat ve tebliğ emr ve nehy ve icâbında ta'lim-i tedbir-i harbiyye ve i'lân-ı harb ve bunlar gibi ta'limâtdan ibaret olduğunu bilmiş anlamış bu sahabi hurûc binişli burc imâmeli, imamesi sırmalı cicili bicili Hafız Efendi'nin o müzeyyen minbere çıküb Türklerin anlamadıkları bir lisânda Arabân'dan ya Acemaşîrân'dan tutdırüb el-hamdu lillahi (yüz seksen elif mikdârı) el-hamdu lillahi (yetmiş elif) meddi, boğaz boğumlarına bi't-taksim nağamât çevirdiği kürsü acaba nedir? Merak bu ya ihtimâldir maaltaaccüb dinler dinler de hatib minberden inince yakalayüb "Ey Mü'min! Bunca mü'min hutbe ve nutk istima'ıyçün istima' ve kemâl-ı edebiyile asga etdiler. Sen ise minbere çıküb bağırdın çağırdın ne idi muradın?" der.

Zann olunur ki beynlerinde şöyle mükâleme geçer: Hâtib der ki "Be ne câhil A'râbi'sin. Beni bağırdı çağırdı zannediyorsun. Ben Arabân'dan girdim Acem'e atladım. Acem'den İsfahan'a geçtim." Sahabi der ki: "Ben Bedr Gazası'nda bulundum. Şam fethinde hazır idim. Yermuk'da dahi kılıç salladım. Futûh-ı Mısır'da dahi bulundum. Şimdi seyahat mufâheretini bırakalım. Şu sen minberde ne dedin?" Hatib der ki "o hutbeyi ben mi yaptım? O hutbe merhum büyük imam efendinindir. Ben anı hutbe mecmuasından ezberledim. Anı cühelâ ne anlar?"

Sahabi "Be mü'min sana ma'nasından sual ediyorum. Sen tegânni ederken kalbin ne ma'na tefekkür ederdi?" Hatib Efendi der ki " Ne câhil imişsin. Ben sana Arabân'dan Acem'e, Acem'den İsfahan'a gezindin dedim. Sen seyahat naklediyorum zannetdin. Şimdi de ma'anasından sual edersin. Zahir ben hutbe okurken kalbimle ve parmağımla düm tek urmağı bıraküb da başka şey'

düşüneceğim. Ve makamı gaib edüb rezil olacağım öyle mi?” derken birkaç efendi yanlarına gelür. “Efendi nâfile yorgunu üzme” diyerek Hatib Efendi’yi alürlar. Sahabi: “Hâulâi ittehezu dinehüm lehven ve le’ben” (Bu adamlar dinlerini oyun, eğlence şekline çevirmişler) der. Ve bize câhil olduğundan cami’lerin mûsikî meclisleri ve hutbelerin bülbül avazesi olduğunu ne anlar?

Ulûm, Nr. 18, 1869, s. 1116-1118

Ek - 7

Salâman ve Absâl

Salâman ve Absâl kıssasını ibtidâ'-ı İslâm'a tahdîs eden zât İbn-i Sina'dır. İşârât nâm kitabında der ki: "En-nemtü rabi'u fi makamati'l-ârifin. Tenbih. İnne li'l-arifine makamatün ve'd-derecâtün yehussune biha fi vehmi hayatihimü'd-dünya dûne gayrihim. Fe ke'ennehüm vehum fi celâbibin min ebdânihim kad nezzuha ve tecerredu anha ilâ alemü'l-kuds. Velehüm umurun hafiyetün fihim ve umurun zahiretün anhum. Yestenkiruha men yünkiruha ve yestekbiruha men ya'rifuha. Ve nahnu nakussuha aleyke. Ve iza kuri'e sem'uke fima yakre'uhum ve süride aleyke fima tesme'uhu kıssatün li Salâmân ve Absâl fe'lem enne Salâmân meselu derbin leke ve enne Absâlen meselu darbin li derecetike fi'l-irfan. İn künte min ehlihi. Sümme hall-ir-remze in etekte."

"Dördüncü bölüm ariflerin makâmâtı hakkındadır. Uyarı: Gerçekten başkalarında bulunmayıp ancak ariflerin hayatına mahsus olan derece ve makamlar vardır. Onlar kendileri için bir elbiseden başka bir şey olmayan bedenlerinden sanki soyutlanıp kudsî aleme yönelmişlerdir. Onların şahsında gizli olan ve açığa çıkan haller vardır. Bu halleri bilmeyen inkâr eder, bilen de değer verir. Biz bunları sana hikâye ederiz. Sen bunu duyduğunda ve bu hoşuna gittiğinde, ki bunlar Salâmân ve Absâl'in kıssasıdır, eğer ma'rifet ehli isen, bil ki Salâmân şahsın için darb-ı meseldir; Absâl ise ma'rifetteki derecen için darb-ı meseldir. Sonra gücün yeterse (bunlardan hangisi senin mertebene uyarsa) işaretle / belirt."

İmam Râzî İşârât üzerine şerhinde der ki "Şeyh'in burada zikr ettiği Salâmân ve Absâl ne bilmece kabilindendir ne de kısas-ı meşhûredendir. Bunlar iki lafızdır ki Şeyh vaz'eyledi. Bu gibi şeyler ise mustakil akıl ile bilinmesi muhaldir. Binaenaleyh hal teklif edişi adeta ma'rifet-i gayb teklifi kabilindendir....."

Bu kıssayı halde çok şey söylediler. En a'lası şu kavldir ki Salâman'dan murâd Âdem ve Absâl'dan merâm cennet olup Şeyh demek ister ki Âdem ile

Murâd senin nefs-i nâtikandır. Ve cennetden murâd derecât-ı saadetindir. Adem'in tenâvül-i berr ile cennetten ihrâcî kazıyyesi nefsinin şehvâta iltifatıyla derecât-ı saâdetinden inhitâtı demektir."

Nusayr-ı Tusî İşârât Şerhi'nde imama cevap sadedinde dedi ki "ben derim ki Şeyh'in kelâmı bir kıssa vücûdunu müş'irdir ki anda Salâmân ve Absâl isimleri mezkur ola ve siyâk-ı kıssa bir taleb beyânını müştemil ola ki o taleb matlubuna tedricen vâsıl olub bu vüsûl ile yavaş yavaş kemâlâta zafer bula ta ki Salâman'ı bu tâlebe ve Absâl'ı öyle matlubuna ve mâcerâlarını Şeyh'in hall-ı emrettiği remze tatyik mümkün ola. Ve o kıssa Arab hikayâtından olmağa benzer. Çünkü Salâmân ve Absâl hafızları emsâl ve hikâyâtul Arab'da cârî olduğu vardır. Horasan'da ba'zı fuzelânın şunu beyân ettiğini işitdim ki, İbn-i Arabî Nevâdir nâm kitabında iki kimsenin bir kavm eline esir düştüklerini irâd eylemiş. Biri hayr ile meşhur ve ismi Salâmân. Ve diğeri Cerhem kabilesinden şerr ile müştehir imiş. Salâmân selâmetle şöhretine mebni bedel verilüb esâretten kurtarılmış ve Cerhem'i şerr ile şöhretinden Absâl ve tahrim olunmuş ta ki helâk olmuş. Bunlardan dolayı Arab'da mesel sârî imiş. O meselde Salâmân ve anın arkadaşı Absâl mezkur imiş. Ben öyle bir mesel hatırlamıyorum. Ve kitab-ı mezkurdan kıssa-i mezkureyi mutala'am dahi tesâdüf etmedi. Halbuki kıssanın işitdiğim şu sûretine göre bu makamda matlûb-ı Şeyh'e muvafık değil. Lakin şu lafızların nevâdir-i hikayât-ı Arab'da vuku'una delâlet ediyor. Ben böyle olduğum takdirde Salâmân ve Absâl Şeyh'in ba'zı umura va'z edüb gayrlara hallini teklif ettiği şey kabilinden değildir. Şeyh demek ister ki, eğer kıssayı işittin ise onda mezkur Salâmân ve Absâl lafızlarından nefsinin ve 'irfanda derecenin fehm ile ba'de hall-ı remz ile meşgul ol. Bu remz siyâk-ı kıssadır ki bu siyâkı ahvâl-ı ârifine mutabık bulursun. Bu ma'nâca Şeyh'in hall-ı remz emri, ma'rifet-i gayb teklifi değildir. Ancak kıssayı istima'a mevkufdur. Ve bu takdirde mustakil aklın vukuf ve ihtidâsı mümkün olan mevâddan olmak muhtemeldir. Buraları beyandan sonra derim ki, ben şu şerhi tahrirden sonra Salâmân ve Absâl'a mensub iki kıssaya muttali' oldum....." Nusayr Tusî buradan aşağı iki kıssaya işâret

eyler ki biri Molla Cami'nin nazm eylediği Salâmân ve Absâl'dır diğeri Cürcânî'nin Şeyh İbn-i Sina'ya isnâd eylediğidir.

Cami'nin nazm ettiği kıssaya göre "Salâmân" bir müdebbir ve zâhid hükümdar-ı Yûnanî'nin oğlu ki izdivacsız husûle gelmiş. Şöyle ki bir hakim sulb-i nutfeyi bir san'at-ı hafîye ile alüb rahmin gayrı bir mahall-ı mevlidde hıfz eylemiş. Dokuz mah sonra Salâmân peydâ olmuş. "Absâl" hüsn ve melâhatda bî-nazîr bir mer'e olüb evvel emirde Salâman'ın dâyesi ba'de ma'şukası Salâmân bunun aşkıyla pederi kurbunda ârâm edemeyüb ma'şukasıyla bir deryâya çekilüb mustağrak-ı ayş ve 'işret olurlar. Bir müddet sonra Salâmân'a nedâmet gelüb pederi cânibine isti'fâ-yı kusur ederek müracaat eyler. Pederi dahi kabul birle nasihata âgâz eyleser de Salâmân yine sabredemeyüb ne pederinden ayrılmağa ve ne de Absâl'dan iftirâka tahammül edemediğinden nihayet Absâl ile bir sahrâya çekilir. Ve ateş yaküb ikisi dahi kendilerini ateşe atarlar. Fakat şah bu hale vakıf olüb himmet-i ruhâniyesiyle Absâl'ı yakar. Salâmân'ı halâs eder. Salâmân bu tarik ile Absâl vücudundan kurtulub canib-i pedere meyl eylediyse de derd-i firâk Absâl ile ârâm edememekde olduğundan ve bu hâle 'ilac etmeğe şah muktedir olmadığından hakim-i müvellidin himmetine müracaat eyler. Hakim Salâmân'a Absâl'ın timsâlini göstererek bir müddet teselli eyler, nihayet bu timsali Zühre'ye tahvil eyleyüb Salâmân'ı Zühre'ye aşık eder. Salâman Zühre'ye alaka etmesiyle Absâl'ın gamm-ı aşkıdan halâs olur. Ve bu dereceden sonra taht-ı hükümdariye ehil olduğundan pederi tarafından erike-i hükümete iclâs edilür.

Molla Cami kıssasının hûlasat'ül hûlasası işte budur. Bu kıssadan hisseyi Cami şöyle beyân eder. Hakîm; "akl-ı evvel", şâh; "akl-ı aşır" ki akl-ı fa'al, Salâmânzâde; akl-ı evvel olan "nefs-i nâtıka", Absâl; "ten", Salâmân'ın Absâl'a aşkı; "nefsin beden ile alakası"; deryâ-yı ayş ve işret; bahr-ı şehvet-ı hayvaniye ve lücce-i lezzet-i nefسانيye. Salâmân'ın nedâmeti; sinn-i inhitât ile tayy-ı besât şehvete misal.

Salâmân'ın pederine müracaatı; nefsin lezzet-i aklıyeye meyli. Ateş fikrası; riyâzet ve mücâhade kaziyesi. Şâh'ın himmet-i ruhaniyesiyle Absâl'ın yanüb

Salâmân'ın halâsı; feyz-i akl-ı fa'al ile lezzet-i ruhâniyenin shevât-ı hayvaniyeye galebe eylemesi. Zühre, kemâlât-ı aliyeye misâl. Salâman'ın erîke-i hükümete ehliyeti, cemel-i akl-ı nuranî ile hükümet-i mülk-i insaniyi istihsâli. İşte hisse bu. Derler ki, bu kıssa yalnız şu hisseyi istihrâc kasdıyla sahte olmayüb ancak mezkûr padişah evâilde Yunan ve Mısır ve Rum hükümdârı imiş. Hâkîm-i merkûm anın i'anesiyle Mısırdaki iki herem bina edip ve timsâllerini yapub bu timsâller üzerlerine Salâmân ve Absâl vakı'asını hutût-ı kadime ile yazmış. Bu yazıyı Aristo'ya kadar kimse istihrâc edememiş. Fakat Aristo hocası Eflatun'un ta'limiyle yazıları okuyüb Yunanîce tercüme eylemiş ve muahharen Hüneyn bin İshak Yunanî'den Arabî'ye tercüme eylemiş. Nusayr Tusî bu ehrâm ve Aristo fikrâsını ve Hüneyn tercümesini tekzib eyledikten fazla dedi ki bu bir sahte kıssadır ki avâm-ı hükemâdan biri İbn-i Sina'nın kelâmına güya muhal bulmak zu'muyla ihtira' eylemiştir. Fakat bu muhterî'nin fehmi ne mertebe kâsır ki Şeyh'in ibâresinden ma'na-yı zâhiri bile anlamamış. Çünkü kıssa-i mezbûrede Absâl mâni'-i irfân olmak üzere misaldir. Şeyh: "Ve enne Absâlen meselu darbin li derecetike fi'l-irfan." (Gerçekten Absâl marifetteki derecen için darb-ı meseldir). Derece-i 'irfâna misâl ediyor...

Ebu 'Ubeyd Cürcânî'nin Tesânif-i Şeyh Fihrisi'nde yazdığına göre Şeyh'in Salâmân ve Absâl kıssası şöyledir. (Hülasatü'l-hülâsa tercümesi) Salâmân ve Absâl iki öz karındaş imişler. Absâl since küçük olub birâderi nezdinde büyümüş. Şeyhül' vech âkil-i müteeddib âlim lafif ve şeci' zuhur eylemiş. Salâmân'ın zevcesi buna ta'aşşuk etmiş. Ve zevcine ba'zı âkilâne sebebler beyânıyla Absâl'ı, içerüye aldirmiş. Ve bir müddet sonra Absâl'a aşkı keşfetmişse de Absâl kemâl-i iffetinden reddeylemiş. Nihâyet bu karı kendi hemşiresini Absâl'a tezvic edip zifaf gecesi karanlıkta kendi döseğe yatmış. Absâl kable't-telâkki başkası olduğunu hiss eylemiş. Ve tam o aralık "sema' bulutlanüb berk leme'ânıyla yüzünü görüb" bilmiş ve derhal dösekten fırlayüb dışarı çıkmış.

Absâl kemâl-ı iffetinden bu vakiât üzerine hânedan iftirâk kurub, biraderi Salâmân Şah'a feth-i memâlik va'd ederek asker olub nice bilâd feth eylemiş.

Avdetinde karı kendisini unutmuşdur zannederken bila'ks aşk ve şehveti galebe eylemiş olduğunu hissedince rahatı münselib olduğundan ve o aralık biraderinin hükümeti üzerine hüçûm-ı a'da'ı tesâdüf ediverdiğinden tekrar seraskerlikle def-i a'daya gitmiş. Ol vakt zevce-i Salâmân aşkı hiddetinden Absâl'ın maiyyetindeki ba'zı zabıtlara inhizam ile Absâl'ı düşmana teslim etmeleri üzerine mal adanmış. Bunlar bozulmuşlar Absâl yaralanüb düşmüş ve düşman tarafından meyyit zannıyla terk olunmuş. Absâl bir müddet sonra yaraları onulüb avdetle biraderini ihâtâ iden a'dayı def eylemiş ve 'iffet ve şeca'at fütühatıyla ârâm etmek istemişse de merkûmenin ta'limiyle Absâl'ı açısı ve hizmetkârı tesmîm etmişler. Absâl'ın vefatında birâderi Salâmân pek mükedder olüb hatta tâc ve tahtı terk etmiş ve muahharen biraderinin keyfiyet-i vefatını öğrenmesiyle merkûmeyi ve hizmetçileri "el-cezau min cinsu'l-amel" (ceza, yapılan suç cinsinden verilir.) tesmîm ile i'dam eylemiş. İşte kıssa bu menkule raci'dir. Bu kıssada Salâmân'dan murad; nefis-i natika ve Absâl, akl-ı nazari ki akl-ı musta'ad mertebesine terâkki eylemiş ve zevce-i Salâmân şehvet ve gazab ile imâre olan kuvve-i bedeniye ve anın Absâl'a aşkı teshir-i akl meyli demek. Bâkî te'vil, zahirdir.

Tusî İşârât Şerhi'nde zannederki Şeyh'in Salâmân ve Absâl kıssası Cürcani'nin yazdığı gibi olmak gerek. Çünkü Şeyh Kaza ve Kader Risâlesi'nde Salâmân ve Absâl kıssasına işâret eylediği yerde "gaym-ı muzlimden leme'ân-ı berk zevce-i Salâmân vechini Absâl'a keşf eyledi" ta'bir ediyor. Cürcâni naklinde dahi bu gibi "sema' bulutlanüb berk leme'ânıyla (zevce-i Salâman'ın) yüzünü görüb" ta'biri var....

Gelelim Ebu Ca'fer Tufeyl Hazret'inin yazdığı Salâmân ve Absâl kıssasına . Der ki "... böyle olduğundan biz kendimizi eserimiz olacak bahs vaz'ına ehil gördük ve sinnin dahi sıhhat-ı muhabbetin ve zeka-yı safvetin illettiyle indimizde mevcud olanı hediye eylediğimiz ve nezdimizde bulunanı vakf kıldığımız birinci zat olmaklığın bizce ta'ayyun eyledi. Şu kadar ki eğer biz sana müntehi olduğumuz halın gâyatini mebadı tahkim etmezden evvel ilka' eylesek bir emr-i taklid-i

mücmelden başka bir şey'i ifade etmez. Bu taklid dediğim suret ise eğer sen bize hasb'el meveddet ve'l-ülfet hüsn-i zan eyledinse yoksa biz makbule'l-kavl olmağa müstahkiriz ma'nâsıyla değil. Halbuki biz senin için bu mertebeden a'la olmadıkça razı olmayız, ve senin için bu rütbeye kanaat eylemeyiz. Zira bu rütbe necâte bile kefil değildir. Nerde kaldı ki ila-yı derecâta vüsûl. Ancak muradımız mukeddema bizim geçtiğimiz yollara seni dahi hamletmek ve 'ubûr ettiğimiz deryâda yüzdürmektedir. Ta ki bizim müncer olduğumuz maksada sen dahi müncer olub bizim müşahade ettiğimizi sen dahi edesin ve biçim bulduğumuz hep hâlâtı sen dahi basiret-i kalbinle tahakkuk eylesin.

Ve bizim bildiğimize göre rabt-ı ma'rifetinden müstağni olasın. Bu ise bir haylice zaman ma'lûme ve şevâgilden ferâge ve cem'-i himmetle bu fenne teveccüh etmeğe muhtacdır. İmdi eğer bu matlûba teşmir-i sâk için niyetin akih ve azimetin sâdık olursa ledü'l-inkişâf musirrine şükr edersin ve sa'yın bereketine nail olursun ve Rabb'ini senden razı etmiş olursan o dahi seni razı eder ve muradına ve matmah-ı himmetine nail eyler. Ben umarım ki seninle a'del ve gavail ve afâtdan en ziyâde emin olan tarike süluk ile vâsıl olaydım. Şimdi sen beni teşvike ve yola düşmek için tergîbe lemha-i yesire arz eyledin. Artık ben sana Hayy Bin Yakzan ve Şeyh Ebu Ali Sina'nın tesmiye eylediği Absâl ve Salâmân kıssasını vasf edeyim ki bunların kıssasında akıl sahibleri için ibret ve kalbi olan ve zihni başka yere vermeksizin kulak tutan kimselere mev'izet vardır...."

Ebu Ca'fer bin Tufeyl kıssaya buradan başlayub mukeddemat ve mebâdi serdiyle yüz sahife kadar bir kitab yazmışdır. Hülâsası şudur ki, ruh denilen, her tarafa münteşir ve feyyaz bir seyyal olub, kendini kâbil bir zarf bulunca ana mikdârı kabiliyetine göre ta'allük eder. işte Ebu Ca'fer bu asl üzerine sevk-i hayal edib, toprakdan anasız, babasız bir insan tekevvününü şerh eder. Ya'ni bir arz-ı mu'tedilde bedenini terekküb ve tesviyesine lâbüdd olan anâsır ve üsûlun ictima' ve imtizâciyla kabil-i ruh bir kalıb-ı insan tekevvün eyleyub ana seyyâl-ı feyyâz ta'alluk eylemesinin imkanını ulûm-ı tabi'iyeye iktizasınca beyân eyler. Ve bu vecihle

tekevvinünü tasvir etitği insana Hayy Bin Yakzan tesmiye kılar ve Hayy cezâir-i Hind'den bir cezire-i mu'tedile ve hâliyede yetiştiğinden tutturur ve bi'l-cümle bu beyânını bir rivayetmiş gibi gösterdikden sonra diğer rivayete göre Hayy Bin Yakzân Musa kabilinden bebek iken tabut içinde suya atıldığını ve tabutun medd-i mâ' ile bir cezire-i hâliyeye düşüb cezr ile orada kaldığını ve yavrusunu gaib etmiş bir geyik, çocuk sesini işidmekle gelüb ayağıyla kurcalaya kurcalaya sandıkayı açdığını ve çocuğu emzirerek büyüttüğünü tasvir eyler. Her ne ise bu Hayy Bin Yakzan şu cezire-i hâliyede yetişmesiyle insan gibi nutk eylemezse de sahib-i fikr ve akl olduğundan büyüdükçe fikri dahi mecâl-ı ta'akkülde tevsî' eyler. Hatta enisi olan geyik hemen öldükde bu müteharrik iken niçin böyle sakin kaldı ve sıcak iken niçin böyle soğumağa başladı fikrine düşüb geyiği tahrike çare sevdasıyla çakmak taşlarıyla yarar teşrih eder. Ve bu sûretle ba'zı başlıca damarların ve merkez-i dem olan kalbin bazı hizmetlerine vakıf olur.

Ebu Ca'fer bu insanı teşrihden başladüb sa'ika-i akl ile efkârde terâkki etdire etdire kendinde olan aklın vücudunu fehm ettirir. Nihayet Hayy Bin Yakzan arzda taharriyatından mer'i olan semâvât taharrisine bi't-tefekkür su'üd eyler. Sani'-i vücudunu bulur bu sani'in Allah idüğünü ya'ni ubudiyete müstehak olduğunu ve kendi gibi asarın bu Sani'-i Âli huzurunda tazarru' ve ibtihâle borçlu olduğunu his eyler ve elhasıl " diyanet-i tabiiye"yi keşf eder. Ya'ni Tevhid ve mes'uliyet ve bekâ-yı ruh usûlunu idrak eyleyüb âdât ve huzû'a mustağrak olur.

Ebu Ca'fer Hayy Bin Yakzan'ı şu dereceye kadar tabiat isâl eder. Ya'ni ulûm-u tabiiye ve hikemiyye üzre mes'eleyi şerh ederek irka' eyler. Ba'de bir cezire-i ma'mureden Absâl isminde bir allâme ve zâhidi ihtiyar-ı uzlet etdirüb Hayy Ceziresi'ne atar. Bu allame bir hayli müddet sonra Hayy Bin Yakzan ile mülâkat eder. Ve iki taraftan dahi tevahhuş zâil oldukdan sonra İbn-i Yakzan bu allameden ayrılmayüb lisânını ta'allüm eyler. Fehm-i kelâm ve tekellüme müktedir oldukda Absâl'dan ilâhiyat ve ba's ve haşr ve neşr ve hisâb ve mizan ve sırât ve cennet ve cehennem mesâilini ve ahkâm ve adâb-ı şer'iyeyi işidir. İbn-i Yakzan bu

mesa'ilin hakâikini zâten kendi aleminde ve diyanet-i tabiiyesinde zevk ve idrak etmiş olduğundan bunların saadet ve şekâvet emsilesi olduğunu fehm eylerse de iki büyük şübheye düşer.

1- Birinci şühhe: İbn-i Yakzân kendi kendine der ki hele şu ba's ve haşr ve neşr-i ruhani ve hisâb ve mîzân-ı mes'uliyet kaziyesi ve cennet ve cehennem saadet ve şekavet hakikatı ve sırat ise saadet ve şekavet tarikinin temsilidir. Lâkin bu Absâl'in peygamberi ve hakâiki acaba niçün öyle teşbihât ve temsilât ve kinâyâta boğdu? Niçün açıktan açığa tefkim-i hakâik eylemedi Hatta (Absâl'dan anlaşılacağı vechile) bu temsilât insanları ta'til ve tecsim ve teşbih gibi ihtilafa düşürmüş ve bir takım mezâhib zuhûruna ba'is olmuş.

2- İbn-i Yakzan'ın ikinci şübhesi şu ki: Absâl'dan işittiğim ahkâmdan anlaşılan ta'lim-i hakaik eden peygamberân-ı nâsın emvâl ve lezâiz-i dünyeviye ile fevke'l-hâcet iştigâlına ruhsat vermiş. Acaba niçün matlûb-ı insan mahzâ saadet hakikatında ibaret olduğunu tefhim ile fevke'l kifâye tevâggul-ı dünyadan nehy eylemedi ve dünyadan inkıta' ile huzur-ı daimi emr eylemedi. Hatta vermiş olduğu ruhsat iştigâl-ı habs ve katl ve kısas ve kat'-ı yed gibi ahkâm vaz'ına hacet gösterdi. Eğer hakikat ve hikmeti tefkim ede idi insanlar müsâvât ve mes'uliyet ve zühd hakaikini tanır ve bu sûretde nizâm insan ve intizâm-ı cihân sade olur. Ahkâm-ı tabiiye kalüb ahkâm-ı mevzu'aya hâcat olmaz idi.

İşte Hayy Bin Yakzân bu şübhelere düşüb öyle tasavvur etti ki insan denilen işte benim gibi ve şu Absâl gibi değil mi? Keşke şu insanların bulunduğu yerlere gitmeğe kâdir olsam da onlara zevk ettiğim hakâiki tefhim eylesem temsilâtıdan kurtulub edyân ve mezâhib kalksa da hakikât-ı vâhideden ibaret kalsa ve hükmi hakikat cârî olsa....

İbn-i Yakzân bu mutâla'a ve emelini Absâl'a beyân birle nâs içine gitmesini ister. Allâme Absâl biraz güler ve irşâd eylemek isterse de belki kendi yediyle ihtidasının emel edüb muvâfakat eyler. Bunlar sahil-i cezireyi tutub gezerler. Acaba geçmeğe nasıl muvafik oluruz derlerken muhalif hava ile cezire kenarına düşmüş

bir gemi görürler. İçine girmeği, mellâhine kabul etdirüb Salâmân Ceziresi'ne gelirler. Bu cezire Absâl'in vatanıdır. Absâl'in ulûm ve ma'rifetde hem-râh-ı Salâmân bu cezirede reis olub tarik-i safvetde Absâl'a hem-'ayâr ise de ihtilât taraftarı imiş. Absâl ise 'uzlet ve halvet taraftarı. Cezirede Absâl kendi müridleri olan güzide-i nâsa Bin Yakzan'ı ta'rif ve evliyâ'dan olmak üzere tavsif eyler. Bu vasf üzerine herkes başına toplanıb havâtır-ı ilham mezâhirinden hâlisâne istifade arzu ederler. Absâl Hayy Bin Yakzan'a der ki işte bu adamlar tarik-i fehm ve Dânişde güzide ve cânib-i hakâika teveccüh-perde halislerdir. Eğer bunlara tefhim-i hakikat edemez isek çirkâb-ı dünyaya âlûde olan avâm-ı nâsa anlatmak ve onları ala-kadr ukulihim (akıllarına göre) temsilât ve ahkâm-ı mevzu'aya rabtdan başka vasıta ile zabt eylemek kâbil olmayacağını fehm eylersin...

Hayy Bin Yakzân bu adamlara her gün hakâikden bahs etmeğe ve hisâb ve cennet ve cehennem hakâikini şerh eylemeğe ve ahkam ve mevzu'aya hacet bırakmamak üzer terk-i dünyaya bir dair zühd telkinine başlar. Fakat gün gün "La neğüddü min havlike" (etrafından ayrılmayın) sırrı zahir olub herkesin nefret ve adâvetini kazanır ve bunlarca İbn-i Yakzân medeniyetden bî-haber cahil ve vahşi görünür.

Bir de İbn-i Yakzân görür ki nâs "küllü hizbin ba'ledeyhüm ferihune" (her taife yanındakilerle sevinir) vadisinde ve herkes dünyadan nasibiyle meşgul sem' ve ebsârlarındaki ticaret ve bey' ve istifade ve bilcümle medeniyet gişâveleri timsâllerle donanmaya muhtaç ve şeriatdan istifadeleri ancak nizâm-ı maâşlarını müstakim kılacak derecelerde. Pes bunları görüb yekân yekân tecrübeden sonra onlar ki "hikmet din olamaz" ve diyânet-i tabiiyenin şârih ve mümessili olan diyânet-i mevzu ve ahkam-ı şer'iyeye gerekdir. Bunlarsız olmaz. Ba'de, Hayy Bin Yakzân mukeddemen adem-i ihtilât ve adem-i tecrübe üzerine nazariyâta kasr-ı zann eylediği hatasını onlar ve şübhelerini hall edib "kelimünnase ala kaderi ukulihim" (insanlarla akılları nisbetinde konuşunuz) "ve enzilünnase menâzile" (insanların seviyelerine ininiz.) buyuran Sahib-ül Şeriat (aleyhi ekmele't-tehiyyet) isabet ve

bab-ı tefhimde kemâl-i hikmetle inâyet etmiş olduğuna iman eder ve kendinin adem-i ihtilatı sebebiyle hata edib beyhûde izâc-ı kulûb etmiş olduğundan halka itizâr ve isti'fa-yı kusur eder. Ve cumhurun selâmet-i ahkâm-ı mevzu'a-i şer'iyenin kema yenbeği muhafazasında olduğunu Salâmân'a vasiyyet ve ezhân-ı âmmeye göre şerâ-i'-i enbiyânın beyânından daha vazih ve zâbit bir beyân olamayacağını nasihat ederek veda' birle "zerhum fi havdihim yel'ebun" (onları bâtil halleri içinde oynaşmalarına bırak) tarikini tutar. Aynı eski ceziresindeki âlemine avdet ve farika-i bûy ve renk olanlardan 'uzlet eyler. Absâl dahi bu babda anâ peyrev olur... İşte Ebu Ca'fer rivâyet-i sahihası üzre İbn-i Sinâ'nın Absâl ve Salâmân kıssasının ruhu bu tercümemizdedir. Erbabı olan aslına müracaat edüb daha nice hakâik ve dekâik bulur.

Şimdi ben derim ki İbn-i Sina'nın Salâmân ve Absâl kıssası İbn-i Tufeyl'in nakl ettiği gibi bir kıssadır. Yoksa Cami'nin ve Gürcânî'nin beyânı gibi öyle adi ve kaba bir şey değildir.

Her kim ki İbn-i Sina'nın Şifâ' ve Necât kitaplarında "İsbat-ül Nübüvvet ve Keyfiyetü-d-D'avet" faslına müracaat ederse İbn-i Sina'nın şeriat hakkında beyanını tıpkı İbn-i Tufeyl beyânı gibi bulur.

Kıssa ma'lum olduktan sonra derim ki, Salâmân ve Absâl isimleri İbrâni olmak gerekdir: "Absâlon" ve "Salamon" Davud aleyhisselamın oğulları idi. İsim ve kıssa fi'lası İbrâni'den gelüb ancak İslâm hükemâsı tefhîm-i saâdet ve hakikât-ı şeriat kasdıyla bu kıssayı muradları üzre tanzim etmişlerdir. Nasıl ki kisas ve romanda adet böyledir.

Ulûm, Nr. 24, s.1369-1379)

27. ULÛM ve MUVAKKATEN'DE YER ALAN YAZILARIN LİSTESİ

I. CİLD			
Sayı	Yazının Tarihi	Yazının Adı	Sayfa
1	Tarihsiz	Türk	1-17
1	Tarihsiz	El-Hâkimü Hüvâllah	18-31
1	Tarihsiz	Türkiye'de Ma'adin	32-35
1	Tarihsiz	Tedkik Ala Tarih-i İskâniyân	36-40
2	Tarihsiz	Kuvve-i Miknâsiyye	41-68
2	Tarihsiz	Lisân ve Hatt-ı Türki	69-78
2	Tarihsiz	El-Hâkimü Hüvâllah	79-89
2	Tarihsiz	Devâir-i 'Urûz	90-98
2	Tarihsiz	Tedkik Ala Tarih-i İskâniyân	99-104
3	7 Cemaziyelevvel 1286	Tarih-i Efkar	105-115
3	7 Cemaziyelevvel 1286	Lisân ve Hatt-ı Türki	115-134
3	7 Cemaziyelevvel 1286	El-Hâkimü Hüvâllah	135-149
3	7 Cemaziyelevvel 1286	Defter-i Kütüb-i Siyâsiyye	149-161
3	7 Cemaziyelevvel 1286	İ'ân	162-168
4	22 Cemaziyelevvel 1286	Tarih-i Efkar	169-182
4	22 Cemaziyelevvel 1286	İlm-i Hesâb	183-195
4	22 Cemaziyelevvel 1286	Defter-i Kütüb-i Hesâbiyye	195-207
4	22 Cemaziyelevvel 1286	İlm-i Hesab	207-213
4	22 Cemaziyelevvel 1286	Lisân ve Hatt-ı Türki	214-228
4	22 Cemaziyelevvel 1286	Şerh-i Ebyât-ı Tefâvut-ı Emyâl (Der 'Uruz-ı Ma'lume)	228-230
4	22 Cemaziyelevvel 1286	Garâib-i Maârif-i Şarkiyye	230-232
5	5 Cemaziyelahir 1286	"Amâlîka" Fenikiyyân Yunan	233-251
5	5 Cemaziyelahir 1286	İtfâ-yı Duyûn	251-265
5	5 Cemaziyelahir 1286	Faiz Meselesi	266-276
5	5 Cemaziyelahir 1286	Kevâib-i Seyyâre	277-286
5	5 Cemaziyelahir 1286	İstanbul'da Hristiyan Mektepleri	287-292
5	5 Cemaziyelahir 1286	Kıbt Cıbt	293-295
5	5 Cemaziyelahir 1286	İ'ân	295

6	20 Cemaziyelahir 1286	Tarih-i Efkâr: Velia, Abdera Felsefeleri	297-311
6	20 Cemaziyelahir 1286	Faiz Hesâbı	312-326
6	20 Cemaziyelahir 1286	Tarihçe Bir Mesele-i Faiz	327-333
6	20 Cemaziyelahir 1286	Faiz fi'l-İslâm	333-340
6	20 Cemaziyelahir 1286	İstikraz Bi'l-Rubh	340-341
6	20 Cemaziyelahir 1286	"Er-Redd Alâ Min Redd" Ale'l-Gazali	342-350
6	20 Cemaziyelahir 1286	Hülâsâtü'l Muhâkemetün Ale'l Gazali ve'l-Felâsife	351-360
7	5 Receb 1286	"Er-Redd Alâ Min Redd" Ala Gazali	361-374
7	5 Receb 1286	Esâmi-i Kütüb-ı Müdedâvile El-İman Hüccetü'l İslâm el-Gazali	375-386
7	5 Receb 1286	Mine'l-İhyâ	386-389
7	5 Receb 1286	Maârif-i Umumiyye	390-395
7	5 Receb 1286	Nekâis Der Usûl-ı Atika	396-415
7	5 Receb 1286	Hesâbü'l Tamam ve'l-Tefazel	416-419
7	5 Receb 1286	İ'ân	419
7	5 Receb 1286	Ekonomi	420-424
8	25 Receb 1286	Hulâsatu'l Haber Fi'l İlm ve'l Âsâr Der Karn-ı Sâni Aşer	426-465
8	25 Receb 1286	Mesele-i Siklet-i Kürre-i Hava	466
8	25 Receb 1286	Mesele-i İrtifa'-i Hava	466-467
8	25 Receb 1286	Tahte's-Selc-i Hararet	467-468
8	25 Receb 1286	Jeoloji İlmî Tabakat-ı Arz	468-469
8	25 Receb 1286	Hey'et	469-470
8	25 Receb 1286	Garibe ez-Hey'et	470-471
8	25 Receb 1286	Kıymet-ı Elmas	472
8	25 Receb 1286	Tayârâ (Târâ) Eski Fars Şahlarının Tacı	473-475
8	25 Receb 1286	Vefât-ı Hızır	475-477
8	25 Receb 1286	İ'ân	478-479
8	25 Receb 1286	Fenn-i Tanzim-i Defter	480-486
8	25 Receb 1286	İ'ân Almenak (Almanak)	487-488
9	10 Şa'ban 1286	Tarih-i Mahmûdî ve Mecidî ve Azizî	489-529
9	10 Şa'ban 1286	Encümen-i Dâniş-ı Şarkî (Asiatique Society)	530-536
9	10 Şa'ban 1286	İ'ân-ı Mühim	536-537

9	10 Şa'ban 1286	Süveys Kanalı	538-540
9	10 Şa'ban 1286	Tarih-i Rûmî Nedir Tarihi Frengi Nedir	540-545
9	10 Şa'ban 1286	Keşf-i Amerika Kable Ez-Colombus	545-546
9	10 Şa'ban 1286	La'l	546
9	10 Şa'ban 1286	Mâi Mürekkebi	546
9	10 Şa'ban 1286	Damga Mürekkebi	546-547
9	10 Şa'ban 1286	Mürekkebi-i Çini	547
9	10 Şa'ban 1286	Tab' Mürekkebi	547-548
9	10 Şa'ban 1286	Basmayı Çalmak	548-549
9	10 Şa'ban 1286	Kütüb-i Matbaa Der İstanbul 1285	549-550
9	10 Şa'ban 1286	Mes'ele	550-552
9	10 Şa'ban 1286	Mes'ele	552
10	Gurre-i Ramazan 1286	Tarih-i Mahmûdi ve Mecidi ve Azizi	553-597
10	Gurre-i Ramazan 1286	1400 Sene Akdem Çinlilerin Amerika'ya Ma'lumâtları	597-602
10	Gurre-i Ramazan 1286	Mesâil-i Müteferrika	602-606
10	Gurre-i Ramazan 1286	Tasarıf	607-612
10	Gurre-i Ramazan 1286	İstanbul'dan Sahnâf Esnafından Bir Zat Tarafından Mektub	612-616

CİLD 2			
Sayı	Tarih	Yazının Adı	Sayfa
11	15 Şevval 1286	Tarih-i Girid	617-621
11	15 Şevval 1286	Tahtit-i Girid (Abdi)	621-641
11	15 Şevval 1286	Ebu Ali Hüseyin Bin Abdullah Bin Sina: Et- Tabib ve'l-Hakim	642-648
11	15 Şevval 1286	İbn-i Sina'nın Şark'da Meşhur Kitapları Şunlardır	648-653
11	15 Şevval 1286	İlm-i Teşrih	654-662
11	15 Şevval 1286	Mesâil-i Müteferrika	663-667
11	15 Şevval 1286	Mısır-İstatistik	668-670
11	15 Şevval 1286	Merhum Muhammed Ali Paşa Vaktinde Mısır Maarifi	671-672

11	15 Şevval 1286	Kıt'at-ı Hamse-ı Arzın Mesaha ve Sekenesi	672-673
11	15 Şevval 1286	Uhdi'nin Tercî-i Bendi (Başlığı biz koyduk)	673-674
11	15 Şevval 1286	Hindistan'da İngiliz Hükümü Altında Bulunan Aded-i Nüfus	675
11	15 Şevval 1286	İran-İstatistik	676-678
11	15 Şevval 1286	Satılık Kitaplarımız	679-680
12	Tarihsiz	Her Müslümana Virdi Farz Olan Kaside: "Kaside-i Yahya el-Kurtûbi	681-696
12	Tarihsiz	Avrupalıların Sirius Yazdıkları Fars Şahı Kimdir?	699-711
12	Tarihsiz	Marsilya'dan Mektub	712-714
12	Tarihsiz	Geçen Gün Biri Bana Dedi Ki	715-723
12	Tarihsiz	Memâlik-i Osmaniyye'de Pamuk Hasılatı	724-726
12	Tarihsiz	Sanayi Der-Memâlik-i Osmaniyye	727-732
12	Tarihsiz	Anker-Novel	733-734
12	Tarihsiz	Memâlik-i Osmaniyye'de Ticaret	735-743
12	Tarihsiz	Ey Millet	744
13	15 Zilka'de 1286	Keşfiyât Der-Sal-ı Sabik 1869 Miladî	745-754
13	15 Zilka'de 1286	İlm-i Micanik (Mekanik)	754-768
13	15 Zilka'de 1286	Müfehhem Terâkki Der Maârif	769-771
13	15 Zilka'de 1286	İyi Maliye İyi Politika'dan Olur	772-777
13	15 Zilka'de 1286	Paris Kütübhane-i Kraliyesi'nde Mevcüd Yazma Kütüb-ı Şarkıyye	778-780
13	15 Zilka'de 1286	Yeni Osmanlılar Tarihi İçin İ'lan (başlığı biz koyduk)	781-785
13	15 Zilka'de 1286	Civan Türk Tarihi: Mukaddeme	786-798
13	15 Zilka'de 1286	Tab'ı Kütüb	799-800
13	15 Zilka'de 1286	Aleyhimizde Bulunan Mahkumlar Fukarası	800-801
13	15 Zilka'de 1286	Reşad Bey'in Suâvî'ye Mektubunun Süreti	802-807
13	15 Zilka'de 1286	Eski Kuruş	808
14	Tarihsiz	Şurût-ı Şâhi	809-818
14	Tarihsiz	Doktor Longstone	819-821
14	Tarihsiz	Pil-i Voltaic İkmâlî	821-822
14	Tarihsiz	İhtiyar Meclisi	822-823

14	Tarihsiz	Hidiv Aleyhinde Risâleler	823-824
14	Tarihsiz	Yunan Üzerine Bir İngiliz Şiirinin Tercümesi	824-826
14	Tarihsiz	Bâbîâlî İdaresi Kaidelerinden Birkaçı	827-830
14	Tarihsiz	Tunus Zabıtası	830-831
14	Tarihsiz	Hükümet-i Hidiviyye	832-835
14	Tarihsiz	Yeni Osmanlılar Cemiyetinin 10 Zilhicce 1286 Tarihli İ'ânının Süreti	836-837
14	Tarihsiz	Yeni Osmanlılara İhtâr	837-841
14	Tarihsiz	Fazıl Paşa Takımı	841-842
14	Tarihsiz	Muhammed Bey İsbât-ı Hamiyyet Etdi	842-843
14	Tarihsiz	İspanyol ve Portugal Lisânlarında Bulunan Kelimât-ı Arabiyye	844-845
14	Tarihsiz	İspanyol ve Portugal Lugatı	846-872
15	Tarihsiz	Tab'	873-886
15	Tarihsiz	Cem'iyyet-i Maârif	886-890
15	Tarihsiz	Mısır Sekene-i Kadimesi	891-892
15	Tarihsiz	Yeni Osmanlılar Tarihi	892-932
15	Tarihsiz	İ'ân (Ziya Bey'in Terkiib-i Bendi)	933-936
16	1 Muharrem 1287	Tarih-i Efkâr: Sofistâiyye	937-950
16	1 Muharrem 1287	Devr-i Semânin	950-951
16	1 Muharrem 1287	Keşfiyât Ez-Micanik Der-Sâl-ı Sabık 1869	952-958
16	1 Muharrem 1287	İspanya ve Portugal Lugatı	959-967
16	1 Muharrem 1287	En-Nasırü Ala Din-i Mülûkihim	968-969
16	1 Muharrem 1287	Kalem-i Habeşi	970-972
16	1 Muharrem 1287	Musemmen Mu'tasım Billah	973
16	1 Muharrem 1287	Teşrifât ve Mülûka Tahiyât	976-981
16	1 Muharrem 1287	Kudret-i Siyâsiyye Der-Düvel-i İslâmiyye	981-1000
17	15 Muharrem 1287	Taksim-i İlm-i Müdevvene	1001-1005
17	15 Muharrem 1287	Mezâhib-i Felsefiyye Der-Avrupa	1006-1008
17	15 Muharrem 1287	Materyalist	1008-1021
17	15 Muharrem 1287	Kale İbn Sina	1021-1024
17	15 Muharrem 1287	Yarım Fâkih Din Yıkar	1025-1028
17	15 Muharrem 1287	Edebiyye Üzere Bina Kılınan Ahkâm-ı Red	1028-1048

		Edelim	
17	15 Muharrem 1287	İtibar Kredi	1049-1058
17	15 Muharrem 1287	İslâm İçin Bir Kıtada Teselli Yok mu?	1058-1060
17	15 Muharrem 1287	Mesâil-i Müteferrika	1061-1064
18	29 Muharrem 1287	Druva (Droit) İlm-i Usûlu'l-Hukuk	1065-1082
18	29 Muharrem 1287	Demokrasi Hükümeti Halk. Müsavat	1083-1107
18	29 Muharrem 1287	Tebşir ve İhtar	1108
18	29 Muharrem 1287	Fransa Parlamentosu	1109-1115
18	29 Muharrem 1287	Zamane Hutbesi	1116-1118
18	29 Muharrem 1287	Faziliyye	1119-1128
19	15 Sefer 1287	Nizâm-ı Cedid	1129-1142
19	15 Sefer 1287	Selim-i Selis	1142-1160
19	15 Sefer 1287	Mesâil-i Müteferrika	1161-1163
19	15 Sefer 1287	Efkâr-ı Cedide Der-Tarih-i Mevâlid	1164-1169
19	15 Sefer 1287	Mısır Demir Yolları Hidiv-i Mısır İstikrazı 1870 Miladi	1170-1184
19	15 Sefer 1287	Avrupa İtirazı (Meşihata)	1185-1199
19	15 Sefer 1287	Esbâb-ı Kıyam ve Hurûc Ala Sultan	1200-1224
20	Tarihsiz	İstanbul Yangını	1225-1233
20	Tarihsiz	Osman Gazi'nin Mebadî-i Siyaseti ve Evlâd- ı Ahlâfına Vâsiyeti	1234-1237
20	Tarihsiz	Mısır Maliyesi'ne Bir İtiraz	1238-1241
20	Tarihsiz	Eş'ar-ı Türk	1243-1245
20	Tarihsiz	Kenal Bey'in Yeni Kıt'ası	1246
20	Tarihsiz	İspanyol ve Portugal Lisanlarında Kelimât-ı Arabiyye	1247-1254
21	1 Juillet 1870	Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Maârif	1-16
21	1 Juillet 1870	İ'ân	1273-1276
21	1 Juillet 1870	Lisân-ı Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Maârif	1277
21	1 Juillet 1870	Kamer'e Seyahat	1279-1282
21	1 Juillet 1870	İslâm'da Resim ve Tasvir ve Timsâl	1282-1286
21	1 Juillet 1870	Seyyâh-ı Şark Der-Karn-ı Selisi: Süleyman Basri	1287-1288
22	15 Juillet 1870	Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Maârif	17-32

22	15 Juillet 1870	Muhakemetü'l-Lugateyn	1305
22	15 Juillet 1870	Muhakemetü'l-Lugateyn-ı Emir Ali Şir Nevâi (Tercüme-i Suâvî)	1305-1310
22	15 Juillet 1870	Ermenilerde Ulûm ve Maârif	1310-1313
22	15 Juillet 1870	Avrupa'nın ve Amerika'nın Neşr-i Nasrâniyet Cem'iyetleri	1313-1315
22	15 Juillet 1870	İ'ân	1315
22	15 Juillet 1870	Musavvât fi'l-Ubûdiye	1315-1316
22	15 Juillet 1870	Sûretli Sikke-i İslâmiyye	1316-1319
22	15 Juillet 1870	Kanguru	1320
22	15 Juillet 1870	Tamanovar (Tamanoir)	1320
23	1 Août 1870	Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Maârif	33-48
23	1 Août 1870	İ'ân	1337-1339
23	1 Août 1870	Fıkıhda Arzın Küreviyâtı	1339-1340
23	1 Août 1870	Herodot Coğrafyası	1340-1342
23	1 Août 1870	Mâba'd-ı Muhakemetü'l-Lügâteyn	1342-1346
23	1 Août 1870	İstanbul'dan Mektub	1347-1350
23	1 Août 1870	Terâkki-i Maârif	1350-1351
23	1 Août 1870	Torpil	1351-1352
24	15 Août 1870	Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Maârif	49-64
24	15 Août 1870	Salâmân ve Absâl	1369-1379
24	15 Août 1870	Mısır Cemiyet-i Maârifine İhtâr	1380-1383
24	15 Août 1870	Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Maârif Zeyli	1383
24	15 Août 1870	Benâni Türbesi	1383
24	15 Août 1870	Fransa ve Prus Kuvve-i Bahriyesi	1384
25	1 September 1870	Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Maârif	65-80
25	1 September 1870	İ'ân (Üç tane)	1401
25	1 September 1870	İstatistik	1402-1416
MUVAKKATEN ULÛM GAZETESİ MÜŞTERİLERİNE			
1	30 Eylül 1870	İ'ân	1-6
1	30 Eylül 1870	Kemal'in Zevâli	6-16
2	6 Teşrin-i Evvel 1870	Paris Feth Olunabilir mi?	17-22
2	6 Teşrin-i Evvel 1870	Fransa Göçebe Oldu	23

2	6 Teşrin-i Evvel 1870	Fransa'da Cumhuriyetin Sabit Olamayacağı	24-25
2	6 Teşrin-i Evvel 1870	Fransa'da Cumhuriyet Namıyla Zorbalık	25-26
2	6 Teşrin-i Evvel 1870	Fransa Kaypaklığı	26-27
2	6 Teşrin-i Evvel 1870	Tenbih	27
2	6 Teşrin-i Evvel 1870	İslâm Askerliği Fransız Askerliği	28-29
2	6 Teşrin-i Evvel 1870	Mesele-i Şarkıyye	29-31
2	6 Teşrin-i Evvel 1870	Paris'de İhtilâl	32
3	15 Teşrin-i Evvel 1870	Muharebe Havadisi	33-38
3	15 Teşrin-i Evvel 1870	Garibaldi	38-42
3	15 Teşrin-i Evvel 1870	Jules Faver ve İmtiyâzat-ı Ecnebîyye	42-43
3	15 Teşrin-i Evvel 1870	Düşman İçimizde	43-45
3	15 Teşrin-i Evvel 1870	Fransız Gazetelerinin Yalanları	46
3	15 Teşrin-i Evvel 1870	Frank Tirur Kimlerdir	47-48
3	15 Teşrin-i Evvel 1870	Avrupa'nın Ondokuzuncu Medeniyet Asrı	48
4	21 Teşrin-i Evvel 1870	Fransız ve Prus Kuvvetleri	49-53
4	21 Teşrin-i Evvel 1870	İstanbul'dan Mektub	53-56
4	21 Teşrin-i Evvel 1870	Zabtiye Müşiri Tarafından Londra'da Kemâl Bey'e Yazılan Mektubun Süreti	56-58
4	21 Teşrin-i Evvel 1870	Beyân (Kemâl Bey'in Kıt'aları)	58-60
4	21 Teşrin-i Evvel 1870	Kemal Bey'in Mektubunun Süreti	60-63
4	21 Teşrin-i Evvel 1870	Muhârebe Havâdisi	63-64
5	28 Teşrin-i Evvel 1870	Rusya Kralı Birinci Petro'nun Moskoflara Ahd ve Misâkı (Moskof Tevratı)	65-76
5	28 Teşrin-i Evvel 1870	İstanbul'dan Mektub: Şark'da İşi Gücü Olanlara İ'ân	77-80
6	9 Teşrin-i Sani 1870	İstanbul'dan Mektub	81-91
6	9 Teşrin-i Sani 1870	Muharebe Havadisi	92-96
6	9 Teşrin-i Sani 1870	El-Yevm İsviçre'de Mükim Ziya Bey Efendi'nin Yeni Söylemiş Oldukları Gazel	96
7	22 Teşrin-i Sani 1870	Muharebe Halinde Yeni Osmanlılar'ın Hareketi	97-99
7	22 Teşrin-i Sani 1870	Yeni Osmanlılar	100-102
7	22 Teşrin-i Sani 1870	Karadeniz Mes'elesi	102-103
7	22 Teşrin-i Sani 1870	Paris Muahedesi	103-110

7	22 Teşrin-i Sani 1870	İstanbul'dan Mektub	110-112
8	Tarihsiz	Rusya mı Kazanır Biz mi Kazanırız?	114
8	Tarihsiz	Ziya Bey Efendi'nin Yeni Gazeli	115
8	Tarihsiz	Diğer	115
8	Tarihsiz	İbret, Dikkat	116-121
8	Tarihsiz	Zabtiye Müşiri'nden Soru	121
8	Tarihsiz	Karadeniz Mes'elesi	122-131
8	Tarihsiz	Konferans	131-134
8	Tarihsiz	Mes'ele-i Şarkıyye'ye Dair İngiliz Efkârı ve Bizden Bazı Fırkanın Efkârı	134-138
8	Tarihsiz	Tenbih	139
9	15 Kanun-ı Evvel 1870	Rusya'da Dahî Efkâr-ı Umûmiyye Var Bizde Yok	139-141
9	15 Kanun-ı Evvel 1870	Ali Paşa, Halim Paşa ve Zabtiye Müşiri'nden Soru	142
9	15 Kanun-ı Evvel 1870	Avrupa Havâdisi	143-144
10	Tarihsiz	Paris Muahedesi Niçin Yapıldı?	145-151
10	Tarihsiz	Eyvah	151-152
10	Tarihsiz	Tenbih	153-157
10	Tarihsiz	Zamane Oğlanlarının İ'tikadı	157-158
10	Tarihsiz	İttifâk Tarafeynin Muvaffakâtıyla Olur	158-160

BİBLİYOGRAFYA

A. Kitaplar

- ANDI, M. Fatih, *Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risâlesi*, İstanbul, 1996.
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c.II, İstanbul, 1987.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978.
- BİLGEGİL, Kaya, *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 1979.
- BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ankara, 1990.
- BOZDAĞ, İsmet, *Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri*, İstanbul, 1992.
- ÇELİK, Hüseyin, *Ali Suâvî ve Dönemi*, İstanbul, 1994.
- ÇELİK., Hüseyin, *Osmanlı Yanlısı Dış İşler Komiteleri*, İst. 1994.
- ÇELİK, Hüseyin, *Türk Dostu İngiliz Türkolog Charles Wells*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1996.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Ankara, 1993.
- DOĞAN, İsmail, *Tanzimat’ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suâvî (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)*, İstanbul, 1991.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 1978.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türük (1889-1902)*, 1.cilt, İst. 1985.
- İBN TUFEYL, *Ruhun Uyanışı ya da Hayy İbn Yakzan’ın Olağanüstü Serüveni*, (Çev: N. Mahmut Özalp), İstanbul, 1982.

- KAPLAN, Behice, *Ali Suâvî*, (Türkiyât Enstitüsü Basılmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul, 1944.
- KAPLAN, Mehmet - ENGİNÜN, İnci - EMİL, Birol, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, c.1, İstanbul 1993.
- KARA, İsmail, *İslâmcıların Siyâsî Görüşleri*, İstanbul, 1994.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Edebiyat Araştırmaları I*, İstanbul, 1989.
- LEVENT, Âgâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, 1972.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev: Prof. Dr. Metin Kıratlı), Ankara, 1993.
- MACİT, Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi* (Çev: Kasım Turhan), İstanbul 1992.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyâsî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul, 1994.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4 (Der: Mümtazer Türköne-Tuncay Önder), İstanbul, 1994.
- MARDİN, Şerif, *Türkiye'de Toplum Ve Siyaset* (Makaleler 1, Der: Mümtazer Türköne - Tuncay Önder), İstanbul, 1994.
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yay., İst., 1996.
- MARDİN, Şerif, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İst. 1994.
- MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, İstanbul 1997.
- MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanlar*, İstanbul, 1993.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1995.
- SEVGİ, Ahmet - ÖZCAN, Mustafa, *Prof. Ali Canip Yöntem'in Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, Konya, 1995.

- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1988.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler (1859-1952)*, İst. 1952.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, *Siyâsî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul, 1991.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1992.
- WEBER, Alfred, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1985.
- YETİŞ, Kâzım, *Namık Kemâl’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, İstanbul, 1989.

B. Makaleler

- AKÜN, Ömer Faruk, “Şinasi”, *İslâm Ansiklopedisi*, c.XI.
- KAYNARDAĞ, Aslan, “Türkiye’de İlk Felsefe Dergisi ve Baha Tevfik”, *Felsefe Tartışmaları*, 4. Kitap, İstanbul, 1988.
- KOLOĞLU, Orhan, “Basının Lüzumu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VII, İst. 1986.
- KOLOĞLU, Orhan, “Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VI, İst. 1986.
- KOLOĞLU, Orhan, Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.II.
- MARDİN, Şerif, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.I.
- ORTAYLI, İlber, “Tanzimat Dönemi’nde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları”, *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1984)*, Ankara, 1994.

TÜRKÖNE, Mümtaz' er, "Osmanlılarda Islahat ve Teceddüd", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.VI.

TÜRKÖNE, Mümtaz' er, "Kuleli Vak'ası", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VI, İst. 1986.

SİDDİKÎ, Bahtiyar Hüseyin, "İbn Tufeyl", *İslâm Düşüncesi Tarihi*, (Ed. M. M. Şerif), C.II, İstanbul, 1990.

SUNGU, İhsan, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*. İst. 1940.

UÇMAN, Abdullah, "Ali Suâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı, İ.A.*, C.II.

